

UNIVERSITETET I BERGEN

Høvedsmann og Hanseat

En sosialhistorisk analyse av forholdet mellom den lokale kongemakt og
Det hanseatiske Kontor i Bergen. 1450-1560

Lasse Tverdal

Masteroppgave i historie

Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap

våren 2023

© Lasse Tverdal

2023

Høvedsmann og hanseat, En sosialhistorisk analyse av forholdet mellom den lokale kongemakt og
Det hanseatiske Kontor i Bergen. 1450-1560

Lasse Tverdal

Abstract.

This thesis has been an attempt to examine the social relationship between the king's local representative, or the district governor, and the Hanseatic Kontor in Bergen, throughout the late medieval period and in the first decades after the Reformation. I have also, in addition to this, taken a closer look at the influence that the Hanseatic Kontor had over the district governor, and how the same merchants influenced his duties in that regard. The first part of this thesis will include an introduction and a description of the two main parts of this relationship. The second part will then discuss the research problems that is relevant for the main theme. In connection with the theme there is two main research questions. The first question has been as follows: What influenced the social relationship and how did it evolve. It is concluded that the social relationship between the district governor and the Hanseatic merchants was influenced by political and economic factors, and that this relationship improves over this period. The second research question has been: How did the Hanseatic Kontor's presence in Bergen affect the organization and responsibilities for the district governor? In this case I have found out that the Hanseatic merchant influenced their counterpart to a certain extent. Especially in their encounters with the other citizens of Bergen.

Forord.

Over et halvt tiår har gått siden jeg begynte på Universitetet i Bergen, ved institutt for AHKR. Nå når jeg nærmer meg slutten på en epoke av livet mitt kan jeg med stolthet se tilbake på en tid med mye moro, gode venner og en interessant studie. Dette er noe jeg alltid vil huske, og dette vil være med meg for resten av livet. Samtidig kan jeg også se tilbake på en tid preget av stress, lange dager på lesesalen, og søvndyssende forelesninger. Da jeg etter hvert kom over hanseatene i arbeidet med bachelorgraden, var dette likevel glemt. Interessen for den hanseatiske historien i Bergen ble enorm. På grunn av denne interessen valgte jeg å fortsette med å undersøke hanseatene da jeg begynte på mastergraden i historie. Dette har jeg min veileder å takke for. En spesiell takk går derfor til Geir Atle Ersland som gjennom flere år har tilført meg og mitt arbeid så veldig mye. Han skal også ha en stor takk for de mange veiledningene vi har hatt i lag. Du har vært en stor inspirasjon.

Jeg må også få takke mine gode venner fra lesesalen på Sydneshaugen skole. Uten dere hadde på langt nær vært så kjekt som det har vært. Jeg ønsker dere lykke til i framtiden.

Bergen, mai 2023.

Lasse Tverdal

Innholdsfortegnelse:

Kapittel 1. Innledning.....	6
1. 1. Tema og problemstillinger.	8
1. 2. Kilder og faglitteratur.....	9
1. 3. Avgrensning – tematisk, geografisk og tidsmessig.....	11
1. 4. Metode.....	12
Kapittel 2. Høvedsmannen – Kongens lokale representant.....	13
2. 1. Definisjon og funksjon.....	13
2. 2. Oppsummering.....	19
Kapittel 3. Hanseatene og Det hanseatiske Kontor.....	20
3. 1. Hanseatene – En sammenslutning av kjøpmenn.....	20
3. 2. Det hanseatiske kontor.....	21
3. 3. Oppsummering.....	26
Kapittel 4: Høvedsmannens sosiale forhold til Det hanseatiske Kontor.....	27
4. 1. Innledning:.....	27
4. 2. Innledende analyse.....	28
4. 3. Olav Nilsson – Hanseatens verste fiende.....	31
4. 4. En stille mellomtid.....	37
4. 5. Jørgen Hansson.....	39
4. 6. Vincens Lunge – Kontorets gode venn.....	45
4. 7. Eske Bille – Middelalderens siste Høvedsmann.....	51
4. 8. Christoffer Valkendorf og Erik Rosenkrantz – Ny tid og andre forutsetninger.....	59
4. 9. Oppsummering.....	68
Kapittel 5. Høvedsmannens organisatoriske tilnærming.....	70
5. 1. Innledning:.....	70
5. 2. Høvedsmann og konge – sammen mot Kontoret.....	71
5. 3. Høvedsmann og mekler.....	74
5. 4. Oppsummering.....	78
Kapittel 6. Avslutning og konklusjon.....	80
Litteratur og kilder:.....	82

Kapittel 1. Innledning

Hvem som satt på den reelle makten i Bergen i senmiddelalderen og i den første tiden etter reformasjonen, er et spørsmål som lenge har opptatt historikere nå de diskutere de politiske aspektene med middelalderens Bergen. På den ene siden har man kongemakten, representert av de mange forskjellige utsendingene fra kongen som satt i København, mens man på den andre siden har de hanseatiske kjøpmennene som utgjorde *Kontoret* på Bryggen. To enheter som begge har påvirket hvordan Bergen var, men også hvordan Bergen er i dag. Det er derfor helt uunngåelig å ikke komme inn på dette temaet når man beveger seg inn på bergensk historie. Verken når man leser tidligere historikers tolkninger, eller når man selv skal arbeide med det. Det som likevel er påfallende, er at den tidligere forskingen i stor grad har sett på dette forholdet mellom maktinnehaverne som en forklaring på en større utvikling i historien.

Et eksempel på dette kan man finne hos Yngvar Nielsen. I boka *Bergen fra de ældste Tider indtil Nutiden* fra 1877 tar han oss gjennom det han selv kaller en historisk- topografisk skildring av Bergens lange historie fra Olav Kyrres tid til hans egen samtid. I denne skildringen er det selvsagt mange sider som blir tildelt hanseatene, og deres til i byen. Et av de tilfellene hvor forholdet mellom kongemakt og kontorets makt blir diskutert er ved innsettelsen av Christoffer Valkendorf som *Høvedsmann*.¹ Her går det fram at Valkendorf, som var kongens utsende representant i Bergen skulle ta hånd om hanseatene, eller som Nielsen selv skriver; «[...] føre Tilsyn med Tydkernes Færd.»² Etter gjentatte forsøk klarte Valkendorf å få de tyske skomakerne til å underlegge seg kongen, framfor Kontoret, og på den måten trosset hansaens makt på en måte som tidligere aldri hadde blitt gjort før.³ Skomakerne var i en interessant mellomposisjon hvor både kongedømmet og Kontoret ønsket å kontrollere dem.

Det fantes argumenter for de tyske skomakerne å helle over på hver av sidene. Sluttet de seg til kontoret og de tyske kjøpmennene på Bryggen kunne de fremdeles leve blant sine landsmenn og nytte godt at den like kulturelle bygrunnen som de hadde fra Tyskland. Samtidig kunne de drive sitt virket med støtte fra de tyske bystatene som sammen utgjorde

---

¹ Nielsen 1877 s. 294.

² Nielsen 1877 s. 295.

³ Nielsen 1877 s. 295-302.

hva man kan kalle Hansaforbundet. Prisen for dette var da at de ble motarbeidet av den lokale kongemakten. Sluttet de seg til den, der imot, ville de virke under kronen og med de forutsetninger som det innebar. De skulle underkaste seg kongen, vike unna kontorets autoritet, og på den måten betraktes som norske undersåtter. Da ville de naturlig vis unngå sanksjoner fra kongemakten på den ene siden. Samtidig ville kunne de se vekk i fra det gode som kontoret og det større hansafellesskapet kunne tilby. På den måten er skomakerne og de andre tyske håndverkerne et godt utgangspunkt for å se på den skiftende makten mellom de to motpolene som kongens representanter og kontoret utgjorde i middelalderen.⁴

Dette eksempelet viser som sagt til dette kompliserte forholdet som eksisterte i Bergen mellom Kontoret på den ene siden, og kongemakten på den andre. Samtidig understreker det min påstand om at slike forhold i størst grad har blitt sett på for å dokumentere en utvikling som til slutt ender med kontorets svekkelse, sågar en styrking av den lokale kongemakten. Nielsen bruker skomakerne som et eksempler til å forklare en utvikling som til slutt ender opp med en svekkelse av hanseatene. Denne endringen og skomakernes endelige overgang til den «norske» siden kaller han til og med for et «omslag».⁵ Det er med andre ord forhold som blir benyttet som årsaksforklaringer. Det vil denne oppgaven gjøre noe med.

I stedet for å se på denne utviklingen som veien mot et mål vil jeg i større grad forsøke å belyse dette som en selvstendig del av den hanseatiske historien i Bergen. Gjennom en studie av selve samhandlingen mellom Det hanseatiske Kontor og den lokale kongemakten i Bergen vil oppgaven forsøke å komme med en analyse som belyser dette kompliserte maktforholdet som rådde i byen. Mer spesifikt; forholdet mellom høvedsmannen og Kontoret. Men her må det gjennomgå en mer grundig belysning av disse to partene. For at det skal bli enklere og forså de kommende diskusjonene vil det være nødvendig og forså disse maktinstitusjonene som høvedsmannen og kontoret representerte. Og for enkelhetens skyld, men også på grunn dette forståelsesgrunnlaget vil de to sidene beskrives hver for seg.

---

⁴ Helle 1982 s. 756-757.

⁵ Nielsen 1877 s. 302.

1. 1. Tema og problemstillinger.

Det overordnede tematiske grunnlaget for denne avhandlingen vil være det sosiale forholdene mellom høvedsmannsinstitusjonen og Det hanseatiske Kontor. Samtidig vil denne avhandlingen også se på høvedsmannsinstitusjonens organisatoriske og administrative oppgaver som kommer til uttrykk gjennom møtet med Det hanseatiske Kontor og dets kjøpmenn. For å svare på dette har det også blitt utarbeidet et par problemstillinger. I forbindelse med den sosiale relasjonen vil den første problemstillingen være som følger: *Hva påvirket det sosiale forholdet mellom høvedsmannsinstitusjonen og Det hanseatiske Kontor, og hvordan utviklet dette seg gjennom den aktuelle tidsperioden.* I en forlengelse av dette har det også blitt satt opp en hypotese om at dette forholdet avhenger av den kontinuerlige maktutviklingen i Bergen. Med andre ord vil jeg her påstå at når kongemakten var svak, ville den sosiale relasjonen mellom partene være tilvarende. Når det kommer til høvedsmannens organisatoriske og administrative oppgaver og hvordan dette blir påvirket av den hanseatiske tilstedeværelsen vil problemstillingen være som følger: *Hvordan påvirket hanseatene og Det hanseatiske Kontor høvedsmannens organisasjon og ansvarsområder.*

Gjennom disse problemstillingene vil jeg vise at forholdet mellom høvedsmannen og de hanseatiske kjøpmennene var mer enn bare konflikt og fiendskap. Jeg vil belyse betydningen som de sosiale aspektene ved denne delen av historien og understreke nødvendigheten av å se på de sosiale faktorene i møte med middelalderhistorie. Likefult vil dette være et bidrag til den overordnede oppfatningen av den hanseatiske tilstedeværelsen i Bergen gjennom senmiddelalderen, og tiden etter reformasjonen.

1. 2. Kilder og faglitteratur

Kildene er selve fundamentet for all historisk forskning, og uten et godt kildegrunnlag vil man ikke kunne si noe om hvordan fortiden var. For å forstå hvordan fortiden kan ha sett ut er det kun gjennom kilder, og granskingen av dem som gir resultater. Dette er også forutsetningen for denne avhandlingen. Det er i tillegg slik at når man arbeider med middelalderen oppdager man fort at kildegrunnlaget ikke alltid er like innholdsrikt som man kunne ha håpt på. Framfor alt er dette tilfellet når man begir seg ut med sosialhistorie. Søken etter å forstå de menneskelige relasjonene, og de sosiale forholdene i middelaldersamfunnet er i tillegg en barriere som ikke alltid er like lett å forsere. Som et resultat av disse utfordringene har fortolkning av de aktuelle kildene vært helt essensielt. Kildekritikk har derfor vært en helt sentral del i arbeidet med beretninger fra fortiden.

Siden avhandlingen i stor grad vil ta sikte på de sosiale aspektene ved høvedsmanns forhold til Det hanseatiske Kontoret har diplomsamlinger vært av en helt sentral betydning.

Diplomatarium Norvegicum bind I-XXII gir oss tilgang til brev, dokumenter og diplomer som i stor grad kan belyse forholdene i Norge på denne tiden. Denne kildesamlingen som utgjør omtrent 19000 dokumenter og blir regnet for å være et flaggskip for norske kildesamlinger. DN er også en helt nødvendig ressurs når man arbeider med middelalderen. Av de relevante kildene man kan finne i DN er det spesielt brev som har utgjort store deler av grunnlaget for denne avhandlingen. På grunn av den private karakteren av disse brevene har de vært til stor nytte når fokuset har vært på de sosiale forhold.

Bergen Fundas og *Absalon Pederssons dagbok* er også kilder som er av spesiell betydning.

Bergen Fundas er en byhistorisk beskrivelse av Bergen fra dets grunnleggelse i 1070 og fram til forfatterens samtid på midten av 1500-tallet. På grunn av forfatterens negative tilnærming til hanseatene fanger denne boken opp mange relevante aspekter ved høvedsmannens forhold til de samme kjøpmennene. *Bergen Fundas* må derfor behandles med varsomhet når man skal forholde seg til hva den prøver å formidle. Sannhetsgehalten kan derfor være så som så, men gjennom en kildekritisk tilnærming er *Bergen Fundas* til stor nytte. Det samme kan man også si om *Absalon Pederssons Dagbok*. Denne boken var skrevet av Pedersson Beyer, en intellektuell i Bergen på midten av 1500-tallet. Dagboken er en sjeldenhet i denne forstand. Den inneholder flere nedtegnelser av direkte forholdsbeskrivelser om situasjonen mellom høvedsmann og hanseatene og er derfor en helt sentral kilde.

For å underbygge funnene som kildene kan gi oss vil faglitteratur være helt sentralt. Tidligere historikers oppfatning av fortiden er til stor nytte når man skal sette teorier og hypoteser inn i en kontekst. Uten denne dialogen som oppstår når man bruker faglitteratur, ville det vært veldig vanskelig å bytte opp en avhandling. Man kan si det slik at all ny forskning lener seg på den gamle. Nå er det riktig nok veldig lite litteratur som tar for seg de sosiale aspektene rundt forholdet mellom høvedsmann og hanseatene. Den politiske og økonomiske tilnærmingen har i mye større grad utgjort tradisjonen i så måte, og det nærmeste man kommer sosialhistorisk faglitteratur er hos Christian Koren Wibergs, *Hanseaterne og Bergen*, fra 1932.

Til tross for dette har den tradisjonelle historieskrivingen om høvedsmannsinstitusjonen og hanseatene i Bergen vært til stor hjelp. Av den eldre litteraturen kan man trekke fram Yngvar Nielsens, *Bergen fra de ældste Tider indtil Nutiden* fra 1877, og Johan Schreiners, *Hanseatene og Norges nedgang*, fra 1935. Disse undersøkelsene, mfl. har også vært med på å prege faglitteraturen fra den nyere tiden. Man kommer ikke unna å nevne Bjørn Saxe Utnes, *Høvedsmanns-institusjonen i det nordafjelske Norge 1500-1524*, utgitt i 1973. Denne avhandlingen har i stor grad preget oppfatningen av hvordan høvedsmannsinstitusjonen blir oppfattet i dette arbeidet. Knut Helle sitt bidrag til *Bergen bys historie*, fra 1982 må også bemerkes. Det som er en omfattende byhistorie om Bergen tar for seg flere relevante aspekter ved byens historie, både når det kommer til den lokale kongelige representasjonen, men også i diskusjonene rund hanseatenes posisjons på Bryggen. Geir Atle Ersland har også bidratt med en rekke, relevant faglitteratur. Ersland har vært en av dem som i nyere tid har forsket mest på hanseatene i en norsk kontekst, og resultatene av Erslands arbeid har i stor grad vært med på å definere dagens oppfatning av disse tyske kjøpmennene i middelalderen.

Nå kunne man ha nevnt flere kilder og faglitteratur. Likevel må det igjen understrekes at de sosiale perspektivene har vært av liten interesse for historikere før meg. Samtidig som dette preger denne avhandlingen har det også vært en avgjørende årsak til valget av tematikk og problemstilling. Til slutt kan det også nevnes at det ikke har blitt lagt vekt på de tyske kildene. Selv om de tyske kildene uten tvil hadde vært til stor nytte ble den språklige barrieren for stor.

1. 3. Avgrensning – tematisk, geografisk og tidsmessig.

Slik som problemstillingen indikerer, vil den tematiske avgrensningen i denne oppgaven være hos høvedsmannsinstitusjonen og Det hanseatiske Kontor. Grunnen for dette valget henger sammen med den politiske posisjonen som både høvedsmannsinstitusjonen og Kontoret hadde i senmiddelalderen. Den dynamikken som oppsto i dette forholdet virket for meg interessant å undersøke nøyere. Samtidig velger jeg å se på dette fra høvedsmannsinstitusjonens side. På grunn av den språklige barrieren som nedertysk representerer ville det ha blitt for komplisert om jeg kulle ha tatt utgangspunkt fra den hanseatiske siden av forholdet. Hensikten om å komme med et nye bidrag til historieforskningen har også stått helt sentralt i valget av tema og problemstilling. Den overordnede historiske tilnærmingen har derfor vært av en sosialhistorisk karakter. Siden den sosialhistoriske forskningen har vært underprioritert på dette området gav det meg en god grunn for å belyse dette ytterligere.

Den geografiske avgrensningen er nok så åpenbar. Høvedsmannen var leder for regionalforvaltningen i det området som falt under det nordafjelske Norge. Det innebar blant annet at man hadde tilholdssted på kongsgården i Bergen.⁶ Det samme kan man si om hanseatene og Det hanseatiske Kontor. Gjennom alle årene hvor de var til stede i Norge har Bergen vært å regne som deres viktigste tilholdssted, hvorav Bryggen ved Vågen var selve episenteret for den hanseatiske handelen. Her kunne man også ha trukket fram København og Lübeck som relevante områder, noe det for så vidt også er. Men når forholdet mellom høvedsmenn og hanseatene skal diskuteres er det ingen tvil om at det var i Bergen at man finner den mest vesentlige samhandlingen.

Som tidligere er høvedsmannsinstitusjonen igjen med på å definere tidsperioden for denne oppgaven. Dette embetet, med dets særtrekk er først å finne i kildematerialene etter 1350. For etter 1350 kan man registrere at de tre tidligere rollene, syselmann, fehirde og befalingsmann samles under en stilling.⁷ Det er altså snakk om senmiddelalderen. Riktig nok er det ikke før på 1400-tallet at man finner høvedsmannsbegrepet i beskrivelsen av kongemaktens lokale representant i Bergen.⁸ Her må man samtidig ta hanseatene i betraktning. Kontoret gjennomgikk en reorganisering rundt 1435.⁹ Dette kan ses på som et skifte for Kontorets posisjons i Bergen, og er med det et godt startpunkt for diskusjonen. I den andre enden vil

---

⁶ BHF 1973 s. 7.

⁷ Helle 1982 s. 825.

⁸ BHF 1973 s. 7.

⁹ Ersland 2011 s. 26.

reformasjonen fungere som et endepunkt. Dette er i trå med den tradisjonelle oppfatningen av når middelalderen slutter, noe jeg ikke vil argumentere imot her. Høvedsmannsbegrepet er også i stor grad knyttet til middelalderen, noe som gjør dette til en naturlig slutt. Riktig nok vil det være nødvendig å inkludere enkelte høvedsmenn fra etter reformasjonen.

1. 4. Metode

Når man skal svare på problemstillingene som er lagt fram for denne avhandlingen vil kilder og faglitteratur være selve fundamentet for innholdet. Det er først når man gjennomfører en gransking av dette at man får gjort seg opp et inntrykk av hvordan forholdene kunne ha vært. Når det nå har blitt gjort en slik gransking har den metodiske tilnærmingen vært sentral. I selve analysen har det i all hovedsak vært gjort gjennom en kvalitativ undersøkelse av kildene. Det vil si at jeg har tatt for meg den enkelte kildeteksten som kan fortelle noe om det sosiale forholdet mellom høvedsmannsinstitusjonen og Det hanseatiske Kontor. Gjennom denne detaljerte granskningen av kildematerialet vil jeg kunne få en oppfatning av hvordan forholdene var.

Problemstillingene krever samtidig en stor grad av sammenligning. Når jeg nå skal se på utviklingen av det nevnte forhold vil det derfor være nødvendig å ha en komparativ tilnærming til kildene. På denne måten vil jeg kunne sammenligne likhetene og forskjellene hos de enkelte høvedsmennene i deres syn på de hanseatiske kjøpmennene. Gjennom en komparativ-metodisk tilnærming kan denne avhandlingen konstatere endringene det sosiale forholdet, samtidig som man også vil være i stand til å vise til årsakene bak den eventuelle utviklingen.

Kapittel 2. Høvedsmannen – Kongens lokale representant

Når det kommer til den lokale kongelige myndighet i Bergen i middelalderen kan man fort bli forvirret. Alt fra geografiske inndelinger og titler kommer inn i bildet når man skal se på denne institusjonen. Er det snakk om lensmenn, hovedlensmenn, slottsherre, fehir, sysselmann, befalingsmann eller høvedsmann? Er man da eventuelt kun kongens representant i Bergen, eller er man også ansvarlig for større områder? Dette er elementer som ofte går om hverandre når man ser på de kildene som tar for seg denne institusjonelle delen av norsk middelalder. Likevel er det høvedsmannen som skal være i fokus, og det er denne institusjonen som skal belyses i sammenheng med Kontoret på Bryggen. Men hva innebærer så begrepet høvedsmann? Med andre ord; her må det defineres hva som ligger i denne tittelen, og hvordan høvedsmannen fungerte som kongens representant i Bergen i senmiddelalderen.

2. 1. Definisjon og funksjon

For hvordan kan man vite at man snakker om høvedsmannen, og ikke en annen type lokal kongelig representant? Hva er det som definerer høvedsmannen i den aktuelle samtiden? Her kan man begynne å se til Bjørn Saxe Utnes studie om høvedsmannsinstitusjonen i det nordafjelske Norge, utgitt av *Bergens historiske forening*. I Utnes innledning begynner han med å definere høvedsmannen som «[...] lederen for regionalforvaltningen i de områder som administrativt hørte inn under kongsgården i Bergen.»¹⁰ I en forlengelse av dette kommenteres det at høvedsmannsbegrepet dekker det faglitteraturen tidligere har omtalt som hovedlensherre, men at dette begrepet, i motsetning til høvedsmann, ikke blir brukt i samtidskildene.¹¹ Det er i større grad et begrep som har tatt for seg en institusjon som gikk gjennom flere forandringer i løpet av middelalderen. For denne avhandlingens vedkommende vil det være naturlig å benytte seg av begrepet høvedsmannen. Ikke bare er det kildenært og rett for samtiden, men det vil også kunne gi en bedre oversikt når man kommer til de større diskusjonene som etter hvert vil finne sted. For selv om begrepet endres, og flere benevnelser blir bruk om samme person/institusjon, er det de spesifikke ansvarsområdene som tilfaller

---

¹⁰ BHF 1973 s. 7.

¹¹ Smst s. 7.

høvedsmannen som vil være det vesentlige for mitt bruk av dette begrepet og embete. For det er som øverste lederne i det norske, og for ikke å si det bergenske samfunnet, at forholdet mellom denne institusjonen og Det hanseatiske Kontor gjør det særlig interessant å studere.

Høvedsmannen hadde altså et regionalt ansvar for området som hørte inn under Bergen. Dette kan muligens høres relativt trivielt ut, men det er nettopp Bergen, og de områdene som hørte til Norges største by som gjør høvedsmannen til en unik institusjon i senmiddelalderen. Til å begynne med kan man se nærmere på det geografiske ansvarsområdet. Det i seg selv er viktig for å bestemme om man snakker om en høvedsmann, eller om det er snakk om en annen kongelig representant. Det geografiske i denne sammenhengen er essensiell for å kunne definere hva det er snakk om til enhver tid. For en sentral del ved høvedsmannen er det større regionale ansvaret som lå til embetet. Som høvedsmann i Bergen var man kongemaktens fremste leder for hele det nordafjelske Norge.¹² Det innebar et administrativt ansvar over store deler av det som i dag er Rogaland, Vestland, Møre og Romsdal, Trøndelag, Nordland og Troms og Finnmark. I tillegg til dette kommenterer Utne at det i en oversikt fra 1524 blir Island og Færøyene regnet som tilhørende under det nordafjelske.¹³ Dette konstaterer også Helle når han skrivet at hovedlenet som lå under Bergen omfattet Vest- og Nord-Norge, samt skattlandedene¹⁴ I organisatorisk og politisk sammenheng blir det åpenbart at det her er snakk om et enormt område hvor høvedsmannen rådet over. Det i seg selv forteller en hel del om den posisjonen som denne institusjonen må ha hatt i Danmark og Norge i senmiddelalderen.

For å forstå dette litt bedre vil det være et behov for å gå dypere inn i den geopolitiske oppbyggingen av landet. Vi har allerede nevnt at høvedsmannen også har blitt omtalt som hovedlensherre i faglitteraturen, og at store deler av landet lå direkte under Bergen hovedlen. Hva som ligger i dette, er ikke alltid like lett og forså. Ifølge Geir Atle Ersland var lensordningen i norsk senmiddelalder delt i tre deler, eller typer. *Smålen, slottslen og hovedlen*.¹⁵ Smålenene tok utgangspunkt i høymiddelalderens om lag 50 sysler og var den laveste lensgraden. Hvert len var styrt av en lensherre. Der etter følger slottslenet. Som navnet tilsier, er disse knyttet opp mot kongsgårdene i de større byene.¹⁶ Under her finner man blant annet Bergen, Oslo og Nidaros. Den øverste myndighet i denne lenstypen var slottsherren og fungere som lensherren i det lenet. Samtidig var slottsherren kongens representant for et større

---

¹² BHF 1973 s. 38.

¹³ Smst s. 45.

¹⁴ Helle 1982 s. 832.

¹⁵ Ersland 1999 s. 109-110.

¹⁶ Smst s. 110.

regionalt område; hovedlenet, og ble deretter kalt høvedsmann. Som høvedsmann i et hovedlen hadde man de andre lenstypene underlagt seg og høvedsmannen var derfor overordnet de andre lensherrene innenfor sitt regionale område.¹⁷ Så kan man stille seg spørsmålet: Hva med Trondheim? Som vist var Trondheim, eller Nidaros et eget slottslen. Da kan man forvente at det også der fantes en høvedsmann. Samtidig har det blitt vist at Trondheim var inkludert i det nordafjelske. Det kan derfor igjen vises til Utne hvor han nevner dette paradokset. Utne kan informere om at lensinnehaveren i Trondheim hovedlen sto ansvarlig overfor høvedsmannen i Bergen, og at det derfor må ses på som en del av hans regionaladministrasjon.¹⁸ Igjen får man et inntrykk over det store omfanget som lå til den kongelige representanten i Bergen i den norske senmiddelalder.

Til oppsummering kan man si at når man snakker om høvedsmann i det nordafjelske Norge, snakker man om embete som slottsherre eller hovedlensherre i Bergen hovedlen. Man var da kongens fremste representant og leder for den administrative forvaltningen over hele det nevnte området.¹⁹ Kongsgården i Bergen er derfor helt sentral i denne perioden, og det er en av de mange grunner for at det nettopp er fra Bergen at denne avhandlingen vil ta sitt geografiske utgangspunkt fra. Men foruten at dette finner sted i Bergen, som datidens desidert viktigste sentrum for kongelig administrasjon, er det flere sider med høvedsmannen som er av betydning når man skal se institusjonen i sammenheng med hanseatene.

For hva innebærer det egentlig å være høvedsmann, utenom det regionale ansvaret for det nordafjelske Norge? Hvilke oppgaver er det han tar for seg som gjør han sentral i denne sammenhengen? For det første er han som nevnt den øverste representant den lokale kongelige makt. I dette ligger det flere ansvarsområder. Det som er uttrykt som det største ansvaret er det administrative, og i en forlengelse av det, det økonomiske ansvaret.

Høvedsmannen hadde i kraft av å være lensherre for hovedlenet forpliktelser overfor de kongelige inntektene som hørte til under Bergen. Forvaltningen av krongodset lå også under høvedsmannen.²⁰ Skatter ble krevd inn og finansierte institusjonen. Samtidig var det et ledd for kongens videre inntekter. Man kan påstå at høvedsmannen og kongens økonomiske grunnlag derfor var tett knyttet opp til hverandre.²¹ Det må også nevnes at enkelte av de utnevnte høvedsmenn også har fungert som private godseiere, og sånn sett har benyttet seg av

---

¹⁷ Smst s. 110.

¹⁸ BHF 1973. s. 44.

¹⁹ Smst s. 95.

²⁰ Smst s. 97.

²¹ Smst s. 112.

sin stilling til å berike seg selv.²² Ser man til middelalderdiplomer finner man bant annet spor av høvedsmannens økonomiske interesser i tørrfiskhandelen.²³ I de videre analyser vil forhold som dette være interessante innblikk som kan fortelle noe om høvedsmannens forhold til det hanseatene. Til tross for dette er det likefult, er snakk om en kongelig institusjon hvor interessene til Kongen kom først.

Gjennom de økonomiske innkrevningene fikk høvedsmannen mulighet til å berike kongemakten, samtidig som han opprettholdt sin egen institusjon. I den forbindelse var det spesielt den militære funksjonen som da måtte opprettholdes. På grunn av lensinndelingen og en manglende riksdekkende militæretat var det naturlig at også forsvaret av landet var oppdelt. Det militære ansvaret lå derfor hos lensherrene. De fungerte som «[...] konge innanfor sitt len [...]»²⁴ og skulle forsvare sitt område hvis det brøyt ut krig.²⁵ Høvedsmannen i Bergen var derfor den øverste militære lederen i det nordafjelske Norge.²⁶ Med dette ansvaret fulgte også prestisje og makt,²⁷ noe man må ha med seg når høvedsmannens forhold til hanseatene vil blir diskutert. Som høvedsmann og lensherre for et slottslen var selvsagt slottet, eller befestningen helt essensielt. En del av det militære ansvaret lå tett opp til festningsverkene, og for høvedsmannen i Bergen er Bergenhus festning sentral. For som lensherre av en lavere rangering, for eksempel en lensherre for ett av smålenene, var det å stille menn til kongens tjeneste ens hovedoppgave.²⁸ Som høvedsmann med ansvar for de nevnte festningene innbar det militære ansvaret også å besette disse forsvarsanleggene. Der skulle de attpåtil ha kommandoen.²⁹ Selve begrepet «høvedsmannen» refererer til den militære funksjonen som lå til embetet, og oppgaven som kommanderende, militær, leder for forsvaret av landet tyder på kongedømmets syn på viktigheten av høvedsmannsinstitusjonen i sin helhet.³⁰

Et annet element ved dette er det ansvaret høvedsmannen hadde ovenfor hanseatene når det kom til deres militære bidrag. De hanseatiske kjøpmennene var som en fast enhet å regne med i den bergenske middelalder, og gjennom sin lange tilstedeværelse ble de pålagt en rekke forpliktelser og privilegier. En av disse forpliktelsene var at de skulle bidra til det militære

---

²² Smst s. 117.

²³ DN II, nr. 1143.

²⁴ Ersland 1999 s. 109.

²⁵ Smst s. 109.

²⁶ BHF 1973 s. 99.

²⁷ Smst s. 99.

²⁸ Smst s. 100.

²⁹ Smst s. 100.

³⁰ Smst s.101.

forsvaret av Bergen, og det var høvedsmannens oppgave å se til at dette ble oppfylt.³¹ Senere vil man se at dette ikke alltid var like populært hos kjøpmennene. Det å skulle kalle hanseatene for en fiende i denne forstand vil nok ikke riktig, men når man tar hansabyenes militære og maktpolitiske grunnlag i betraktning er det vel ingen tvil om at hanseatene i Bergen kunne til tider bli oppfattet som en trussel.

Igjen kommer Bergenhus inn i bildet. Festningen var nemlig det viktigste militære støttepunktet til høvedsmannen.³² Den defensive kapasiteten til en festning, slik som den på Bergenhus, var på denne tiden suveren i forhold til hva de offensive mulighetene kunne utgjøre.³³ Den som satt med festingen kunne derfor regjere over det nærliggende området. Dette maktmiddelet som høvedsmannen hadde til rådighet, spilte en sentral rolle i relasjonen han hadde til hanseatene. Disse relasjonene er selvsagt mer komplisert enn som så. Det forteller oss likevel om betydningen til den militære funksjonen som høvedsmannen hadde, og om det todelte ansvaret han må ha hatt ovenfor de tyske kjøpmennene. På den ene siden skulle høvedsmannen se til at de tyske var med i forsvaret av byen, men han på den andre siden måtte han ha et maktmiddel, sterkt nok, til å avskrekke hanseatene, slik at de selv ikke skulle gå til angrep. Dette vitner om et meget komplisert forhold mellom to parter som utgjorde en spesiell maktdynamikk i senmiddelalderen. Nå må man ikke glemme at høvedsmannen fungerte som kongens representant i Bergen, og gjennom det militære ansvaret kunne han sørge for å opprettholde ro og orden. Dette, i tillegg til vernet mot kongens fiender, var kongedømmets viktigste samfunnsfunksjon.³⁴

Nå har det blitt vist at høvedsmannsinstitusjonen fungerte som kongens direkte representant innenfor det økonomiske og det militære i Bergen, og alle de områdene som var underlagt byen. Det økonomiske grunnlaget skulle finansiere administrasjon og det militære, og i en forlengelse av det sikre kongens fred i høvedsmannens område. Der et også i denne sammenheng at man finner høvedsmannens tredje hovedansvar: Rettshåndhevelsen.³⁵ Det innebar at høvedsmannen, eller snarere hans representanter skulle sørge for at kongens lov ble etterfulgt og respektert. Naturlig nok førte dette med seg at høvedsmannen også stod for det nødvendige arbeidet som fulgte med eventuelle brudd på disse lovene. Det innebar oppgaver som etterforskning, bevisopptak, generelt politiarbeid, og til slutt påtale og gjennomførelsen av

---

³¹ Smst s. 110.

³² Smst s. 105.

³³ Smst s. 105.

³⁴ Smst s. 171.

³⁵ Helle 1982 s. 851.

straffedommen.³⁶ Et viktig aspekt ved dette arbeidet, og da med et spesielt henseende til straffen, var den underliggende betydningen av dette. Det er med andre ord snakk om bøter. Bøter eller sakefall som det blir betegnet som i faglitteraturen, var en viktig inntektskilde for kongen. Utne viser til en tabell som illustrerer innbetalinger fra fogdene på Vestlandet på begynnelsen av 1500-tallet.³⁷ Det går fram av diskusjonen at inntektene fra bøter kunne utgjøre så mye som 35,5% av den totale summen som gikk til høvedsmannen fra fogdene.³⁸ I 1519 ser det ut til at bøter var en av de vanligste kildene til inntekt for høvedsmannen og utgjorde en sentral del av det økonomiske grunnlaget for institusjonen.³⁹ Kun leidangen overgikk botsinntektene.⁴⁰ Det kan også legges til at disse inntektene økte enormt etter 1519.⁴¹ Bøter utgjorde derfor en vesentlig stor del av høvedsmannen inntektsgrunnlag, og rettshåndhevelsen må derfor ses på som en sentral del av institusjonens fundament.

Samtidig er det verdt å nevne at selve domsfunksjonen ikke var tillagt høvedsmannen. Når det kom til rettshåndhevelsen, var høvedsmannens rolle knyttet til det foreliggende og etterfølgende arbeidet rundt domstolen. De store rettsmøter var underlagt riksrådet og høvedsmannen var av sekundær betydning i denne sammenhengen.⁴² Man kan spekulere i hvorfor det var slik. I faglitteraturen blir det pekt på høvedsmannens lavadelige og borgerlige herkomst. Fram til begynnelsen av 1500-tallet var det vanlig at høvedsmenn kom fra det norske aristokratiet og den norske høyadelen.⁴³ På grunn av uro i samfunnet ble dette endret. Kongen så det derfor nødvendig å få en større kontroll over de viktige festingene, og som allerede vist til var det høvedsmannen som hadde styringen over disse. Kongemakten ble derfor avhengig av å ha lojale menn til å forvalte høvedsmannsinstitusjonen.⁴⁴ Disse var da i all hovedsak dansker, med den nevnte lavadelige og borgerlige bakgrunnen, og med en slik bakgrunn var det umulig for en høvedsmann å tiltre i riksrådet.⁴⁵

Denne utviklingen som her fant sted, må også ses i sammenheng med en intern maktfordeling med kongen på den ene siden og det norske riksrådet på den andre. Fra kongemaktens ståsted, med kong Hans som regjerende monark, var det et ønske om å redusere den norske adelens

---

³⁶ BHF 1973 s. 172.

³⁷ BHF 1973 s. 116.

³⁸ Smst s. 128.

³⁹ Smst s. 142.

⁴⁰ Leidang var en statsskatt som var en erstatning av militærtjeneste eller leidangspålikt. Helle 1982 s. 330.

⁴¹ BHF 1973 s. 142.

⁴² Smst s. 97.

⁴³ Helle 1982 s. 829.

⁴⁴ BHF 1973 s. 33.

⁴⁵ Smst s. 33.

makt. Da til fordel for kongedømmet.⁴⁶ For å oppnå dette plasserte kongen dansker i de viktige lensherreposisjonene. På grunn av dette mistet riksrådet og den norske adelen de viktige festingene og derfor også de største maktmidlene.⁴⁷ Fra 1523 skjedde det en ny omlegging. Den norske adelen styrket seg, og de kunne igjen sikre seg lenene og dets forsvarsverker.⁴⁸ Denne hyppige maktkampen rundt tildeling av len, og derfor også valget over hvem som fikk være høvedsmann har nok hatt sin påvirkning på hvorfor embetet ikke hadde den største betydning på rettsutøvelse. Domsfunksjonen var åpenbart en kilde til makt,⁴⁹ og det vil da være naturlig at høvedsmannen hadde en beskjeden rolle i dette så viktige elementet av samfunnet.

2. 2. Oppsummering

Høvedsmannen har uten tvil hatt en betydelig rolle i det bergenske samfunnet i senmiddelalderen. Institusjonen med det viktige embetet har etter alt å dømme blitt sett på som en autoritet i de de militære, økonomiske og administrative anliggende i byen, men også i store deler av landet. Som slottsherre og kongens befalingsmann på Bergenhus hadde høvedsmannen en unik rolle til å påvirke det samfunnet han opererte i. Samtidig ser man at denne rollen har hatt en stor betydning for den interne maktkampen mellom kongemakten og det norske riksrådet. Likevel var høvedsmannen kongemaktens representant i det nordafjelske Norge og var derfor i denne oppgavens forstand, kongens mann. Høvedsmannen var en av de mektigste i Bergen og derfor er han og den institusjonen han representerte en autoritet og en maktfaktor man måtte forholde seg til. Dette er grunner for at jeg har valgt å undersøke nettopp høvedsmannens forhold til de hanseatiske kjøpmennene og Det hanseatiske Kontor på Bryggen, som på mange måter har representert en motpart. Samtidig viser dette at de sosialhistoriske aspektet ved høvedsmannen har vært lite utforsket, og gjennom mine undersøkelser vil det forhåpentligvis være mulig å trekke paralleller fra forhåndsbeskrivelsene mellom høvedsmannen og tyskerne til et mer generelt syn på høvedsmannsinstitusjonen og dens representanter i Bergen.

---

⁴⁶ Helle 1982 s. 829.

⁴⁷ BHF 1973 s. 33.

⁴⁸ Smst s. 36.

⁴⁹ Smst s. 184.

Kapittel 3. Hanseatene og Det hanseatiske Kontor

3. 1. Hanseatene – En sammenslutning av kjøpmenn.

I likheten med hovedsmannen hadde de hanseatiske kjøpmennene en sentral stilling i det bergenske bysamfunnet. Gjennom sitt omfattende handelsnettverk fungerte de som en autoritet for seg selv. Noe de gjorde over en lang periode. Tyske handelsfolk har blitt registrert i Bergen allerede fra 1100-tallet, men om disse kom fra de kjente hansabyene er heller mer usikkert.⁵⁰ Likevel gjorde de seg bemerket for sin import av vin, noe som kong Sverre reagerte på. Senere ser man inntredelsen av de kjente hansabyer da Lübeck i 1250 inngikk en handelsavtale med kong Håkon Håkonsen, og det var nå i all hovedsak den tyske konimporten som var ettertraktet.⁵¹ Med denne handelsavtalen økte også den hanseatiske framgangen i Norge, og de møtte derfor motstand. De hanseatiske kjøpmennene overtok stadig større deler av den norske utenrikshandelen, og etter en konflikt med den norske kongen på 1280-tallet, etablerte hanseaten en blokade av landet.⁵² Dette var spesielt krevende for Norge som var helt avhengig av kornimport fra utlandet. Denne avhengigheten er noe som vil være et vedvarende problem for kongemakten. For å klare å blokkere et helt land var det nødvendig med et tett samarbeid noe som igjen førte til at hansabyene sluttet seg sammen til en enhet.⁵³ De utjorde når et fellesskap og kunne med dette begynne å bygge opp sitt handelsnettverk i en enda større hastighet. Denne blokaden gav også resultater for Hanseatene. I 1294 ble det på ny inngått en handelsavtale, og de tyske kjøpmennene oppnådde nye privilegier som konstaterte at de hanseatiske kjøpmennene skulle ha samme rettigheter i handelen som de norske innbyggerne.⁵⁴

Dette forholdet som hadde blitt skapt mellom de tyske hansabyene ble tettere utover 1200-tallet og inn i det neste århundret. På midten av 1300-tallet nådde dette forholdet toppen under en konflikt med Flandern. Denne konflikten førte til at representanter fra hansabyene møttes i Lübeck, og dette møtet i 1356 var den første hansadagen. Hansadagen kom til å bli den

---

⁵⁰ Helle 1982 s. 164.

⁵¹ Smst s. 314.

⁵² Dollinger 2002 xii.

⁵³ Ersland 2000 s. 113-114.

⁵⁴ Helle 1982 s. 328.

høyeste myndighet i det som nå hadde blitt et forbund av hansabyer.⁵⁵ At hanseatiske kjøpmenn, i kraft av sitt forbund, nå utgjorde en maktfaktor i Europa er utvilsomt, og det var gjennom dette samholdet at de klarte å kjempe mot kongedømmer og selvstendige statsdannelser.

3. 2. *Det hanseatiske kontor.*

Det er tydelig at de hanseatiske kjøpmennenes tilkomst og tilstedeværelse ikke var helt uten problemer. Likevel var de nødvendige for Bergen og den norske handelen i middelalderne. Spesielt etter svartedauden, som hadde lammet byen økonomisk, hadde hanseatene en nøkkelrolle.⁵⁶ Gjennom handel med de tyske kjøpmennene kunne man få tilgang på det ettertraktede kornet fra Europa, samtidig fikk man økt etterspørsel av norske varer. Å handle med hanseatiske kjøpmenn var derfor sett på som en nødvendighet for å få gang på byens næringsliv og handel.⁵⁷ Tar man dette til betraktning, samtidig som man antar at den bergenske handelsstanden hadde blitt betydelig redusert etter pestepidemien, er det ikke vanskelig å forstå at hanseatene utnyttet seg av situasjonen. Dette tomrommet som nå hadde blitt skap ble fylt opp av de hanseatiske kjøpmennene som også hadde et ønske om å konsolidere og styrke sin stilling i den bergenske handelen.⁵⁸

På grunn av de mange utvidede sammensetninger av hanseatiske handelsfolk rundt om i Europa, ble det forsøkt fra hansadagene å få dette bedre organisert.⁵⁹ Disse mer faste strukturene som var et resultat av dette ønske ble kalt for *Kontorer*. I den norske og bergenske sammenhengen er det vanskelig å si noe om akkurat når kontoret ble grunnlagt, og det er avertert flere hypoteser om når det Det hanseatiske Kontor i Bergen ble grunnlagt. Knut Helle nevner at det har vært antatt at Kontoret kan ha hatt sin oppkomst etter stadfestningen av privilegiene til de hanseatiske kjøpmennene i 1343.⁶⁰ samtidig legger han til årstallene 1352 og 1358. Her legges det vekt på kilder som også viser til en betydelig hanseatisk organisasjon. Det kan se ut til at organiseringen av Kontoret var en prosess over flere år.

---

⁵⁵ Smst s. 19.

⁵⁶ Helle 1982 s. 730.

⁵⁷ Smst s. 730.

⁵⁸ Smst s. 731.

⁵⁹ Smst s. 732.

⁶⁰ Smst s. 732.

Likevel er det visse momenter og årstall som kan ligne på en mer bestemt begynnelse for Kontoret.

1360 blir stadig trukket fram som et definerende årstall for Det hanseatiske Kontor i Bergen. Geir Atle Ersland skriver at Kontoret hadde tilhold på Bryggen fra ca. 1360 til 1760.⁶¹ Dette baserer han på Helle og hans tolkninger om at det i 1360 var forhandlinger i København, hvor hanseatiske utsendinger uttrykker misnøye over kjøpmennene i Bergen som skattla andre tyskere som kom til byen for første gang.⁶² Dette skal da ha betydd at det må ha eksistert en felles hanseatisk organisasjon i Bergen. Samtidig konstaterer Helle at det fra 1365 ikke lengre er noe tvil om Kontorets eksistens. På denne tiden hadde hanseatiske kjøpmennene i Bergen foreslått egne vedtekter for sin organisering til de overordnede hansastedene.⁶³ Dette innebar blant annet en utstrakt indre jurisdiksjon. Det ble siden vedtatt egne bestemmelser for de tyske kjøpmennene i Bergen av en hansadag i Lübeck, og Kontoret i Bergen hadde dermed støtte fra hanseatens øverste organ. Det hanseatiske Kontoret skulle nå beskytte interessene til de hanseatiske kjøpmennene i Bergen.⁶⁴

Her må det nevnes at Bergen ikke må ses på som en hansaby, slik som for eksempel Lübeck, Bremen og Hamburg, m.fl.⁶⁵ Bergen var med Det hanseatiske Kontoret en utpost hvor hanseatiske kjøpmenn kunne drive sin handelsvirksomhet, men da i et land styrt av kongen. Disse handelspostene var spredt rundt i Europa, og i tillegg til Bergen kan man også nevne Brügge, London og Novgorod som de viktigste byene hvor hansaen hadde etablerte kontorer.⁶⁶ På grunn av dette måtte de hanseatiske kjøpmennene forholde seg til landets myndigheter og styringsapparat. Ofte var dette styringsapparatet representert ved høvedsmann. Dette er en av grunnene til at det blir lagt vekt på hanseatene i denne oppgaven. Som nevnt utgjorde hansaen en maktfaktor i byen. Den dynamikken som da oppstår gjør dette temaet spesielt i den videre diskusjonen rundt det politiske, men også det sosiale forholdet mellom Det hanseatiske Kontor og høvedsmannsinstusjonen.

Men hva er det som gjør Kontoret spesielt? Hva er det som gjør at de hanseatiske kjøpmennene klarte å oppnå et fotfeste i den bergenske maktsfæren i middelalderen? Et viktig element som er med på å underbygge hansaens posisjon var selve organiseringen.

---

⁶¹ Ersland 2011 s. 8.

⁶² Helle 1982 s. 732.

⁶³ Smst s. 732.

⁶⁴ Ersland 201. s. 8.

⁶⁵ Smst s. 8.

⁶⁶ Helle 198. s. 731.

Organisering var også en forutsetning for Kontorets eksistens. Derfor er det nødvendig å se litt nærmere på de interne strukturene som fantes på Bryggen i Bergen. Som vist til var Kontoret underlagt hansadagen. Utenom dette bærer Kontoret preg av et utstrakt indre selvstyre.⁶⁷ På toppen fant man *Oldermennene*. Disse var utpekt av kjøpmennene og var på mange måter de ledende representantene for hanseatene på Bryggen. Til å begynne med ble det pekt ut seks oldermenn, men det ble senere redusert til kun to.⁶⁸ Oldermennene skulle representere Kontoret overfor hansastedene, men også overfor norske myndigheter.⁶⁹ Oldermannen er derfor en helt sentral skikkelse i denne framstillingen. Det er i hovedsak forholdet mellom oldermannen og høvedsmannen som gjenspeiler seg i det kildematerialet som er plukket ut. Derfor, og på grunn av den posisjonen som oldermennene hadde, som representant for Kontoret, vil det etter mitt syn være et godt nok utgangspunkt for å belyse organisasjonens holdninger i de organisatoriske og sosiale sammenhengene som her vil bli tatt opp. Oldermennene var etter alt å dømme «[...] den høyeste myndighet innad, administrativt og jurisdiksjonært.»⁷⁰

Etter Oldermennene fulgte *achtein*. Som navnet tilsier var det i utgangspunktet 18 stykk, og disse var en del av Kontorets organisasjon. Senere ble det redusert til kun åtte.⁷¹ *Achteinene* var først en del av kontorets administrasjon fra 1450, og fra da av fungerte de som hjelpere for oldermannen. Sammen med de valgte oldermennene utgjorde *achtein* et råd som skulle styre over det som vedrørte de hanseatiske kjøpmennene på Bryggen.⁷² Dette rådet het *kompanns rad*, eller kjøpmannens råd på norsk.⁷³ *Achteinene* ble også kalt for bisittere. Dette skyldes at de satt sammen med oldermennene under rettsforhandlinger, og det er i denne sammenhengen at man hører om de for første gang.⁷⁴

Denne utvidelsen av kontoret som her fant sted har Ersland kalt for en reorganisering.⁷⁵ I tillegg til introduksjonen av bisitterne kom det også to andre nyvinninger som var med på å definere Kontoret. For det første er det på denne tiden at *Kjøpmannsstuen* dukker opp. Oldermennene ved Kontoret hadde i 1437 leid en tomt på Bryggen, mellom Torget og

---

⁶⁷ Erland 2005 s. 23.

⁶⁸ Helle 1982 s. 744.

⁶⁹ Smst s. 744.

⁷⁰ Smst s. 744.

⁷¹ Smst s. 746.

⁷² Erland 2005 s. 23.

⁷³ Helle 1982 s. 746.

⁷⁴ Erland 2011 s. 26.

⁷⁵ Smst s. 26.

Rådhuset.⁷⁶ Det var på denne tomten, midt i sentrum av Bergen, at de reiste Kjøpmannstuen. Dette som nå var forvaltningssentrumet for hanseatene og Det hanseatiske Kontor er kjent allerede fra 1450 men etter en bybrann i 1476 strøk det med.⁷⁷ Det ble siden gjenreist på samme sted i 1480.⁷⁸ Det sier litt om den stillingen Kontoret må ha hatt i Bergen på denne tiden. Med et bygg, midt i kjernen av byen, er det lett å forstå at hanseatene også utgjorde en sentral del av det bergenske bysamfunnet. Samtidig har man den andre nyvinningen for Kontoret, og det var opprettelsen av stillingen som sekretær. Slik som ved Kontorets oppkomst er det ikke godt å vite nøyaktig når sekretæren dukket opp, men man kjenner til denne stillingen allerede fra 1448.⁷⁹ Sekretæren var ansatt ved Kontoret og hadde i oppgave å administrere denne organisasjonen.⁸⁰ Dette innebar blant annet å føre forvaltningen over økonomi, korrespondansen til Hansaforbundet i Tyskland og han skulle holde orden i arkivet. Da måtte det spesielt være med hensyn til de privilegiene som de hadde i forhold til deres handelsrettigheter i Bergen.⁸¹ Men det som var den viktigste oppgaven i dette henseende var sekretærens sentrale posisjon i forholdet mellom Kontoret og norske myndigheter. Sekretæren var blant annet aktivt knyttet opp til Kontorets forhandlinger med styresmaktene.⁸² I så måte var det essensielt at sekretæren var godt utdannet, og personer med utdanning innen jus var ettertraktet. Dette hang sammen med hanseatenes bestrebelser etter en indre jurisdiksjon, og med de konflikter dette må ha medført i forholdet til norske myndigheter.⁸³

Det ser ut til at Det hanseatiske Kontor ble grunnlagt i en tid da Norden var preget av ustabilitet. Med svartedauden og konflikter mellom de nordiske kongedømmene kunne hansaen stabilisere og konsolidere sin posisjon i Bergen. Det ser ut til at dette også kan ha vært en grunn for reorganiseringen av Kontoret på 1400-tallet. Igjen gikk Norden inn i en tid med uro. På 1420-tallet var det krig mellom Danmark og Norge, og hertugene av Holstein, hvorav Hansaforbundet hadde alliert seg med Holstein.⁸⁴ Et resultat av denne konflikten var at de hanseatiske kjøpmennene forlot Bryggen og Bergen i fem år.⁸⁵ Det som er interessant i denne sammenhengen er at det går fram av diplomaterialet at forholdet mellom de kontorske kjøpmenn og høvedsmannen i Bergen var etter forholdene veldig gode. For i

---

⁷⁶ Smst s. 26.

⁷⁷ Smst s. 26.

⁷⁸ Helle 1982 s. 711.

⁷⁹ Erslund 2011 s. 26.

⁸⁰ Erslund 2005 s. 23.

⁸¹ Smst s. 23.

⁸² Smst s. 23.

⁸³ Smst s. 24.

⁸⁴ Erslund 2011. s. 27.

⁸⁵ Smst s. 27.

begynnelsen av 1427, samme året som hanseatene forlot Bergen, blir det meldt fra oldermennene på Bryggen til Borgermesteren og rådet i Lübeck at de hadde sluttet et forlik med høvedsmann Endrid Erlendson. Dette til tross for stridighetene som eksisterte mellom Hansaforbundet og kong Erik.⁸⁶ Likevel reiste de tilbake til Tyskland. Muligens var det tilsynelatende gode forholdet som eksisterte i Bergen en av årsakene til at de vendte tilbake igjen i 1432.

Uansett så returnerte de tilbake, selv om det fremdeles var ustabile tider. Kalmarunionen holdt på å gå i oppløsning og som under grunnleggelsen av selve Kontoret, sto hanseatene igjen i en posisjon hvor de kunne benytte seg av den indre uroen i kongerikene.⁸⁷ Dette er også i trå med Erslands oppfatning, når han skriver at dannelsen av Kontoret var mulig på grunn av de nordiske konfliktene i 1360-årene, og at det i tillegg også er rimelig å tolke reorganiseringen og styrkingen av Kontoret fra 1430-tallet av, med de samme premissene.⁸⁸ Her må det legges til bruken av begrepet «kontor» ikke dukker opp før i 1496.⁸⁹ Likevel velger jeg å benytte meg av dette begrepet, også for tiden før 1496. Dette er i trå med den eksisterende tradisjonen når det kommer til oppfatningen av den hanseatiske organiseringen i Bergen.⁹⁰ Disse utviklingstrekkene gir oss derfor muligheten til å påstå at hanseatene utnyttet seg av kongemaktens svake posisjons, for så å styrke sin egen organisasjon på Bryggen.

I kildene ser man at det er fra denne tiden, etter Kontorets reorganisering, at forholdet mellom hanseatene og høvedsmannen øker betraktelig. Man kan i det minste få den oppfatningen når man ser til det norske diplomaterialet som foreligger i *Diplomatarium Norvegicum*. Blant annet øker kildeomfanget rundt dette forholdet, og man kan registrere at de enkelte høvedsmenn har flere saker foran seg som handler om Kontorets kjøpmenn. Nå kan dette henge sammen med at høvedsmannsinstitusjonen styrkes i senmiddelalderen, med jeg vil også påstå at kontorets store administrative utvidelse også må ha spilt en rolle. Det er rimelig å tro at introduksjonen av sekretærstillingen må ha hatt en betydning for den økte samhandlingen. Sekretæren hadde som sagt et eget ansvar over forhandlinger med styresmaktene, og at disse forhandlingene, med de mulige nye privilegiene ble arkivert for ettertidens bruk.

---

⁸⁶ DN VII, nr.382.

⁸⁷ Ersland 2011 s. 27.

⁸⁸ Smst s. 28.

⁸⁹ Smst s. 26.

⁹⁰ Smst s. 26.

3. 3. Oppsummering.

De hanseatiske kjøpmennene har uten tvil utgjort en helt sentral rolle i det bergenske middelaldersamfunnet. Gjennom hansabyenes økende maktgrunnlag, klarte de tyske kjøpmennene å slå seg ned i byen. Samtidig ser man at landets avhengighet av utenlands import av korn også har vært en forutsetning for den posisjonen som hanseatene hadde. Det forholde som hansabyene utgjorde, som både politisk og økonomisk aktør, gjorde det mulig for dem å skaffe seg privilegier og handelsretter i byen, noe som førte til en økende interesse for Bergen av dets kjøpmannsfolk. Tørrfiskhandelen er med andre ord årsaken til at man i det hele tatt kan snakke om hanseatiske kjøpmenn i Bergen i middelalderen.

Etter hvert som posisjonen til denne handelsorganisasjonen økte, økte også behovet for å organisere seg. Dette resulterte til at Det hanseatiske Kontor på Bryggen ble etablert, sammen med en rekke nye institusjonelle elementer innenfor den samme organisasjonen. Man ser også at hanseatene var i stand til å øke sin virksomhet, og gjennom tider med svak kongemakt, klarte Kontoret og dets kjøpmenn å få et større fotfeste. Disse utviklingstrekkene viser derfor at det her ser snakk om en egen maktaktør i samfunnet, noe som igjen gjør hanseatene og Det hanseatiske Kontoret til en interessant del av byen. Dette ligger også til grunn for at man kan snakke om en mer likeverdig part til høvedsmannsinstitusjonen.

Hanseatene og Det hanseatiske Kontor er derfor en forutsetning for hele denne avhandlingen. Uten den organiseringen som det her er blitt vist til, og uten det maktgrunnlaget som de satt på, ville de nok ikke vært i stand til å påvirke høvedsmannen slik som jeg har påstått. Dette er også en forutsetning for å kunne se på de sosiale forholdene mellom to tilnærmede, likeverdige parter.

Kapittel 4: Høvedsmannens sosiale forhold til Det hanseatiske Kontor

4. 1. Innledning:

Det går fram i forskningslitteraturen at høvedsmannen og Det hanseatiske Kontor, begge utgjorde en betydelig del av det bergenske senmiddelalder-samfunnet. Om det enten er snakk om tørrfiskhandelen eller det politiske maktspeilet. Det sosiale forholdet mellom disse partene er derimot vært mindre undersøkt. Forskningslitteraturen har hatt en tradisjonell oppfatning at hanseatene som oftest har utgjort et negativt element i deres forhold til byen. Heller skriver blant annet at historikere har lagt vekt på de hanseatiske kjøpmennenes overmodige opptreden, den dårlige moralske vandelen og de voldelige tendensene som de vist nok skulle ha.⁹¹ Videre skriver Helle at dette synet på hanseatene som ble framstilt strekker seg tilbake til bergenshumanistene på 1500-tallet. Det historiesynet som denne tidligere historieforskningen frontet, var basert på den politiske kampen som de lokale myndigheter i Bergen førte mot hanseatene.⁹² De baserte seg også på deres samtidslitteratur. Bergen Fundas er et godt eksempel på den litteraturen som inspirerte historieskrivingen på 1500-tallet. I Bergen Fundas, som var en historisk framstilling av Bergens byhistorie, blir det blant annet nevnt at tyskerne på Bryggen skulle ha angrepet de bergenske borgerne.⁹³ Tyskerne skulle også ha plyndret og røvet de samme borgerne.

Denne oppfatningen av hanseatenes negative påvirkning av det bergenske samfunnet har også i stor grad holdt seg.⁹⁴ I det minste fram til dagens moderne historikere hvor metodene og de historiske undersøkelsene i mindre grad har vært preget av de gamle forestillingene av hva hansaen var. Det kan likevel nevnes ett unntak fra den tidligere oppfatningen av hanseatene og Det hanseatiske Kontor, og det er da snakk om Christian Koren Wiberg. Wiberg, som er mest kjent for sitt arbeid som direktør på Det hanseatiske museet i Bergen, har skrevet en rekke bøker om hansaen i Bergen. I denne sammenhengen er boka; *Hanseatene og Bergen*

---

⁹¹ Helle 1982 s. 762.

⁹² Smst s. 697.

⁹³ Bergen Fundas s. 79.

⁹⁴ Helle 1982 s. 762.

essensiell. Den kom ut i Det hanseatiske Museums Skrifter nr. 6 i 1941, og forsvarer i stor grad de hanseatiske kjøpmennene i deres møte med det bergenske bysamfunnet i middelalderen. I innledningen skriver Wiberg om hva han ble fortalt om hanseatene i sin skolegang. Det Wiberg skrev var at det ble tegnet et bilde som ikke skiller seg så mye fra hvordan bergenshumanistene framstilte disse tyske handelsmennene. Videre legger han til at dette har ført til at man har fått et falskt bilde av historien.⁹⁵ Igjen kan man vise til de mange skildringene om hvordan hanseatene håndterte seg selv i bysamfunnet.

Det har med andre ord vært steile fronter rundt de sosiale spørsmålene når det kommer til hanseatene i Bergen. Samtidig er det tydelig at faglitteraturen i liten grad har sett på dette i forbindelsen mellom høvedsmannen og Kontoret. Det har som oftest blitt lagt vekt på de større sosiale lag i Bergen, og da spesielt med borgerskapet i sentrum. Dette kapittelet vil derfor sette et søkelys på høvedsmennenes holdninger til de tyske kjøpmennene. Med bakgrunn i den historiske tradisjonen av synet på hanseatene i slike forhold som her vil bli tatt opp, samt med erfaringer fra den mer moderne historieforskningen vil min hypotese i denne sammenhengen være som følger: Hva påvirket det sosiale forholdet mellom høvedsmannsinstitusjonen og Det hanseatiske Kontor, og hvordan utviklet dette seg gjennom den aktuelle tidsperioden. Med dette mener jeg at forholdet mellom disse partene må ha vært avhengig av de forskjellige enkeltpersonens oppfatning av datidens samfunnsmessige tilstand. Her inngår både den offisielle, men også personlige oppfatning av hverandre. For å undersøke dette nærmere, men også for å få en oppfatning av en eventuell utvikling er det hensiktsmessig med en kronologisk gjennomgang av de mest vesentlige høvedsmennene. Gjennom dette kan vi få ett innblikk i hvordan forholdet mellom høvedsmannsinstitusjonen og Kontor kan ha vært.

4. 2. Innledende analyse.

Mye av den samhandlingen som kommer til uttrykk gjennom kildene kommer som regel til uttrykk gjennom de mer offisielle sammenhengene. Der høvedsmannen og Kontoret opptrer overfor hverandre eller overfor en tredjepart i kraft av sine embeter. Ofte er kongen sentral i disse sammenhengene. Det sosiale forholdet mellom høvedsmannen og Det hanseatiske

---

⁹⁵ Wiberg 1941 s. 11.

Kontor er derfor ikke alltid like lett å merke seg når man ser på de enkeltstående dokumentene som utgjør kildematerialet. Spesielt når dokumenter og diplomaterialet i stor grad dreier seg om politiske og økonomiske spørsmål. Hvis man så ser på dette i en større sammenheng, samtidig som man tar den politiske og økonomiske utvikling til betraktning, er det ikke umulig å få et inntrykk av hvordan dette samspillet kan ha utspilt seg.

Et tilfelle hvor forholdet mellom disse to institusjonene blir tatt opp finner man i et diplom fra september, 1534. I dette dokumentet skriver Eske Bille, som var høvedsmann i Bergen mellom 1529 og 1537, til noen rådsutsendinger for hanseatene i Lübeck.⁹⁶ Grunnen for at han skriver til utsendingene er at han har blitt tatt til fange av noen lybske i Øresund, og dette til tross for at Eske Bille vist nok skulle ha hatt fritt leie i dette området.⁹⁷ I dette skrivet går det fram fra høvedsmannen at han skal ha hatt ett tilsynelatende meget godt forhold til de tyske kjøpmennene i Bergen. Han skal ha beskyttet de mot biskoper, geistlige og andre i riket, slik at de kunne få drive sin handel på Bryggen i fred.⁹⁸ Han trekker også fram en hendelse fra 1523, hvor de tyske kjøpmennene i Bergen skulle ha drept og plyndret både nordmenn, skotter og folk fra andre nasjoner. Likevel hadde Eske Bille forsøkt å løse denne konflikten på en slik måte at det ikke skulle ødelegge for hansaen i Bergen, eller for deres handel.⁹⁹ Det kommer også til uttrykk at det var forventet fra Eske Billes side at denne vennligheten skulle bli gjengjeldt da han ba om fritt leie.¹⁰⁰ Disse vennligsinnede tendensene blir altså brukt av høvedsmannen i et åpenbart forsøk for å la seg bli løslatt av hanseatene i Lübeck. Samtidig er det hanseatene i Bergen som blir omtalt i denne kilden. Det vil være nærliggende å tenke i de baner at denne listen av gode gjerninger blir framsatt for å overbevise Lübeck om at han selv var til gode for Kontoret i Bergen. Man kan derfor forestille seg at Eske Bille, som ut ifra hva man kan få inntrykk av her, var vennligstilt overfor tyskerne. Derfor ville det være risikabelt av rådet i Lübeck å holde en «alliert» i fangenskap. Muligens kunne dette føre til at en ny høvedsmann ble pekt ut, og da var det ikke sikkert at den nye høvedsmann ville være like godmodig. Hvis man følger denne analogien kan man argumentere for at Eske Bille, i et forsøk på å redde seg selv, kom med disse påstandene om det gode forholdet til Kontoret i Bergen. Derfor er det ikke nødvendigvis et riktig bilde av hvordan situasjonen egentlig var.

---

⁹⁶ Helle 1982 s. 829.

⁹⁷ DN XXIII, nr. 382.

⁹⁸ DN XXIII, nr. 380.

⁹⁹ Smst.

¹⁰⁰ Smst.

Samtidig kan man også se på dette som en faktisk beskrivelse av forholdet som høvedsmannen hadde til Kontoret på denne tiden. Et moment som kan være med på å underbygge dette er at Eske Bille ikke var alene om å skrive til Lübeck om dette fangenskapet. Det norske riksrådet var også med i denne sammenhengen, da, både det nordafjelske og sønnafjelske. I brevet som riksrådet sendte til borgermesteren og rådet i Lübeck kom de med et krav om at Eske Bille måtte løslates.¹⁰¹ Det som er interessant er at argumentasjonen til riksrådet er noe annerledes. Til å begynne med kan man se likheter mellom riksrådet og høvedsmannen, hvor de begge poengterer det gode forholdet som eksisterte mellom partene. I dette tilfelle er det da snakk om forholdet mellom de norske myndighetene og hansabyene. Deretter argumenterer riksrådet noe annerledes. De la så fram påstander om at den uroen som hersket mellom kongeriket og hansaen ikke var forårsaket av nordmennene, og at det var det danske riksrådet som var ansvarlige for den situasjonen som eksisterte på dette tidspunktet. I tillegg påstår riksrådet at det var Lübeck og Hamburg som hadde gitt Eske Bille fritt leie.¹⁰² Det kan derfor se ut til at fengslingen av høvedsmann, Eske Bille, ble gjennomført uten gode grunner.

Denne forskjellen i argumentasjon som riksrådet uttrykte viser at det var mulig å angripe dette problemet på flere måter. Det forteller at fengslingen av Eske Bille hadde sin bakgrunn i konflikten som Danmark hadde med hansabyene, fremfor uenigheter som kunne ha eksistert i Bergen mellom høvedsmannen og Kontoret. På grunn av dette kan det tenkes at Eske Billes godhjertete påstander om hanseatene- og Kontoret i Bergen faktisk var slik det ble beskrevet, og hvis dette stemmer har man her et eksempel hvor høvedsmannens sosiale tilnærming til hanseatene kommer til uttrykk. Samtidig er det den offisielle tilnærmingen av et sosialt forhold som er mest framtrædende i denne sammenhengen. For hvis Eske Bille skal ha beskyttet de hanseatiske kjøpmennene mot elementer som kunne ha skadet handelen deres, samtidig som han også skal ha skapt forsoning med hanseatene etter en større konflikt, kan det tyde på at det må ha eksistert et godt forhold mellom disse partene i Bergen. Ellers kunne en tenke seg at argumentasjonen til riksrådet ville være mer nærliggende, også for høvedsmannen. Dette er likevel kun et eksempel som er med på å belyse dette spesielle forholdet mellom høvedsmann og Kontor. Her må vi se på flere tilfeller slik at man kan få et bedre inntrykk av hvordan dette forholdet kan ha vært, og hvordan det har utviklet seg.

---

¹⁰¹ DN XXIII, nr. 382.

¹⁰² Smst.

4. 3. Olav Nilsson – Hanseatens verste fiende.

Det neste tilfellet som må trekkes fram, og som er veldig spesielt i denne sammenhengen er forholdet mellom høvedsmannen Olav Nilsson og Kontoret. Hans tid som Høvedsmann er noe turbulent. Ifølge Helle kom han til Bergen først i 1439, men at det var mulig at han allerede hadde tatt embetet året før.¹⁰³ Olav Nilsson fungere deretter som Høvedsmann fram til 1453, da han ble avsatt av Christian I. Likevel dukker han opp igjen et par år etter, i 1455.¹⁰⁴ Dette var også Olav Nilssons siste år som høvedsmann, og det takket være hanseatene som til slutt endte med å ta liv av han på Munkeliv kloster på Nordnes.

Det forholdet som eksisterte mellom Olav Nilsson og hanseatene var åpenbart ikke det beste. Når det ender med at tyskerne dreper høvedsmannen er det ingen tvil om at det her var snakk om en mislykket sameksistens. Så er spørsmålet hvordan det endte slik. Den tidligere historikeren Johan Schreiner kom i 1935 med boken «*Hanseatene og Norges nedgang*». Schreiner skrev her et helt kapittel om konflikten som hanseatene hadde til Olav Nilsson, og hvordan det endte slik det gjorde. Det legges til grunn at forholdet som kongemakten hadde til hanseatene stadig forverret seg under Erik av Pommerns regjeringstid.¹⁰⁵ Tidligere har det blitt vist til hanseatene og Kontorets ekspansjon på 1400-tallet, og denne misnøyen som nå vokste fram mellom kongen og hansaen må ses i sammenheng med tyskernes stadig økende maktposisjon. Derfor ble det innført nye tollar som skulle svekke de hanseatiske kjøpmennene. Dette førte igjen til at Hansaforbundet støttet Kristoffer av Bayern som ny konge, da dette ville svekke Kalmarunionen. Dette var et åpenbart forsøk på å jevne ut forholdet mellom hansaen og kongemakten.¹⁰⁶ Likefult var Olav Nilsson høvedsmann i Bergen på denne tiden, og Schreiner skriver videre om hvordan han forsøkte å demme opp for hanseatenes framgang på Bryggen. Blant annet skal Olav Nilsson ha gjennomført en rekke nye bestemmelser mot hanseatenes tidligere privilegier.¹⁰⁷ Et eksempel på disse nye bestemmelsene var at håndverkeren fra hansastedene som hadde slått seg ned i Bergen, nå måtte bryte med Kontoret til fordel for byen.¹⁰⁸ Dette var noe som Kontoret ikke kunne finne seg i med. Uenighetene rundt denne delen av det tyske miljøet i Bergen stoppet ikke her, og i

---

¹⁰³ Helle 1982 s. 827.

¹⁰⁴ Smst s. 827.

¹⁰⁵ Schreiner 1935 s. 128.

¹⁰⁶ Smst s. 128.

¹⁰⁷ Smst s. 130.

¹⁰⁸ Smst s. 130.

1443 ble de samme håndverkerne bedt om å tjenestegjøre i det militære forsvaret. Det var kong Kristoffer som nå ba om dette, og igjen motsatte hanseatene seg det.¹⁰⁹

Mange av disse stridsspørsmålene endte til slutt med en enighet, og i sistnevnte tilfelle ble det sluttet et forlik hvor de tyske håndverkerne skulle betale leidangsskatt som kompensasjon for å ikke å delta militært. Utgiftene dette førte til ble for så vidt dekket av Kontoret.¹¹⁰ Til tross for enigheter rundt en rekke spørsmål sank ikke konfliktnivået. Kongen fulgte linja til Olav Nilsson og i 1444 ble en rekke norske rådsherrer bedt om å komme med forslag til en ordning med hanseatene og Kontoret på Bryggen.¹¹¹ Dette var med andre ord en fortsettelse av høvedsmannens harde politikk mot kjøpmennene og Kontoret. Denne kommisjonen som de utvalgte rådsherrene utgjorde, kom så med et forslag på 28 punkter som skulle være et svar på kong Kristoffers ønske, og av de viktigste punktene kan man nevne forbudet mot vintersitting,¹¹² forbud mot å handle varer utenom torget og begrensinger på handelen med nordfarere.¹¹³ Denne begrensingen innbefattet at de hanseatiske kjøpmennene bare kunne kreve halvparten av varene til nedbetaling av gjeld. Resten kunne nordfarerne bruke til å handle med. I tillegg skulle alle varer som nordmenn førte til Bergen vrakes i norske gårder før tyskerne kunne drive sine egne byttehandlere.¹¹⁴

Denne forordningen ble så vedtatt samme år og hensikten med dette var å stagnere den hanseatiske handelen, og i en forlengelse av det, hanseatenes posisjon i byen. Selvsagt kunne ikke hanseatene gå med på dette, og året etter klagde de dette inn til kongen. I denne klagen var forholdet til Olav Nilsson spesielt trukket fram. Høvedsmannens opptreden ovenfor Kontoret var vist nok så hard at forholdet fort kunne bli blodig.¹¹⁵ Klagen ble tatt hensyn til og det endte med et kompromiss hvor både byborgerne og hanseatene på Bryggen skulle forholde seg til de samme lover og regler. Men som tidligere var heller ikke dette slutten på konfliktene mellom Olav Nilsson og Kontoret. Da forordningen fra 1444, samt kompromisset fra året etter skulle bli lest opp av høvedsmannen på lagtinget i 1446, blusset konflikten opp igjen. Forhandlinger førte ikke fram og Olav Nilsson kreve at de hanseatiske kjøpmennene som hadde brutt de nye lovene skulle dømmes der etter.¹¹⁶ Samtidig melder Kontoret at Olav

---

¹⁰⁹ Smst s. 130-131.

¹¹⁰ Smst s. 131.

¹¹¹ Smst s. 131.

¹¹² Vintersitting var betegnelsen på kjøpmenn som holdt seg i Bergen over vinteren. NHL s. 368

¹¹³ Schreiner 1935 s. 132.

¹¹⁴ Ngl. 2. R. 1 nr. 130.

¹¹⁵ Schreiner 1935 s. 133-134.

¹¹⁶ Smst s. 136.

Nilsson skulle ha samlet flere væpnede styrker enn hva situasjonen skulle tilsi var nødvendig. Høvedsmannen mente på sin side igjen at kjøpmennene hadde samlet seg for å drepe han.¹¹⁷

Det er ingen tvil om at forholdet mellom denne høvedsmannen og Kontoret var mildt sagt anspent. Likevel endte det uten noe nevneverdig blodsutgytelse eller med drap på kongens representant i Bergen. Under arbeidet med 1444-forordningene og med implementeringen av disse hadde riksrådet i Norge overstyrt kongen. Ifølge Schreiner var dette en avgjørende tid for kong Kristoffer og hans oppfatning av hanseatene.¹¹⁸ For å forhindre at kongens undersåtter skulle sette han til side ble nå forhandlingene med tyskerne flyttet til København. Der startet forhandlingene opp igjen i 1447 og endte med at hanseatene fikk tilbake sine gamle privilegier. De hanseatiske kjøpmennene kunne nå være i byen over vinteren og gjeldsforholdet til nordfarerne gikk tilbake til slik det var før 1444. Tørrfisker slapp også å gå gjennom norske gårder, og vraking av fisken kunne igjen foregå etter hanseatenes ønsker.¹¹⁹ Det ser ut til at Kontoret seiret over høvedsmannen for denne gang, men da ved hjelp av en konge som ikke ville la seg overkjøre av det norske riksrådet. Dessverre, for hansaens vedkommende, dør Kristoffer 1. januar 1448. Hans etterfølger Christian 1. tar deretter over styringen, og i motsetning til den avdøde kongen velger Christian å følge det norske riksrådet og deres krav til de bergenske forholdene.¹²⁰ Likevel skulle Christian imøtegå hanseatene da han avsatt høvedsmannen i Bergen i 1453. Ifølge Schreiner ble dette gjort for å komme hanseatene i møte, men også fordi Olav Nilsson hadde begått store lovbrudd og overtramp mot bybefolkningen og nordfarerne.¹²¹ I tillegg til dette kom kongen med en bestemmelse om at forholdet som nå eksisterte mellom kongemakten og Kontoret ikke skulle brytes opp. Hvis noen så forsøkte seg på det ville kongen tillate at Kontoret tok til handling for å forhindre nye konflikter.¹²²

Da Olav Nilssen, etter et par år, hadde klart å få tilbake høvedsmannstittelen i Bergen igjen blusset konfliktene opp. Grunnen til at han hadde blitt gjeninnsatt som høvedsmann skyldtes at han hadde vært i besittelse av en festning langs svenskegrensen, og for at denne ikke skulle komme på svenske hender, tvang han nærmest Christian til å gi han tilbake hans gamle posisjon.¹²³ Det må nevnes at i perioden da Olav Nilsson ikke satt på Bergenhus drev han med

---

¹¹⁷ Smst s. 136.

¹¹⁸ Smst s. 136-137.

¹¹⁹ Smst s. 136-137.

¹²⁰ Smst s. 139.

¹²¹ Smst s. 140.

¹²² Smst s. 141.

¹²³ Smst s. 142.

omfattende kapringsvirksomhet overfor de hanseatiske kjøpmennene. Denne kapringen av hanseatiske handelsskuter opphørte heller ikke etter at han i 1455 fikk tilbake sin gamle stilling.¹²⁴ Som et resultat av dette, og kongens bestemmelser om at Kontoret skulle forhindre nye konflikter, tok tyskerne til våpen. Deretter drepte hanseatene Olav Nilsson, samt biskopen i Bergen og en rekke andre nordmenn.¹²⁵ Denne hendelsen har blitt betegnet som den skarpeste konflikten mellom kongemakt og Kontoret gjennom hele perioden hvor hanseatene var til stede i Bergen.¹²⁶ Forholdet som Schreiner har beskrevet, og som i stor grad er gjengitt her skildrer et forhold mellom høvedsmann og kontor på sitt verste. Samtidig er dette et godt eksempel på en ytterkant av det sosiale aspektet i denne sammenheng. Det hersker ingen tvil om at dette forholdet var elendig, og man kan påstå at Olav Nilsson nærmest må ha hatt et personlig hat mot de tyske. For som høvedsmann var man kongens representant og utsending, og når Olav Nilsson til stadighet motarbeider kongens bestemmelser må det være noe annet som ligger til grunn for det foraktet han viser Kontoret og dets medlemmer.

En liten kuriositet i denne sammenheng er at kona til Olav Nilsson, Elisa Eskilsdatter, skriver et brev til Lübeck, etter ektemannens død. Her forteller hun om da Olav Nilsson kom tilbake til Bergen som Høvedsmann, og forholdet som da skulle ha eksistert mellom han og Kontoret. For da Olav Nilsson kom tilbake igjen skulle kongen ha fått partene til å inngå et forlik.¹²⁷ Det går fram av Elisa at i dette forliket skulle de ha lagt bak seg det som tidligere hadde skjedd mellom dem, da til tross for hvor krevende dette forholde skulle ha vært. På vegne av de tyske kjøpmennene på Kontoret tok oldermannen Olav Nilsson i hånden, og de lovde hverandre et godt forhold i framtiden. Dette skjedde også under kongens nærvær.¹²⁸ Dette skulle Olav Nilsson ha tatt til følge, og Elisa skrive videre: «[...] och sithen then dach (dagen hvor forliket fant sted) giordhe min hærre thøm aldri om moth ænteghe med ord æller gærningger æller noghen then hanum tel hører [...]»¹²⁹. Like etter blir det beskrevet at da Olav Nilsson hadde blitt invitert til domkirken av Oldermannen. Under dette møtet hadde høvedsmannen spurt om hva han kunne forvente av forholdet de nå hadde etablert. Oldermannen sverget da på Gud og alle helgenene at han og Kontoret skulle opptre på en god måte i forholdet til Olav Nilsson.¹³⁰

---

¹²⁴ Smst s. 142.

¹²⁵ Smst s. 142-143.

¹²⁶ Ersland 2011 s. 28.

¹²⁷ DN III, nr. 830.

¹²⁸ Smst.

¹²⁹ Smst.

¹³⁰ Smst.

Dette brevet fra høvedsmannens kone var i hovedsak et klageskrift til Lübeck, hvor hun ber rådet i byen om å hjelpe til med å få tilbake sine tapte verdier. For i fortsettelsen av dette brevet forteller hun om situasjonen hvor Kontoret tok til våpen og drepte ektemannen og sønnen hennes. Her legger Elisas til den brutaliteten Kontoret i Bergen skulle ha vist Olav Nilsson. Blant annet skulle de ha drept han uten at han fikk avlegge skriftemål.¹³¹ Det er tydelig at måten hun framstiller forholdet som ektemannen hadde til Kontoret i Bergen var bedre enn hva det ellers er påstått i faglitteraturen. I tillegg sier dette bare noe om hvordan forholdet var på tampen av Olav Nilssons liv. Tar man tidligere klagemål til betraktning, og påstanden om at han fremdeles drev på med kapringsvirksomhet ovenfor hanseatene, selv etter at han hadde blitt gjeninnsatt som høvedsmann, vil det være vanskelig å se på dette som noe annet enn et siste forsøk fra Elisa å få tilbake de verdier som ho må ha mistet med overfallet på sin ektemann. Det kan godt tenkes at beskrivelsene hennes om disse møtene stemmer, men med en slik fortid som eksisterte mellom Olav Nilsson og Kontoret er det vanskelig å konkludere med at de vennligsinnete handlingene ikke var noe annet enn formaliteter. I verstefall kan man påstå at partene gikk inn i dette med dårlige intensjoner. Sånn sett vil ikke dette være med på å endre det inntrykket man får når man ser på denne situasjonen, og det sosiale aspektet mellom høvedsmann og Kontor er ved dette på sitt laveste.

Samtidig er dette et meget godt eksempel på hvordan høvedsmannsinstitusjonen og Kontoret har sameksistert, og det kan fortelle oss om viktige elementer som er sentrale i fortsettelsen av denne diskusjonen. For hva forteller historien om Olav Nilsson oss? For det første er spørsmålet om kongelig lojalitet helt sentralt. Som nevnt flere ganger er høvedsmannens funksjon som kongelig representant et definerende trekk ved embetet. Nå fungerte Olav Nilsson som kongens representant i Bergen da han gjennomfører kongens forordninger osv. Samtidig gjør han også det motsatte. Lojaliteten er ikke alltid like stor. Etter at Kristoffer inngår kompromisset med 1444-forordningen er det tydelig at Olav Nilsson motarbeider dette. Riktig nok fører dette til at han blir sendt vekk, og grunnen for at han kommer tilbake igjen er som kjent av større internasjonale årsaker. Men spørsmålet rundt lojalitet kommer likevel tydelig fram. Man kan tenke seg at den motstanden Olav Nilsson viste Kontoret og de hanseatiske kjøpmennene var såpass godt forankret i hans syn på dem at det må ha trumfet hans villighet til å adlyde kongen og hans, etter hvert, positive holdninger til de tyske.

---

¹³¹ Smst.

For det andre kan dette fortelle oss noe om hvordan maktforholdet definerer den sosiale sfæren i Bergen. På denne tiden av senmiddelalderen ser man at kongeriket begynner å vakle. Kalmarunionen var i ferd med å gå i oppløsning noe som igjen førte til en spent situasjon i Norden.¹³² Dette gjorde det mulig for hanseatene og Kontoret på Bryggen å utvikle og fornye sin egen organisasjon. Kontoret styrket seg når kongemakten gjennomgikk turbulente tider. Dette må naturlig vis ha påvirket den kongelige representasjonen i Bergen. Konflikten mellom Olav Nilsson kan derfor ses på som et resultat av den økende hanseatiske kontrollen. Dette er igjen et resultat av en svekket kongemakt. Med andre ord kan det se ut til at forholdet mellom hovedsmann og kontor avhenger av kongens maktposisjon. En forlengelse av hypotesen er derfor nødvendig. Det kan se ut til at det sosiale forholdet avhenger av maktforholdet mellom partene. Ergo: Når kongemakten (jfr. hovedsmannen) er svak, er de sosiale forholdene til Kontoret svekket. Samtidig, når maktforholdet er det motsatte er forholdet bedre. Man kan samtidig se at maktforholdet henger sammen med avhengigheten til Kontoret.

Det er allerede vist til kongers kontinuerlige endringer på synet på hanseatene utover på 1400-tallet, og hvis avhengigheten mellom partene hang sammen med styrkeforholdet vil det være naturlig å se nærmere på dette. For hvis kongemakten var svak, samtidig som den var avhengig av den hanseatiske handelen, kan man lett forstå ønsket om å svekke de tyske kjøpmennenes posisjon. Og hvis kongen, gjennom hans representant i Bergen var mektige nok, kunne de samtidig gjøre seg mindre avhengige av Kontoret og handelen med dem. Samtidig fantes det også motsetninger i forhold til datidens realiteter.

Avhengigheten til Kontoret var ikke ukjent for det norske riksrådet, adelen, eller konger. Allerede i forhandlingene i 1444 hadde erkebiskop Aslak Bolt erkjent behovet for Kontoret. I *Bergen Fundas* får man vite at hans meninger ble tatt opp og diskutert i riksrådet. Her legger erkebiskopen fram et par ankepunkter om hvorfor det ikke bare var nødvendig at de tyske var i Bergen, men at de også var en gode for byen. For det første argumenterer Aslak Bolt for at hanseatene utgjorde en sikkerhet for både kirker, klosteret og borgere. Når de var i byen skulle de slippe å måtte bekymre seg for krig og feide.¹³³ Aslak Bolt sikter, sannsynligvis, til *Vitalinere* som gjentatte ganger hadde angrepet og plyndret byen. Erkebiskopen skulle selv ha opplevd dette på nært hold i 1428, da de igjen hadde tatt for seg i Bergen.¹³⁴ I den tidlige litteraturen har vitalinerne blitt sett på som en allierte av hansaen. Dette er ikke tilfellet, og når

---

¹³² Ersland 2011 s. 27.

¹³³ Bergen Fundas s. 61.

¹³⁴ Helle. 1982 s. 770.

Erkebiskopen viser til beskyttelsen som de hanseatiske kjøpmennene utgjorde med tanke på angrep fra denne kaprergruppen, er det vanskelig å tro noe annet. Hvis de brenner Bryggen i tillegg, noe vitalinerne gjorde,¹³⁵ er det ingen tvil om at dette ville svekket Kontoret. Et nært forhold er derfor usannsynlig.

Det andre ankepunktet til erkebiskopen var av en mer økonomisk art. Det legges til grunn at Kontoret og kjøpmennene her under var en forutsetning for nordfarere, finnmarkfarere og andre handelsfolk fra Island og alle andre øyer.¹³⁶ Uten tyskerne ville ikke disse regionene klare å få omsatt de fiskevarene de satt på, samtidig som de ikke ville kunne bytte til seg nødvendigheter som korn og tekstil. Helle skriver i denne sammenhengen at hanseatene utgjorde en forutsetning for Bergen som kjøpstad.¹³⁷ Den makten som Kontoret satt på var altså et resultat av den avhengigheten kongen og landet hadde av utenlandsimport. Men også av behovet for egen eksport av norsk tørrfisk.

4. 4. En stille mellomtid.

Går man videre til de neste høvedsmennene kommer vi til en periode hvor det tilsynelatende var liten aktivitet. Det er i det minste lite å spore opp i diplomaterialet som tar for seg forholdet mellom høvedsmannen og Det hanseatiske kontor. Mellom 1455 og 1520 har jeg bare kom over fire forskjellige dokumenter hvor forholdet mellom høvedsmannen og hanseaten blir tatt opp i en nevneverdig betydning. Etter 1520 derimot ser man en betydelig øking av samhandling. Grunnen for en 65 år lang periode med lite kildetilfang er ikke god for meg å finne. Kanskje henger det sammen med den nevnte svekkede kongemakten, og at det igjen førte til færre forhandlinger med Kontoret. Det er nok tvilsomt at dette skulle føre til en tilsynelatende «full stopp» for korrespondansen mellom partene, eller mellom høvedsmann og konge om hansaen. Det som derimot er bemerkelsesverdig, er langvarigheten til høvedsmennene i dette tidsrommet. Hvis man tar utgangspunkt i Helles liste over høvedsmenn på Bergenhus i denne perioden får man et inntrykk som muligens forklare dette problemet.

---

¹³⁵ Smst s. 700.

¹³⁶ Bergen Fundas s. 61.

¹³⁷ Helle 1982 s. 770.

Høvedsmann:	Periode:	År totalt:
Magnus Gren	1453-1455	2
Eirik Bjørnson	1461-1469	8
Jon Smør	1472-1482	10
Alv Knutsson	1484-1485	1
Otte Matsson	1488-1494	6
David Sinclair	1496-1497	1
Anders Mus	1501	1 (om ikke mindre)
Biskop Hans Teiste	1502-1503	1
Henrik Bagge	1504-1506	2
Mogens Jenssøn	1506-1507	1
Hans Krukow	1508	1 (om ikke mindre)
Lauritz Jenssøn	1509-1511	2
Hermann Willumsen	1512-1514	2

138

Kikker man på tabellen ser man tydelig at tiden som de fleste hadde i embete i denne perioden ikke var lengre enn ett til to år. Samtidig er det tre stykk som skiller seg ut. Eirik Bjørnson (8 år), Jon Smør (10 år) og Otte Matsson (6 år). Dette er for så vidt synlig i kildematerialet til en viss grad. Det foreligger kun noen dokumenter, men få aktuelle kilder vedrørende Jon Smør og Otte Matsson. (Eirik Bjørnson er heller usynlig i forhold til mine problemstillinger.) Det er likevel for lite til å kunne danne seg et inntrykk av deres holdninger til Det hanseatiske Kontoret på Bryggen. Derfor er disse høvedsmennene, sammen med de som ikke satt lengre enn et par år, inkludert i denne statistikken.

Hvis man så ser på de andre, som kun forvalter høvedsmannsinstitusjonen opp til kun 2 år kan det blant annet fortelle at det må ha vært en stor utskifting på hvem som satt med embetet. En av grunnene til dette kan ha en sammenheng med hvem som ble pekt ut til å være høvedsmann. Fram til om lag 1500 var det som regel norske adelsmenn som ble satt til å holde denne posisjonen.¹³⁹ I et forsøk på å svekke riksrådet og samtidig styrke kongedømmet ble tradisjonen om å velge høvedsmenn fra den norske adelen skjøve til side til fordel for mer

¹³⁸ Helle 1982 s. 827-828.

¹³⁹ Smst s. 829.

lojale fra Danmark.¹⁴⁰ Denne kampen om embetet kan være en forklaring på de hyppige utskiftingene, samtidig som det vitner om en tid med interne maktkamper i unionen, men også i Norge.

Dette kan igjen ha påvirket det forholdet som høvedsmannsinstitusjonen kan ha hatt til Kontoret. For hvis man ikke var i Bergen i mere enn et par år, er det klart at samhandling med de tyske kjøpmennene på Bryggen må ha vært tilsvarende kortvarig. Det kan derfor tenkes at de enkelte høvedsmennene ikke hadde nok tid til å utvikle et forhold til Kontoret og de hanseatiske kjøpmennene. Dette kan igjen gjenspeiler det manglende kildemateriale. Samtidig er det vanskelig å tro at det ikke var noe interaksjon mellom partene på denne tiden. Det er tross at, og fremdeles snakk om to makthavende deltagere i den bergenske høymiddelalder, og at det forholdet som tidligere var så turbulent og innholdsrikt ikke lengre er til stede er vanskelig for meg å kunne påstå. Det er nok snarere et resultat av hyppig utskiftning av høvedsmenn, men også den hanseatiske dominansen i Bergen og de vanskeligheter som kongeriket hadde internt. Det er også en mulighet for at det ikke eksisterer noen kilder fra denne tiden, og at aktuelle dokumenter er tapt. Det er klart at det ikke eksisterer et enormt omfang av kilder fra denne tiden, og kildematerialet fra perioden 1500 til 1524 har Utne bemerket som «[...] ikke særlig rikt.»¹⁴¹ Derfor er det kun rene spekulasjoner som vil være grunnlaget for noen vide uttalelser fra dette tidsrommet. Heldig vis øker tilfanget av relevante kilder når man kommer til de neste høvedsmennene slik som med Jørgen Hansson.

4. 5. Jørgen Hansson

For etter 65 år med lite dokumentasjon er tiden fra Jørgen Hanssons inntredelse av høvedsmannsembete i 1514 og ut senmiddelalderen betydelig rikere på informasjon om forholdet til hanseatene. Dette legger også til grunn for et mer nyansert bildet av situasjonen enn hva det fra tidligere tider har vært. Noe som også er tilfellet med denne høvedsmannen. Det er en rekke kilder som fortelle noe om Jørgen Hanssons forhold til hanseatene og Kontoret på Bryggen. Spesielt finner man beretninger fra 1520 og utover til han fratrer embetet i 1523. Denne perioden av høvedsmannens virke har også tidligere vært av interesse

---

¹⁴⁰ Smst s. 829-830.

¹⁴¹ BHF 1973. s. 9.

for historikere. Igjen kan man vise til Schreiner og hans utredninger om hanseatene i Bergen. Det var på ny oppstått konflikt mellom kongemakten og Kontoret da Christian 2. kom med en forordning om økt hanseatisk støtte, høsten 1519.¹⁴² Det ble nødvendig at Kontoret skulle legge ut en betydelig sum for utrustning, og at håndverkerne skulle betale en tiendedel av alt de eide. Disse tiltakene var et resultat av kongens krigføring mot Sverige.¹⁴³

Det var i tillegg til dette en rekke andre krav som ble stilt overfor hanseatene, men på grunn av den misnøyen som Kontoret og hansabyene naturligvis må ha vist disse nye forordningene, samt frykten for hungersnød som vokste på våren i 1520, endte det opp med at det ikke ble innført noe ekstra økonomiske tiltak.¹⁴⁴ Denne misnøyen som ble skapt, har etter Schreiners tolkninger, hengt ved i forholdet mellom Jørgen Hansson og Kontoret. For i 1521 skal det, ifølge Schreiner brutt ut konflikt mellom partene.¹⁴⁵ Dette på tross av at Christian 2. hadde lagt bort sine tidligere krav. Denne påstanden ser ut til å stemme, og i et brev datert 13. august, 1521 blir konflikten mellom Jørgen Hansson og Kontoret beskrevet i detalj. I dette brevet, som er skrevet av biskopen av Bergen og en rekke andre rådmenn, blir diskusjonen og argumentene fra de forskjellige sidene gjengitt. Dette fant sted på prestegården i Bergen hvor både høvedsmannen og Kontoret, representert med oldermann og achtein, var til stede for å legge fram sine forklaringer og vitnemål om det oppløpet som hadde funnet sted mellom disse parters folk.¹⁴⁶

Det begynner med at Jørgen Hansson krever å få anholdt noen båtsmenn og en rekke andre som skulle ha vært underlagt Kontoret, slik at de kunne motta den strengeste straffen som loven kunne gi for de forbrytelsene som hanseatene skal ha gjort.¹⁴⁷ Senere blir det nevnt at forbrytelsene som antagelig fant sted innebar mord, samt mordforsøk på byfogden. Det er med andre ord amper stemning ved begynnelsen av forhandlingene, og det kan se ut til at Schreiners påstander om Jørgen Hansson og hans forhold til hanseatene i det minste går overens med denne kilden.

Til sitt forsvar legger oldermannen fram fire ankepunkter. Det første som blir lagt fram var anklager mot høvedsmannens folk som tidligere på sommeren hadde tatt seg til gaten om natta med buer og hellebarder. Her skulle de videre ha overfalt kontorske folk og deres

---

¹⁴² Schreiner 1935 s. 165.

¹⁴³ Smst s. 165.

¹⁴⁴ Smst s. 165.

¹⁴⁵ Smst s. 165.

¹⁴⁶ HR III. 8 nr. 3.

¹⁴⁷ Smst.

selskap. Beviset for dette overfallet var enda til stede da piler fremdeles sto i husveggene fra den natta.¹⁴⁸ For det andre skulle høvedsmannens tjenere ha løpt på Bryggen og slått og stukket ned kjøpmennene som var der. For det tredje og fjerde skulle disse tjenerne også ha skutt etter noen båtsmenn med bøsser og armbrøster, for så å ha slått dem i hjel. En av båtsmennene hadde søkt tilflukt i Korskirken, ettersom han også var i ferd med å bli drept av høvedsmannens folk.¹⁴⁹ Som svar på dette kommer Jørgen Hansson med flere eksempler på voldelige handlinger som de tyske båtsmennene skulle ha gjort mot hans undersåtter i forkant av de nevnte voldshandlingene. Sånn sett er det ikke noe nytt i dette, og slik som det går fram av kilden har det oppstått voldeligheter fra begge sider. Det som heller er interessant er at Jørgen Hansson kommer med en påstand om at han tidligere hadde bedt om et forlik med Kjøpmannsrådet om å få oversendt de båtsmenn som høvedsmannen mente var skyldig i denne sammenhengen.¹⁵⁰ Ut ifra dette brevet ser det ikke ut til at denne overleveringen fant sted, for videre i vitnemålet øker spenningen. En kvinne skulle ha blitt overfalt av en båtsmann, og da byfogden kom for å arrestere han ble byfogden truet på livet av den samme båtsmannen. Situasjonen som oppstod ender med at svennen til byfogden slo båtsmannen over halsen med et sverd. Senere skal flere av de tyske båtsmennene ha oppsøkt huset til byfogden for å ta liv av han.¹⁵¹

Til dette svarte Oldermannen og de andre fremmøtte hanseater at de gjerne ville forhandle på en vennlig måte, men dette forutsatte at Jørgen Hansson ikke skulle kreve en streng rett ovenfor de tyske gjerningsmennene. Hvis det skulle være tilfellet, og at de tyske gjerningsmennene ville bli dømt etter den strengeste loven ville seks til åtte personer halshugges. Ifølge hanseatene ville ikke dette føre med seg noe godt i det fremtidige forholdet mellom høvedsmannen og Kontoret.¹⁵² Forhandlingene endte med at høvedsmannen aviser påstanden om at det noen gang kan eksistere et godt forhold mellom partene. Et vennsforhold mellom dem er umulig etter de voldshandlingene som hanseatene skal ha foretatt seg på Bergens befolkning.¹⁵³ Det forholdet som dette brevet beskriver er i stor grad en skildring på hvordan forholdet mellom Jørgen Hansson og Kontoret kan ha sett ut i 1521. Voldshandlinger og mord fra begge sider har nok ikke vært til det beste for en god relasjon mellom partene. Samtidig er det bemerkelsesverdig at Kontoret var den parten som under

---

¹⁴⁸ Smst.

¹⁴⁹ Smst.

¹⁵⁰ Smst.

¹⁵¹ Smst.

¹⁵² Smst.

¹⁵³ Smst.

disse forhandlingene valgte å ta initiativ til et forlik. De kunne gå med på å straffeforfølge de båtsmenn, og andre, som hadde utsatt byborgerne for voldshandlinger og mord, men da under mildere forutsetninger for dom enn hva Høvedsmannen skulle ha krevd. Det ser ikke ut til at de klarte å komme til enighet om hva som skulle gjøres. Forhandlingene hvor begge partene var til stede ender med dette.

Etter et par dager har Jørgen Hansson igjen kalt inn råds mennene hvor han her legger fram sine endelige krav. Det ser ikke ut til at han har endret standpunkt, og da Kontoret med dets representanter får høre om dette dagen etter, har de et endret sinnelag. Kontorets representanter møtte så med biskopen av Bergen og de andre råds mennene som hadde lagt til rette for disse forhandlingene. Her understrekte de deres egen velvillighet ovenfor Jørgen Hansson, og bemerker igjen at de selv hadde ønsket et vennlig forlik.¹⁵⁴ Derfor ber de om at dette skal bli bragt foran Kongen, slik at han, forhåpentlig vis, kan se på saken på en mildere måte enn hva hans representant i Bergen gjorde. I tillegg til dette truer de også med å låse ned gårdene deres, opphøre handelen med nordfarerne, samt å forlate Bergen.¹⁵⁵ Dette må ha blitt oppfattet som en alvorlig trussel, for på samme dag bekrefter Jørgen Hansson at han skal ta dette videre til Kongen, slik at han kan ta en endelig avgjørelse i saken. Hva som ble kongens vilje i denne konflikten er ikke meg kjent, men man kan anta at det til slutt ende med et forlik som Kontoret kunne se seg enige i. Man kan anta dette på bakgrunn av kongens tidligere tilbøyelighet ovenfor Hanseaten, samtidig som at trusselen om å opphøre handelen i Bergen ikke ble gjennomført.

I et sosialt perspektiv kan dette fortelle oss en del om høvedsmannens forhold til det hanseatiske Kontor. For det første er det tydelig at Jørgen Hansson ikke ønsket at de hanseatiske kjøpmennene skulle forlate byen. Hvis det var tilfelle, eller hvis høvedsmannen var tilsvarende ondsinnet mot hanseatene, slik som Olav Nilsson var, kan man tenke seg at Jørgen Hansson i større grad ville ha frontet den linjen han holdt, framfor å oversende dette til kongen. Man kan derfor tro at Jørgen Hansson i det minste har vært klar over nødvendigheten som hanseatene og Kontoret hadde for bergenshandelen. For det andre forteller dette oss at Jørgen Hansson ikke var redd for å ta i bruk sin militære makt når det kom til hanseatene. Man kan tolke det dit hen at hvis det ikke var for Kontorets trusler om å forlate byen, og med det sørge for en uunngåelig hungersnød, kunne Jørgen Hansson ha ført fram med den maktbruken som han tydelig var i stand til å føre. Igjen var den tyske trusselen om å forlate

---

¹⁵⁴ Smst.

¹⁵⁵ Smst.

byen for stor til at Jørgen Hansson kunne drive fram med de maktmidlene han hadde til disposisjon. Det er kjent fra et tidligere tidspunkt at Jørgen Hansson hadde skrevet til Christian 2. hvor han ba om å få oversendt mere korn fra Danmark. Hvis ikke det skjedde måtte han øke handelen med hanseatene, noe han igjen mener ville være til skade for kongen og hans undersåtter.¹⁵⁶ Denne maktesløsheten som høvedsmannen her stod ovenfor var han selv klar over.¹⁵⁷ Som tidligere kan dette tyde på at forholdet til hanseatene forverret seg når høvedsmannen og kongemakten var svak. Gjennom disse forhandlingene får man et inntrykk av en høvedsmann som forsøker å stå opp mot det mektige hanseatiske Kontoret, og at han i denne sammenhengen må rette seg etter kongen framfor å slå ned på opptøyene i byen.

Jørgen Hansson, som i faglitteraturen har fått tilnavnet «Tyskernes argeste motstander»¹⁵⁸ har tilsynelatende også vært i stand til å endre sitt syn på hanseatene i Bergen. Etter hvert som krigen med Sverige fortsatte inn i det neste året kom det på nytt krav fra Christian 2. om at tyskerne måtte støtte opp om Danmark. Dette skulle innebære at hansabyene måtte opphøre handelen med Sverige. Dette var en av grunnene til at Lübeck skiftet side, og støttet med det Sverige.¹⁵⁹ En skulle med dette tro at forholdet til Kontoret ville bli dårligere, men det var altså ikke tilfellet. Etter dette skifte av allianse som Lübeck foretok seg ble det inngått en fredsavtale mellom Jørgen Hansson og Kontoret.¹⁶⁰ I denne avtalen som er datert til 24. mai 1522 er stemningen mellom høvedsmannen og hanseatene betraktelig bedre enn hva den var for under ett år siden. Det går fram av dette dokumentet at Jørgen Hansson, biskopen i Bergen og prosten i apostelkirken møtte oldermannen, Kurt Waldenhus, og en rekke andre ledere ved Kontoret på prestegården i Bergen, hvor de der inngikk i en «[...] wennlig conntracktt [...]»¹⁶¹ I denne kontrakten, eller fredsavtale lover høvedsmannen og de andre geistlige at de ville beskytte Kontoret og dets kjøpmenn hvis det skulle komme til konflikt mellom Christian 2. og de tyske hansabyene i løpet av den nærværende sommeren og høsten. Samtidig legges det til at hvis det skulle skje at Christian 2. skulle sende sine krigsskip, eller soldater til Bergen for å angripe tyskeren, ville de verken tillate det, eller selv delta i angrepet.¹⁶²

Ser man dette i sammenheng med hvem som ble utnevnt til høvedsmann på dette tidspunktet er det vanskelig å forstå denne avtalen. Det har blitt nevnt tidligere at det ble gjennomført et

---

¹⁵⁶ HR III. 8. nr. 1 og DN XXII, nr. 127.

¹⁵⁷ Schreiner 1935 s. 166.

¹⁵⁸ Smst s. 166.

¹⁵⁹ Smst s. 166.

¹⁶⁰ DN II, nr. 1071.

¹⁶¹ Smst.

¹⁶² Smst.

skifte i utnevnelsen av høvedsmenn, slik at kongen i København fikk en større kontroll over Norge. Det ble derfor utnevnt lojale støttespillere til å erverve dette embetet. Jørgen Hansson skal visstnok ha stått Christian 2. veldig nær, og han skal også ha vært kongens mest betrodde mann.¹⁶³ At Jørgen Hansson skulle stå imot et eventuelt angrep fra kongen, eller i det miste stilte seg på sidelinjen av det tenkelige angrepet, er med dette tatt til betraktning lite sannsynlig. Samtidig kan man tro at denne avtalen ikke skapte for mye misnøye i forholdet som Jørgen Hansson hadde til Christian 2. For i 1523 dukker Jørgen Hansson opp igjen, men da som stattholder i Norge.¹⁶⁴

Selv om det kan se ut til at denne fredsavtalen ikke ville ha betydd noe i praksis ble den likevel undertegnet. Det ser også ut til at Christian 2. inngår et kompromiss med Kontoret i Bergen. For etter kun ett år etter denne fredsavtalen tillot kongen at kjøpmennene i Bergen kunne drive handel med Hamburg, Bremen, Wismar, Deventer og Kampen. Handelen med de andre hansabyene, nærere knyttet til Lübeck, ble også nevnt i dette dokumentet. Men handelen med disse byene skulle først bli gjenopptatt etter at konflikten med Lübeck ble løst.¹⁶⁵ Den informasjonen som dette brevet kommer med kan tyde på at de vanskelighetene som Jørgen Hansson må ha hatt med å etterfølge fredsavtalen ikke var så komplisert som først antatt. Det kan derfor antas at denne fredsavtalen, som etter hvert ble anerkjent av kongen, i stor grad var en vennskapelig gest mellom partene. Ordlyden i denne avtalen er tilsynelatende også veldig positiv i omtalen av Kontoret og de hanseatiske kjøpmennene, noe som igjen er med på å underbygge dette.

Når det kommer til Jørgen Hanssons tid som høvedsmann i Bergen var det i en tid preget av uroligheter innad i kongeriket. Det eksisterte en krig mot svenskene som til slutt endte med at Sverige trakk seg ut av Kalmarunionen. På toppen av dette hadde Lübeck skiftet side vekk i fra Danmark-Norge. Det kan umulig ha vært lett for Jørgen Hansson å balansere denne maktkampen som gjenspeilet seg i Bergen, noe vi her har sett et par eksempler på. Man kan igjen se sammenhengen mellom kongemakt/høvedsmann – Kontoret, og hvordan det påvirkes av internasjonale konflikter. Man ser også at høvedsmannen i større grad enn tidligere har inngått i mer vennligsinnede avtaler med hanseatene. Dette henger selvsagt sammen med en mulig hungersnød, og avhengigheten av utenlandsk kornimport, men det kan også fortelle oss noe om hvordan forholdet mellom partene har utviklet seg. Det kan se ut til at man i større

---

¹⁶³ BHF 1973 s. 29.

¹⁶⁴ DN X, nr. 326.

¹⁶⁵ DN VIII, nr. 510.

grad enn tidligere anerkjenner dette faktumet, og at kongemakten, istedenfor å aktivt motarbeide hanseatene heller anerkjenner nødvendigheten av deres import

Man skal selvsagt være beskjeden med å legge for mye i disse få dokumentene og hva det kan fortelle om det sosiale forholdet som eksisterte mellom høvedsmannen og Kontoret, men det viser at det har skjedd en betydelig utvikling fra Olav Nilssons tid og fram til Jørgen Hansson. Man kan se at dette forholdet i større grad blir påvirket av ytre momenter, samtidig som det generelle forholdet blir mer nyansert. Disse tendensene ser ut til å fortsette når man kommer til hans etterfølgere. Jørgen Hansson forlot Norge og dermed også embetet i 1523 da han fulgte Christian 2. i landflyktighet.¹⁶⁶ Til å etterfølge Jørgen Hansson ble hans høyre hånd, Hans Knutsson sittende med høvedsmannsembetet. Samtidig er det hans etterfølger igjen som viser et større skifte i forholdet mellom høvedsmann og Kontor.

4. 6. Vincens Lunge – Kontorets gode venn.

Grunnen til Hans Knutssons kortvarige tid som høvedsmann ligger mye i Christian 2. og at han ble drevet i landflyktighet. For som en støttespiller og en av de lojale mennene til Christian 2. ble han fort skjøvet til siden av den nye kongen, Fredrik 1.¹⁶⁷ For å sikre at Fredrik 1. ble hyllet til konge i landet ble Vincents Lunge sendt til Norge. Etter at dette ble gjennomført på et hurtig vis, overtok Vincents Lunge kongsgården på Bergenhus, og ble med det høvedsmann fra 1524.¹⁶⁸ Vincens Lunges ankomst til Bergen og innsettelsen av Fredrik 1. markerer og en sentral periode for norsk historie. Begynnelsen av dette århundret ender som kjent med reformasjonen av kirka i Norge og nedleggelsen av det norske riksrådet.¹⁶⁹ Det er med andre ord en tid med mye konflikt og alliansebygging, noe som også gjenspeiles i forholdet som eksisterte mellom høvedsmannen og Kontoret på Bryggen.

Det spesielle klimaet som denne tiden brakte med seg, gir også et utslag på kildene som foreligger, og det er tydelig at det er store endringer i hva som ble skrevet ned, og hvor mye som ble dokumentert. Av det relevante kildematerialet som er samlet opp i forbindelse med

---

¹⁶⁶ Helle 1982 s. 829.

¹⁶⁷ BHF 1973 s. 30-31.

¹⁶⁸ Smst s. 31.

¹⁶⁹ Ersland. 1999 s. 141.

denne avhandlingen er over halvparten av det relevant i forbindelse med høvedsmenn fra Vincens Lunges tid, og ut høymiddelalderen. Med bakgrunn av dette kan man allerede her påstå at samhandlingen mellom disse to institusjonene må ha økt utover på 1500-tallet. Det er naturlig å tro at dette igjen har påvirket de sosiale relasjonene mellom partene.

Når det kommer til Vincens Lunge er han i kontakt med Kontoret, allerede før han overtok embetet i 1524. Som nevnt var han i Norge fra 1523 for å sikre det nordafjelske Norge for Fredrik 1.¹⁷⁰ og i arbeidet med å sikre kontrollen finner man kilder som tyder på et vist samarbeid mellom Vincens Lunge og Kontoret. Til tross for at Vincens Lunge kom til Bergen, høsten 1523, og hadde klart å innta Bergenhus allerede desember samme år¹⁷¹ betyr ikke dette at han ikke møtte motstand. Han hadde ingen militære maktmidler og de bergenske borgerne, samt besetningen på Bergenhus var fremdeles bestemt i sin støtte av Christian 2.¹⁷² For å få kontroll over Bergen behøvde han derfor støtte fra Kontoret og de hanseatiske kjøpmennene. Dette ble imøtegått fra Kontorets side,¹⁷³ og i et brev, skrevet av Jørgen Hansson og sendt til Christian 2. informerer han kongen i landflyktighet om dette forholdet, og at Kontoret bygde en befestning på Brygge.¹⁷⁴ Gjennom hanseatenes støtte av Fredrik 2. klarte Vincens Lunge å få kontrollen over Bergen, og av eget ønske ble han oppnevnt til Høvedsmann. Denne stillingen holdt han fram til 1528.

Det ser altså ut til at Kontoret og Vincents Lunge innleder sitt forhold med å alliere seg mot byborgerne og Christian 2. sine menn på Bergenhus. En skal være forsiktig med å legge for mye vekt på dette når det også kan tolkes dit hen at de fant sammen gjennom en felles fiende. Samtidig er det ingen tvil om at dette må ha lagt en viss standard for hva man kan se av de fremtidige samhandlingene. Vincens Lunges første opplevelse av hanseatene i Bergen kan med dette se ut til å være rent positivt. Ved siden av dette kan det også se ut til at kjøpmennene på Bryggen ikke var like positive for andre grupperinger i byen, noe som i stor grad påvirker skriviene om forholdet mellom Høvedsmannen og hanseatene.

For når det kommer til skottene, som også drev handel i Bergen på denne tiden, ser det ikke ut til at forholdet til tyskerne var like godt. Dette er tydelig beskrevet i forbindelsen med Vincens Lunges overtakelse av Bergen. I 1523, da spenningen i byen må ha vært høy, ser det ut til at hanseatene så sitt snitt og brant byprivilegiene til borgerne. I tillegg skulle de ha gått

---

¹⁷⁰ Helle 1982 s. 829.

¹⁷¹ Smst s. 829.

¹⁷² Schreiner 1935 s. 168.

¹⁷³ HR III. 8. nr. 652.

¹⁷⁴ DN 6, nr. 691.

til angrep på de andre utenlandske kjøpmenn, deriblant skotter.¹⁷⁵ Her skulle de ha ranet dem og tvunget dem til å love å forlate byen for godt.¹⁷⁶ Disse ugjerningene som her fant sted ser også ut til å være høyt på agendaen hos styresmaktene etter at Vincens Lunge noen måneder etter overtok som den lokale kongelige representant. Sommeren 1424 ba det danske riksrådet om at det norske riksrådet måtte se etter, og ta seg av de skotske som hadde blitt overfalt, plyndret og fordrevet av hanseatene.¹⁷⁷ I dette brevet blir det også hintet til at de hanseatiske kjøpmennene skulle ha begått disse overgrepene etter et mandat fra Vincens Lunge. Det blir i forbindelse med dette også lagt til at det danske riksrådet ikke kan forestille seg at Vincens Lunge ville være i stand til å gå med på dette, og at det derfor var et egenrådig angrep fra tysk side. Kongen involverer seg også inn i dette da han skriver til det norske riksrådet om å undersøke forholdene mellom de tyskerne og skottene.¹⁷⁸ Det kan se ut til at det er en viss bekymring rundt forholdet mellom høvedsmannen og de hanseatiske kjøpmennene på Bryggen, når både det danske riksrådet, det norske riksrådet og kongen velger å ta dette opp for undersøkelse. I tillegg er det interessant at denne konflikten mellom tyskerne og skottene blir behandlet av riksrådene, og ikke høvedsmannen. Tidligere, men også senere kan man se at konflikter som oppsto i Bergen har blitt behandlet av nettopp høvedsmenn.¹⁷⁹

Senere på høsten ser det ut til at det norske riksrådet, med erkebiskop Olaf i spissen, får en viss klarhet i hendelsesforløpet, og om hvorvidt Vincens Lunge hadde hatt noe med konfliktene i Bergen å gjøre. Under et rettsmøte som ble holdt i klosteret til svartebrødrene¹⁸⁰ ble både de skotske borgerne og høvedsmannen invitert til å legge fram sine vitnesbyrd om hva som hendte vinteren, året før. Som man kan forestille seg holdt skottene fast ved sine anklager mot Kontoret og de hanseatiske kjøpmennene. Dette er sånn sett ikke av noe ekstraordinær betydning når det her er snakk om to konkurrerende handelsfolk. Det som er spennende i denne sammenhengen er heller å se på hva Vincens Lunge svarte på spørsmålet om hans involvering i disse opptøyene. Som svar på spørsmålet om han hadde hatt noe med de tyske opptøyene å gjøre svarte han «nei».¹⁸¹ Det blir også lagt til at han, i tillegg til å ikke å være involvert, også skulle ha tatt skottene til seg i 8 dager, og at de der fikk kost og en ellers god behandling.

---

¹⁷⁵ Schreiner 1935 s. 169.

¹⁷⁶ Smst s. 169.

¹⁷⁷ DN VI, nr. 694.

¹⁷⁸ DN VI, nr. 730.

¹⁷⁹ DN I, nr. 963 og DN VI, nr. 721.

¹⁸⁰ Svartebrødrene var en munkeorden i Bergen.

¹⁸¹ DN VI, nr. 733.

Dette kan fortelle oss en hel del. For det første kan dette legges til grunn for den tidligere påstanden om at hanseatene og høvedsmannen fant sammen på grunn av en felles mostander som de hadde i Christian 2. Hvis dette var tilfellet er det ikke rart at Vincens Lunge ikke så på forholdet til kontoret som noe vesentlig, etter at hans egen konge, Fredrik 1. ble hyllet i Norge. Det kan derfor tenkes at høvedsmannen ikke lengre behøvde støtten til hanseatene når han tross alt satt med makten selv. Denne påstanden kan også videre underbygges ved å se på hanseatens stilling i Bergen. Utover på 1500-tallet ser det ut til at deres posisjon i Bergen svekkes, og Schreiner har også nevnt at de konfliktene som her er beskrevet var et tegn på svakhet.¹⁸² Kontoret gikk til angrep på skottene, og for så vidt andre utenlandske handelsfolk i Bergen fordi de skulle ha følt seg truet av denne konkurransen. Det kan derfor underbygge tanken om Vincens Lunges tilsynelatende avvisning av Kontoret. Han var ikke lengre avhengig av dem. Hverken av den militære støtten, eller av den nødvendige importen av korn som tidligere høvedsmenn har vært. Vincens Lunge kunne nå benytte seg av de andre nasjonenes kjøpmenn.

For det andre er det likevel bemerkelsesverdig at Vincens Lunge ble holdt utenfor rettergangen. Kildene kan derfor tolkes dit hen at høvedsmannen ble mistenkt for å støtte, eller godkjenne hanseatenes handlinger mot skottene. Dette er heller ikke vanskelig å tro hvis man tar deres allianse til betraktning. Kontoret var nærmest som en garantist å regne for Vincens Lunge da han skulle ta kontroll over byen, og det er vanskelig å tro at ikke dette skulle ha påvirket høvedsmannens innstilling til kjøpmennene. Til tross for at han bekrefter det motsatte i rettsmøtet med det norske riksrådet, er det ikke tydelig fra kildenes side at han aktivt motarbeidet disse opprørene. Det kan påstås at han derfor, som en passiv part, tillot Kontorets handlinger, men at han senere viker unna for presset fra kongen og de to riksrådene. Dette er i det minste et eksempel hvor høvedsmannen har inngått et vennskapelig forhold til Kontoret, for så å tilsynelatende trekke seg ut av det igjen. For å få et klarere bilde over forholdet mellom Vincens Lunge og Kontoret behøver man derfor å se på flere eksempler.

Det påfølgende året kommer det igjen til konflikt i Bergen, men denne gangen fra en ytre farer. Siden 1523 hadde Christian 2. utgjort en trussel for byen gjennom hans forsøk på å ta tilbake makten fra Fredrik 1.¹⁸³ I 1525 ble denne trusselen reell. Christian 2. hadde den 28 mars sendt 20 skip til Bergen, hvor han der hadde kidnappet biskopen av Bergen, abbeden til

---

¹⁸² Schreiner 1935 s. 169.

¹⁸³ Helle 1982 s. 884.

Lysekloster, samt noen prester.¹⁸⁴ I tillegg skulle den tidligere høvedsmannen og Christian 2. medsamsvorne, Jørgen Hansson ha sendt 16 skip mot Bergen. Det er ingen tvil om at det her var snakk om en stor styrke som både Fredrik 1. og Vincens Lunge i stor grad var bekymret for. Det ser man ved at de begge forsøker å mobilisere erkebiskopens menn til å være med på å forsvare Bergen. Kongen ber blant annet erkebiskopen om å stille med gode og dugelige hoffmenn, iført harnisk.¹⁸⁵ For uten om dette er også Munkeliv kloster befestet av borgere, skomakere og noen kjøpmenn fra Bryggen. I tillegg skal også en del andre tyske kjøpmenn ha søkt beskyttelse hos Vincens Lunge på Bergenhus.¹⁸⁶ Man må tro at Kontoret og dets kjøpmenn var en aktiv del av forsvaret av byen under denne konflikten. For etter noen år ser man at dette dukker opp som et poeng under forhandlinger mellom Kontoret, høvedsmannen og byrådet. Der kommer det fram at byrådet legger fra seg erstatningskravene som de holdet mot hanseatene. Dette var på grunn av den innsatsen kjøpmennene hadde lagt ned i forsvaret av byen.¹⁸⁷

Disse handlingene har tidligere blitt brukt av Schreiner til å tegne et bilde av hvordan forholdet mellom Høvedsmannen og Kontoret hadde utviklet seg. For Schreiner var hanseatenes tilflukt hos Vincens Lunge et tegn på at høvedsmannen hadde gjort seg uavhengig av Kontoret.¹⁸⁸ Man får et inntrykk av at dette var en seier for Vincens Lunge, og at det forholdet han skal ha hatt til Kontoret og de hanseatiske kjøpmennene var noe han strevde med å komme seg ut av. Dette var nok ikke tilfelle og er snarere en svak beskrivelse av hvordan forholdet var. Ser man til beskrivelsene av hva som hendte er det riktig som Schreiner skrivet at Hanseatene søkte beskyttelse hos Høvedsmannen, men at det igjen skulle ha betydd at han samtidig gjorde seg uavhengig av de tyske kjøpmennene er vanskelig å forstå. Det er allerede konstatert at både skomakerne, som kan regnes som en del av Kontoret, og noen andre folk fra Bryggen, var med på befestningen av Munkeliv, og at dette bidraget til forsvaret av byen ble anerkjent av byrådet. Slik sett var Vincens Lunge fremdeles avhengig av tyskerne når det kom til å forsvare byen mot Christian 2. Når man i tillegg forstår at Vincens Lunge og Frederik 1. ber erkebiskopen om støtte til å forsvare byen, kan dette tyde på at Bergen ikke var garantert å seire mot dette angrepet. Støtten som Kontoret viser her, må

---

¹⁸⁴ DN X, nr. 456.

¹⁸⁵ DN VIII, nr. 531.

¹⁸⁶ DN X, nr. 456.

¹⁸⁷ DN XI, nr. 587.

¹⁸⁸ Schreiner 1935 s. 171.

derfor ha vært av en viktig strategisk- og symbolsk betydning. Man må tro at dette har påvirket forholdet mellom høvedsmannen og Kontoret ytterligere.

Det samme kan man si om hanseatenes valg om å søke beskyttelse på Bergenhus. Denne handlingen kan som alt annet tolkes på forskjellig måter. Slik jeg ser det har Schreiner lagt dette til grunn for å påstå at Vincens Lunge nå var uavhengig Kontoret, og at det nå var tyskerne som i større grad trengte støtten fra høvedsmannen, og ikke omvendt slik det var i 1523. Det kan for så vidt være riktig, men den underliggende tonen tilsier at dette skulle være et svakhetstegn fra Hanseatene, og at Vincens Lunge nærmest «vinner» i dette forholdet. Dette kan derfor ikke ha vært oppfattet som en gunstig løsning for oldermannen og de andre lederne på Kontoret. Det er ingen tvil om at Hanseatenes posisjon i Europa svekkes mot slutten av middelalderen, og tidligere direktør for det hanseatiske museum i Bergen, Christian Koren Wiberg, definerer tiden mellom 1500 og 1702 for «[...] Kontorets svakere tid.»¹⁸⁹ Det som denne hendelsen beskriver kan godt svare til denne utviklingen, men i dette tilfellet, hvor fokuset i større grad er på de sosiale relasjonene mellom høvedsmann og Kontor, forteller dette oss noe helt annet. At hanseatene søker tilflukt hos Vincens Lunge må kunne ses på som en tillitserklæring fra tysk side. Det samme kan sies om høvedsmannens valgt om å tilby kjøpmennene denne muligheten. Dette tyder på han anerkjenner deres posisjon i Bergen da han samtidig lot hanseatene ta med seg sine varer.¹⁹⁰ Når Vincens Lunge ønsker å beskytte dem og deres varer er det vanskelig å si at det har eksistert noe generelt uvennskap mellom han og Kontoret. Det oppleves snarere ut til å være et godt forhold mellom dem.

Perioden med Vincens Lunge som kongens representant i Bergen er som vi kan forsi fra dette preget av flere konflikter og store maktpolitiske omveltninger i Norden. Disse konfliktene var ikke bare sentrert rundt de to kongene og deres ønske om å regjere Danmark-Norge. Man ser også tendenser til en større religionskonflikt som til slutt ender opp med at reformasjonen innføres i Norge. Samtidig med dette ser man også antydninger til en svekkelse av Kontorets posisjon i Bergen. Både med tanke på konkurranse fra andre handelsnasjoner, men også når man ser på dets begynnende avhengighet av høvedsmannen. Disse omveltingene kunne tilsi at det også skulle ha oppstått en større uenighet mellom Vincens Lunge og de hanseatiske kjøpmennene. Det ser heller ut til å være det motsatte. Påstanden om at partene sameksisterer på grunn av en felles fiende¹⁹¹ bør nok ikke undervurderes helt, men at dette er den eneste

---

¹⁸⁹ Wiberg 1941 s. 81.

¹⁹⁰ DN X, nr. 456.

¹⁹¹ Schreiner 1935 s. 171.

årsaken for et tilsynelatende godt felleskap under hele Vincens Lunges periode på Bergenhus er nok usannsynlig. Aspektene ved de ulike samhandlingene som kildene beskriver tilsier at det også må ha vært et forhold preget av en felles anerkjennelse av hverandre, men også av en eller annen form for vennskap. Til slutt kan det legges til en hendelse som skjedde i 1529. Ett år etter at Vincens Lunge hadde forlatt sin posisjon som høvedsmann. I et møte på Bergenhus, overværet av ledende medlemmer på Kontoret, blir det slit spørsmål om Vincens Lunge, eller noen av hans menn skulle ha vært delaktig i røveri av hanseatiske handelsskuter. Dette spørsmålet ble så stilt de Kontorske kjøpmenn og i svaret som riksrådet fikk ble det av Kontoret kontant svart nei, og at de ikke skyldte Vincens Lunge noe annet enn «gode oc gott».¹⁹²

Etter en gjennomgang av disse høvedsmennene kan man se en større sammenheng i den nevnte hypotesen, om man ser at de sosiale forholdene har vært et resultat av maktforskjellen mellom partene. Et forhold som har gått fra at Kontoret dreper kongens lokale representant, til at de ikke har noe annet enn gode beskrivelser å komme med når forholdet til den samme institusjonen blir bragt opp til diskusjon. Forskjellen er klar, og man ser at kongemaktens maktpolitiske posisjon står helt sentralt når det de sosiale aspektene skal diskuteres. Ønsket om å gjøre seg uavhengig fra den hanseatiske importen ser også ut til å ha en sentral rolle i den samme forhåndsbeskrivelsen. I de videre delene vil dette i enda større grad en tidligere være med på å definere utviklingen av relasjonen som eksisterte mellom Høvedsmann og Det hanseatiske Kontor.

4. 7. Eske Bille – Middelalderens siste Høvedsmann.

Slik som dette kapitlet begynte, og på samme måte som Vincens Lunge endte sin tid i Bergen, er man igjen kommet tilbake til Eske Bille og hans periode som høvedsmann for det nordafjelske Norge. Eske Bille kom til Bergen og overtok embetet i 1529, og som han deretter holdt i 8 år, fram til 1537.¹⁹³ Eske Billie blir med det den siste høvedsmannen før reformasjonen kom til landet. Han har derfor, som de fleste høvedsmenn før han, ankommet Bergen i en uvis og krevende tid. Krigen mellom Christian 2. og Fredrik 1. er enda ikke over,

---

¹⁹² DN XIII, nr. 526.

¹⁹³ Helle. 1982. s. 829.

og forholdet mellom kongemakten og kirken tilspisses. Da er det relevante spørsmålet i denne sammenhengen; Hvordan var Eske Billes forhold til Det hanseatiske Kontoret på Bryggen?

Nå har denne oppgaven allerede nevnt et eksempel der Eske Bille var blitt tatt til fange og forsøkte å forhandle med Lübeck om å bli satt fri.¹⁹⁴ Dette fangenskapet som ble diskutert er åpenbart sentralt når man skal forstå Eske Billes forhold til Kontoret, og denne hendelsen er i seg selv et godt eksempel på hvordan politiske, og ellers andre motiverte handlinger kan være med på å sette lys på de sosiale aspektene ved denne delen av historien. Denne delen av Eske Billes høvedsmannstid er likevel ikke de eneste sentrale tilfellene hvor hans forhold til Kontoret blir belyst. Slik som ved de tidligere høvedsmennene kan man også her starte med å se på Eske Billes første tid i Bergen, men i motsetning til hans forgjenger kan det se ut til at dette forholdet startet på en mindre fordelaktig måte.

Ifølge Bergen Fundas skal det allerede fra før Eske Billes ankomst til Bergen ha hersket en viss misnøye over Kontoret fra Fredrik 1s. side. Bergenssamfunnet hadde roet seg etter konfliktene forårsaket av Christian 2. og hans folk i årene før. På grunn av dette kunne byborgerne nå prioritere annerledes. De skal derfor ha klaget til Fredrik 1. over hanseatenes oppførsel i byen, hvor de angivelig skulle ha drevet med opprør, røveri og tyranni.¹⁹⁵ Disse anklagene tok kongen til etterretning og skrev til hansabyene om at «[...] slik handel ikke godt kunne tillates eller tåles i et kristent kongerike.»¹⁹⁶ Som svar på dette skrev hanseatene i disse hansabyene at dette ikke kunne ha vært tilfellet, eller at det i det minste ikke var handlinger som hansabyene hadde samtykket til, eller gått god for. Det hele ender med at tyskerne velger å erstatte det som byborgerne hadde klag over slik at de tyske kjøpmennene i Bergen ikke skulle få ord på seg at det var i stand til å gjøre slike handlinger som her er vist til.¹⁹⁷

Når Eske Bille kommer til Bergen, gjør han det på ordre fra Kongen. Fredrik 1. trenger en lojal støttespiller som kan bygge opp byens forsvar mot framtidige angrep fra Christian 2., og det som etter hvert blir en allianse mellom Christian og den katolske kirkene. Bergen Fundas nevner at Christian 2. skal ha vært hos keiseren, som på dette tidspunkt var Danmark og Norges største fiende, og at det derfor ble besluttet at Eske Bille skulle få kongens fullmakter fra Lindesnes og nordover.¹⁹⁸ Som kjent innebærer dette det nordafjelske Norge, og

---

¹⁹⁴ Jfr. s. 29.

¹⁹⁵ Bergen Fundas s. 81.

¹⁹⁶ Smst s. 81.

¹⁹⁷ Smst s. 81.

¹⁹⁸ Smst s. 81.

høvedsmannsembetet på Bergenhus. Likefult ankommer han Bergen og av kildene som foreligger kan det se ut til at noe av det første han tar for seg var forskjellige anliggende med Kontoret. Hos Helle blir det påstått at Eske overtok Bergenhus den 20. mai 1529, mens i fotnotene til Bergen Fundas, trykt i *Norske Magasin*, står det at han ankom byen tre dager tidligere, altså 17. mai. 1529.¹⁹⁹ Det er i og for seg ikke betydelig hvilke av disse datoene som er den riktige. Det essensielle er at han, allerede fra første stund, henvender seg til Kontoret, og hva denne prioriteringen kan ha av betydning.

Hva denne første prioriteringen gikk ut på var at Kontoret og de tyske kjøpmennene fikk ordre om å rive ned bolverket²⁰⁰ som de hadde ved Vågen, og en mur på øvregaten.²⁰¹ Dette var tidligere forsvarsverker som ble satt i stand under Vincens Lunges ankomst til byen i 1523,²⁰² og nå skulle dette altså fjernes. Dette kan ses på som et forsøk fra Høvedsmannen å svekke Kontoret og deres maktmidler i Byen. Hvis Hanseatene ikke hadde noen forsvarsverker ville de være et lett bytte mot en befestet borg, slik som Bergenhus. Samtidig er det andre momenter som kan tyde på at det var andre årsaker for denne nedbrytningen av de kontorske forsvarsverkene. Like etter beordrer Eske Bille at Kristkirken, datidens domkirke, samt bispegården og andre nærliggende kirkebygg også skulle rives opp.²⁰³ Årsaken for denne omfattende rivningsprosessen av kirkebygg var at de vist nok låg for nærme Bergenhus. Tanken bak dette var at hvis det skulle kom opprørere til byen, kunne de lettere få ett fotfeste i disse byggene, for så å enkelt mobilisere mot Bergenhus.²⁰⁴ Derfor ble disse byggene revet, slik at forsvarsegenskapene til Bergenhus festning ikke mistet sin integritet. Denne grunnen blir ikke tillagt forsvarsverkene til hanseatene, selv om det er sannsynlig at også deres forsvarsverker kunne bli benyttet til samme formål. Men med tanke på at festingen på Bergenhus ble sterkere enn noen gang før,²⁰⁵ samtidig som dette rivningsarbeidet var i full gang, er det sannsynlig å tenke seg dit hen at materialet fra disse kirkebyggene, samt de tyske forsvarsverkene ble brukt til opprustningen av høvedsmannens tilholdssted.

Nedrivningen av bolverket ved Vågen, samt muren på øvregaten kan fort bli tolket som et forsøk på å svekke hanseatenes militære posisjon i Bergen. Det hersker ingen tvil om at dette kunne ha blitt benyttet av de tyske kjøpmennene hvis det skulle dukke opp en konflikt mellom

---

¹⁹⁹ NM 1. s. 549.

²⁰⁰ *Bolverk*, eller *blokkhus* var et vanlig brukt uttrykk på mindre festningsanlegg: NHL s. 43.

²⁰¹ Bergen Fundas s. 82.

²⁰² Schreiner 1935 s. 169.

²⁰³ Bergen Fundas s. 82.

²⁰⁴ Smst s. 82.

²⁰⁵ Schreiner 1935 s. 172.

dem og høvedsmannen, og hvor maktmidler ble målt opp mot hverandre. At det ikke foreligger noe grunn for at dette skulle rives er derfor noe merkelig. Det er også bemerkelsesverdig at disse forsvarsinstallasjonene, ikke tidligere ble benyttet av hanseatene da det kom til konflikt i Bergen. Det har allerede blitt nevnt da Christian 2. kidnappet biskopen i Bergen, og en rekke andre geistlige, at en del av de hanseatiske kjøpmennene søkte tilflukt på Bergenhus, samtidig som en annen del av kjøpmennene var med i befestningen av Munkeliv.²⁰⁶ Man kan anta at de kjente til sine egne forsvarsverk bedre, og at de derfor ville være til bedre nytte på Bryggen, framfor å bli stasjonert på Munkeliv. Det er likefult bemerkelsesverdig at kjøpmennene, i stedet for å søke dekning bak sine egen murer, heller valgte å ta seg inn på festningen. Mangelen på bruken av det hanseatiske bolverket kan derfor bety at det i mindre grad var av militær og strategisk betydning. Derfor kan denne tidlige hendelsen i Eske Billes høvedsmannstid ha mindre å si for hans forhold til Kontoret enn hva man først kan anta.

Det kan se ut til at Kontoret gikk med på denne avgjørelsen. Det er i det minste ikke oppdaget noen kilder som tilsier at nedbyggingen av bolverket og muren ble møtt med noe nevneverdig motstand fra tyskerne. Tar man dette i betraktning i forholdt til hanseatens tilflukt på Bergenhus for kun noen få år siden, kan det bety at de i større grad stolte på de norske forsvarsverkene for deres egen beskyttelse. Hvis dette var tilfellet kan man tro at Kontoret hadde en god tilnærming til høvedsmannsinstitusjonen. Til slutt må de sies at dette kan være tendenser som Eske Bille arvet fra Vincens Lunge, og hans gode forhold til hanseaten. Det gir oss derfor ikke et helhetlig bilde av hvordan Eske Bille forholdt seg til Hanseatene, eller hvordan den sosiale relasjonen mellom partene kommer til uttrykk.

Undersøker man interaksjonene mellom Eske Bille og Kontoret i de neste årene kan det se ut til at forholdet blir mer tvetydig. For i 1530 kommer det på nytt klagemål fra de bergenske borgerne over kjøpmennenes opptreden i byen. Her blir tyskerne beskylt for å drive med urett, overfall og utskjelling av «ether nadis fattige borgere och wundersotthe».²⁰⁷ Det ser ut til at det er snakk om en hel rekke klager, siden Eske Bille legger ved et eget register over de forskjellige anklagene som byborgerne skulle ha hatt mot kjøpmennene. Dessverre ligger ikke dette registeret vedlagt kilden, så man får ikke vite eksakt hvor mange klager det er snakk om. Samtidig får man heller ikke noe flere detaljer om hva disse klagene gikk ut på, utenom den lille beskrivelsen som er i selve dokumentet. Det blir i hvert fall sendt til Fredrik 1. slik at han

---

²⁰⁶ Jfr. s. 49.

²⁰⁷ DN XIII, nr. 568.

kan iverksette tiltak mot Kontoret. Slike situasjoner som dette brevet beskriver, er ikke unikt i det bergenske bysamfunnet. Klager over Kontoret og hanseatene er i grunn et gjennomgående problem i alle årene hvor tyskerne hadde en viss innflytelse og makt. Det som gjør dette vesentlig, er at Eske Bille er nokså tydelig på hva som må gjøres denne gangen. For i dette brevet som han sender til kongen kommer han med en klar oppfordring om å opphøre videre handel med tyskerne.²⁰⁸

Det er ganske åpenbart at høvedsmannen her tar borgernes side, mot Kontoret, og at dette igjen skulle tilsi at forholdet mellom dem var blitt forverret. Det som gjør dette tvetydig, er at det etter kun tre måneder blir bedt om hjelp fra Kontoret. Eske Bille, sammen med biskopen i Bergen, ber kjøpmennene om å stille med ett skip som skal benyttes til å angripe kongens fiender.²⁰⁹ For å gjøre dette mer akseptabelt for hanseatene ville Høvedsmannen selv sørge for å forsyne skipet med kjøtt og krutt. I tillegg ville skipperen mota en sum av 20 rhinske gylden mens de enkelte båtsmennene ville mota 100 danske mark.²¹⁰ Det er oppsiktsvekkende at det kun går tre måneder mellom høvedsmannens valg om å straffe Kontoret og dets kjøpmenn, til nå å be dem om hjelp. Det er også spesielt å se at de i tillegg velger å dekke kostnadene til diverse forbruksvarer, samt å lønne de som velger å mønstre på dette skipet. Som det er vist til tidligere har det ikke vært fremmed for kongemakten å nærmest forvente Kontorets støtte når Bergen var truet. Det er med andre ord fremdeles krevende å forstå Eske Bille og hva han egentlig skulle ha tenkt om handelsfolket på Bryggen.

I de neste årene er det heller ingenting som skulle tilsi at dette forholdet endret seg i noe vesentlig grad. Etter at konflikten med Christian 2. begynner å ta seg opp ser man at Eske Bille igjen involverer Kontoret, men denne gangen er det snakk om et forbud. På senvinteren i 1532 skriver Eske Bille til Fredrik 1. hvor han informerer kongen om at Erkebiskopen nå skal ha reist til Oslo for å slutte seg til Christian 2.²¹¹ Dette skal erkebiskopen ha gjort til tross for sine lovnader og erkjennelser til Fredrik 1. For å bøte på dette sviket rådes Fredrik 1. om å skrive til Lübeck, slik at de igjen kan sette ned et forbud for Kontoret og dets kjøpmenn om å drive videre handel med erkebiskopens folk.²¹² I tillegg til dette skulle erkebiskopens gods i Bergen beslaglegges.²¹³ Med tanke på at erkebiskopen var en av de største

---

²⁰⁸ Smst.

²⁰⁹ DN VIII, nr. 632.

²¹⁰ Smst.

²¹¹ DN XVI, nr. 550.

²¹² Smst.

²¹³ DN XIII, nr. 584.

tørrfiskleverandørene i landet er det ingen tvil om dette forbudet ville ha utgjort en stor økonomisk hindring for den hanseatiske handelen i Bergen.

Nå er det vanskelig å si om dette i tillegg var et forsøk på å svekke Kontoret, eller om disse tiltakene i hovedsak var rettet mot erkebiskopen. Med tanke på Fredrik 1. sin klare holdning om å begrense hanseatens handelsfriheter i Bergen²¹⁴ er det ikke vanskelig å tro at kongen kunne med dette forslaget fra høvedsmannen, svekke hanseatene i den samme håndvendingen. Til tross for dette er det faktorer som tilsier at dette ikke var et angrep mot Kontoret.

Kjøpmennene har tidligere vist at de var villige til å støtte kampen mot Christian 2., noe de fremdeles aktet å gjøre. 1. mai 1532 inngikk Fredrik 1. og Lübeck en overenskomst, hvor de sammen skulle stå opp mot sin felles fiende.²¹⁵ Resultatet av denne overenskomsten var at partene her gikk sammen og lagde en felles flåte som ble sendt til Oslo for å møte Christian 2. Dette ender med at Christian 2. blir overtalt til å dra til København for videre forhandlinger, hvor han der blir lurt og tatt til fange.²¹⁶ Formålet med Eske Billes forsalg om å forby hanseatene å handle med erkebiskopen er derfor mer sannsynlig et resultat av denne alliansen mot en felles fiende, og ikke et direkte forsøk på å knekke Kontorets posisjon i den nordiske handelen.

I det påfølgende året dør Fredrik 1.,²¹⁷ og med hans død går man inn i en ny, turbulent til for Danmark og Norge. Uenigheter om hvem som skal etterfølge Fredrik 1. gjør at Danmark går inn i en borgerkrig. Denne krigen skal senere bli kalt for grevefeiden og varte fra 1533 til 1536.²¹⁸ Grunnen for at denne borgerkrigen er vesentlig for problemstillingen er at Lübeck blir en aktiv part i denne konflikten. Christian 3., som var sønnen til den nylig avdøde kongen, møter motstand fra grev Christoffer av Oldenburg. Meningen her var at Christoffer, som slektet på Christian 1., ville ta opp kampen for Christian 2., som fremdeles satt i fangenskap.²¹⁹ Siden Lübeck støttet Christoffer kom de derfor automatisk i konflikt med Christian 3.²²⁰ Dette bringer oss også tilbake til Eske Bille og hans tid i Lybsk varetekt. For det er under denne konflikten at man kommer tilbake til der det hele begynte. At Eske Bille satt fengslet i Lübeck, der han ba om å bli løslatt på grunn av sitt gode forhold til Kontoret og dets kjøpmenn.

---

²¹⁴ Helle 1982 s. 786.

²¹⁵ Wittendorff 1993 s. 165.

²¹⁶ Smst s. 165.

²¹⁷ Smst s. 166.

²¹⁸ Helle 1982 s. 776.

²¹⁹ Wittendorff 1993 s. 178.

²²⁰ Helle 1982 s. 776.

Nå har vi sett hvordan forholdet mellom høvedsmann Bille og Kontoret har vært fra hans ankomst til Bergen i 1529 og fram til 1534. I forhold til de andre høvedsmennene har det her vært verre å konstatere hvordan den sosiale relasjonen mellom partene kan ha sett ut. Selv om denne tiden har vært preget av store konflikter og en maktpolitisk uro, som til slutt fører til at reformasjonen kommer til Norge, er det tilsynelatende fredelig mellom Eske Bille og Kontoret. Tidligere har det vært påstått at når kongemakten var svak ville forholdet til Kontoret være tilsvarende dårlig. Denne hypotesen har sett ut til stemme med de foregående høvedsmenn, men med Eske Bille ser det ut til at dette er i ferd med å endre seg noe.

Dette henger sammen med den tilbakegangen som hanseatene gjennomgår på slutten av middelalderen. Det er vist at denne forholds-forklaringen henger sammen med kongemaktens ønske om å gjøre seg mindre avhengig av tyskerne. Med andre ord kan det se ut til at når tyskerne mister sin styrke, spiller maktforholdet en mindre rolle i å definere hvordan det sosiale forholdet utviklet seg. Samtidig kan man ikke undervurdere Kontorets betydning helt. For selv om konkurransen økte mot midten av 1500-tallet, og det hanseatiske forbundet begynte å rakne, var Norge fremdeles avhengig av den kontorske handelen.²²¹ Dette gjelder også nordfarerne, som ikke ville ha klart å omsette tørrfisken uten Kontorets kjøpmenn.²²² Den hanseatiske tilstedeværelsen var derfor fremdeles viktig for Bergen og for Høvedsmannen, men i stedet for en ytterligere hanseatisk ekspansjon, var Kontoret fokus, i større grad å forsvare sin stilling.²²³

Fortsetter man med å undersøke forholdet mellom Eske Bille og Kontoret kan det se ut til at det i det minste ender på en god måte. For til tross for at han hadde sittet i tysk fangenskap under grevefeiden får man et inntrykk av at hans forhold til Kontoret og hansaen forbedres etter at han ble løslatt. Det første som tyder på dette, er at han i 1535, etter at han hadde blitt løslatt, frasier all tiltale mot hansaen for hva som skjedde med han i det foregående året.²²⁴ I tillegg til dette skal han også ha erklært at heller ikke hans etterkommere skal føre noe anklage mot Lübeck for denne hendelsen. Dette kan bety flere ting. Det er ikke urimelig å tro at Eske Bille kunne ha følt på et sinne overfor tyskerne, og at han derfor ikke hadde intensjoner om å etterleve denne proklamasjonen. Nå er det ingenting som tilsier at dette var tilfellet, og når man ser på hvordan Eske Bille forholder seg til Hanseatene da han kom tilbake

---

²²¹ Smst s. 776.

²²² DN XXIII, nr. 425.

²²³ Helle 1982 s. 787.

²²⁴ DN XXIII, nr. 404.

til Bergen, får man en oppfatning av at de forholdene som han selv beskriver stemmer, og at han faktisk hadde et overkommelig forhold til Kontoret og dets medlemmer.

Et godt eksempel som bekrefter dette, finner man i en avtale mellom Eske Bille og Kontoret. I april 1537 inngår partene en avtale hvor de fastsetter en rekke bestemmelser for gull- og sølvsmedene i byen. Det blir blant annet bestemt at metallarbeidet skal merkes med smedens bomekre.²²⁵ Dette var et tiltak som skulle forhindre at byens innbyggere ble lurt og med det kjøpte sølv av dårlig kvalitet. I tillegg skulle dette påbudet gjelle både de norske sølvsmedene på Strandsiden, og de tyske håndverkerne i Gullsmedstredet. Det hele avsluttes med at Eske Bille, oldermannen og achteinene setter sine segl på brevet, og avtalen er med det inngått. Det er ikke innlysende at dette skal fortelle noe annet enn at partene kommer til enighet over hvordan de skulle forholde seg til sølvvarer på denne tiden, men hvis man ser dette i kontekst av hvordan forholdet mellom partene hadde vært tidligere, kan dette ses på som en bekreftelse på at høvedsmannen og Kontoret møtets til en sømmelig overenskomst. For det er et moment med denne avtalen som er meget interessant. Det blir nemlig fastslått at de gullsmeder som bryter med dette, skal straffes etter sedvane.²²⁶ Tidligere har Kontoret holdt på sine premisser om at de kun skal straffes av sin egen handelsrett, men her åpnes det altså for at håndverkerne, som fremdeles var underlagt Kontoret, kan bli straffet på lik linje som de norske, og man kan anta at de derfor ville bli straffet av en norsk rett. Det er utenkelig at Kontoret hadde gått med på dette hvis ikke det eksisterte et godt forhold til høvedsmannen.

Denne avtalen er også noe av det siste Eske Bille foretok seg som høvedsmann i det nordafjelske Norge. For etter at erkebiskopen forlater landet i april 1537, betrakter Eske Bille sitt arbeid i Norge som ferdig.²²⁷ Han reiser med det tilbake til Danmark hvor han senere blir oppnevnt som rikshovmester.²²⁸ Eske Bille er med dette også den siste høvedsmannen i norsk senmiddelalder. Det markerer samtidig en overgang som velter om på hvordan høvedsmannsinstitusjonens forhold til Kontoret påvirkes. Fram til nå har de politiske og økonomiske forutsetningene spilt en stor rolle i å definere hvordan den sosiale tilnærmingen har vært, og hvordan den utviklet seg. Til tross for at kildematerialet i liten grad har tatt for seg denne delen av samfunnet har det likevel gitt innsikt i hvordan partene oppfattet hverandre og hvordan oppfatningen av de sosiale utfordringene har endret seg i takt med

---

²²⁵ DN VI, nr. 730.

²²⁶ Smst.

²²⁷ DBL b.2. 1888 s. 227.

²²⁸ Smst s. 228.

maktbalansen. Når kongemakten og høvedsmannen var politisk sterke, har det sosiale forholdet til hanseatene vært tilsvarende.

I forhold til denne oppgavens avgrensninger og problemstilling kunne man i grunn ha avsluttet arbeidet her, men på grunn av at kildematerialet dekker en lengre periode enn hva som tradisjonelt har blitt sett på som senmiddelalderen, velger jeg å fortsette å se på forholdet mellom høvedsmannsinstitusjonen og Det hanseatiske Kontoret i noen tiår til. Det er da spesielt et par høvedsmenn som behøver å bli gransket. Christoffer Valkendorf og Erik Rosenkrantz, som det her er snakk om, er helt uunngåelig å ikke kommentere når det kommer til historisk forskning av hanseatenes tid i Bergen.

4. 8. Christoffer Valkendorf og Erik Rosenkrantz – Ny tid og andre forutsetninger.

En av de viktigste årsakene til at denne oppgaven i all hovedsak har holdt seg til senmiddelalderen henger nøye sammen med maktforholdet som eksisterte mellom høvedsmannsinstitusjonen på den ene siden, og Det hanseatiske Kontoret på den andre. Som vi har sett har hanseatene igjennom middelalderen vært i stand til å stå imot kongemakten. Det har vært i stand til å etablere store blokader, de har mobilisert militære maktmidler i kamp mot den lokale kongelige representanten, og hanseatene har til tider vært helt sentrale i store internasjonale forhandlinger som har preget kongevalg. På grunn av denne maktposisjonen som hansabyene hadde, kunne Kontoret på Bryggen stå imot høvedsmannen og kongens intensjoner om å svekke deres stilling i Bergen, og det er av denne grunn at man ser denne interessante sosiale relasjonen mellom dem i senmiddelalderen. Etter 1537 endres dette maktforholdet. På grunn av grevefeiden og reformasjonens utfall for kongen, endres statsmakten betydelig.²²⁹ Den dansk-norske kongen fikk med dette mer makt enn hva han tidligere hadde hatt. Dette påvirket også hans lokale representant i Bergen som nå fikk økt autoritet, og kongens vilje ble i større grad enn tidligere det gjellende for folket i byen.²³⁰

Den tidligere forutsetningen som lå til grunn for det sosiale forholdet mellom høvedsmann og Kontor bli med dette fundamentalt endret. Siden høvedsmannen nå er den desidert mektigste parten, dominerer han forholdet til hanseatene i større grad enn tidligere, noe vi også vil se

---

²²⁹ Fossen 1979 s. 13.

²³⁰ Smst s. 13.

ved den neste høvedsmannen. I motsetning til tidligere tider, der høvedsmenn har vist en vennskapelig tilnærming til kjøpmennene for å oppnå felles mål, eller hvor høvedsmenn har vært harde i møtet med Kontoret for å svekke deres innflytelse i byen, er de nå friere til å oppnå det de vil, uten å måtte tilpasse seg hanseatene på Bryggen. For selv om kongemakten ble styrket var det fremdeles muligheter for høvedsmenn å opptre på et selvstendig vis, og høvedsmannen kunne med dette fortsette å spille en viktig rolle for byens utvikling.²³¹ Dette er samtidig en god grunn for å inkludere de første høvedsmennene etter reformasjonen. Siden kongemakten styrkes, og hanseatens makt svekkes, vil de politiske og økonomiske forutsetningene i mindre grad definere det sosiale i denne sammenhengen. Høvedsmannen er med dette, mindre avhengige av Kontoret, og slik sett vil den sosiale tilnærmingen være mindre preget av nødvendigheten til hanseatene, og i større grad være et resultat av den private omgang partene hadde med hverandre.

4. 8. 1. Christoffer Valkendorf

Hvilke inntrykk får man så av å se til disse siste høvedsmenns forhold til Kontoret og de hanseatiske kjøpmennene? Det har lenge vært en oppfatning av at Christoffer Valkendorf og Erik Rosenkrantz var de som virkelig knakk den hanseatiske maktposisjonen i Bergen. Spesielt har Christoffer Valkendorf, som kom til Bergen i 1556²³², blitt hyllet i sitt arbeid mot Kontoret. Allerede hos Ludvig Holberg ser man hvordan oppfatningen av høvedsmannen hang sammen med evnen til å slå ned på hanseatene:

«Om hans opførsel med Skoemagerne er tilforn talt, og hvorledes han spægede de Contorske skal vises udi den Part om Bryggen, han var een af de nyttigste Lehns-Herrer, som Bergen nogen Tiid har haft, saa at hans Navn staaer lige saa vel anskreven hos Bergens Borgere, som det er sort hos de Contorske.»²³³

Denne oppfatningen av Christoffer Valkendorf blir også bekrefte av Wiberg når han forsøker å nyansere høvedsmannens forhold til kjøpmennene. I denne sammenhengen skriver han at det nærmest har vært en tradisjon å se på Christoffer Valkendorf som byens beskytter, og at han nærmest har hatt en opphøyd stilling i Bergens historie, hvor han der blir fremstilt som en helt.²³⁴ En helt som klarer å stå opp mot hanseatene i en kamp om å befri byens borgere mot

---

²³¹ Smst s. 13.

²³² Bergen Fundas s. 92 og Fossen 1979 s. 54.

²³³ Holberg s. 108.

²³⁴ Wiberg 1941 s. 109.

tyske overgrep og usedelighet. Besindighet, kraft og utholdenhet er også egenskaper som har blitt tilegnet Christoffer Valkendorf i hans kamp mot tyskerne, og dette skal ha vært avgjørende egenskaper ved ham da han etter få år klarer å kue hanseatens overmot, og med det skaper ro og orden i Bergen.²³⁵ Som man kan se her mangler det ikke på superlativer og hyllester når Christoffer Valkendorfs forhold til Kontoret blir tatt opp i historiske sammenhenger. For selv om Wiberg avfeier det hele når han skriver at dette er; «[...] i bunn og grunn falsk.»,²³⁶ kan man ikke se helt vekk i fra at dette forholdet var mer komplekst enn som så. Ut ifra tidligere faglitteratur får man altså et inntrykk av at det her er snakk om en høvedsmann som i liten grad tar hensyn til Kontoret. Det blir beskrevet et forhold som i liten grad er preget av vennskapelige sammenkomster, men snarere et forhold preget av stor konflikt og gjensidig misnøye. En høvedsmann som i ettertiden er kjent for å beseire det tidlig så mektige Kontoret. Men er det slik og forså at de sosiale forholdene mellom Christoffer Valkendorf og Kontoret var så dårlig som man først kan anta?

Den mest kjente delen av Christoffer Valkendorfs kamp mot Kontoret var at han klarte å få de tyske håndverkerne til å underkaste seg kongen, framfor Kontoret.²³⁷ Dette kommer oppgaven selvsagt tilbake til, men det var ikke her det hele begynte. Ifølge Bergen Fundas var det noe helt annet som var førsteprioritet for den nye høvedsmannen. I løpet av hans første år på Bergenhus skal Christoffer Valkendorf ha revet alle bordellene som lå i Øvregaten og flyttet dem lengre ut mot Sandviken. Årsaken bak dette var at det sommeren 1556 hadde forekommet mange drap i området, uten at myndighetene hadde klart å finne ut av hvem som var de skyldige.²³⁸ Her legges skylden raskt på kjøpmennene. På grunn av den nære beliggenheten til bryggegårdene blir det sagt at når tyskerne begår lovbrudd (her ment som drap) kan de raskt forsvinne i mengden av gårdene. På denne måten unngikk de forfølgelse og straff. Nå er Bergen Fundas kjent for sine anti-hanseatiske holdninger, men det er likevel ingen grunn til å tro at dette ikke kan ha vært et tema for høvedsmannen da han rev bordellene. Problematikken rundt denne hendelsen er også noe Wiberg tar opp når han diskuterer dette forholdet. Her legger han stor vekt på de Kontorets vedtekter, og at kontorets administrasjon hadde strenge regler og straffer mot kjøp av sex.²³⁹ Derfor ville slike hendelser som Bergen Fundas beskriver ha vært av stor interesse for Kontoret. Når det ikke er noen

---

²³⁵ DBL b. 16. s. 210.

²³⁶ Wiberg 1941 s. 109.

²³⁷ DN V, nr. 1133.

²³⁸ Bergen Fundas s. 92.

²³⁹ Wiberg 1941 s. 114.

tyske kilder som sier noe om slike hendelser, mener Wiberg at det derfor ikke kan ha hersket slike tilstander hos de kontorske.²⁴⁰ Denne påstanden stemmer nok ikke helt. For hvis unge hanseater klarte å lure seg unna de norske myndigheter, ville de nok være i stand til å lure de kontorske i tillegg. Man må også huske på at Kontoret var et samfunn bestående av kun menn²⁴¹, og at de ikke skulle ha benyttet seg av bordellene, like i nærheten av Bryggen, er nok usannsynlig. Plasseringen av bordellene på Øvregaten var nok ikke tilfeldig hvis man ser på dette rent økonomisk. Det er derfor sannsynlig at det ligger noe i Valkendorfs handlinger, og at det derfor også kan ses på som en handling rettet mot Kontoret og dets medlemmer. Med andre ord ser det ut til at forholdet mellom høvedsmannen og Kontoret ikke var så heldig fra starten av.

Av de neste hendelsene som forekommer er det i hovedsak håndverkerne det er snakk om, men siden de enda er underordnet Kontoret vil dette likevel kunne gi et bilde av Høvedsmannens forhold til kjøpmennene. Det som nå var problemstillingen, var at de tyske skomakerne hadde bygget en brygge i Vågen hvor dagens fisketorg ligger.²⁴² Nå var nok ikke dette i seg selv et problem for Christoffer Valkendorf, men da skomakerne i tillegg kunngjorde at det var forbudt for beboerne i Hollendergaten å benytte seg av denne bryggen blir saken annerledes. Den friheten som skomakerne her foretok seg, var ukjent for høvedsmannen og han begynte derfor å undersøke om de hadde den muligheten til å forby andre i å benytte seg av dette anlegget. Etter tre dager oppsøkte han skomakerne for å be dem om å få vite hvilke friheter de hadde. Det som gjør dette spesielt relevant er at Christoffer Valkendorf oppsøker skomakerne og ber dem om bevis, før han iverksetter noe tiltak. Ifølge Bergen Fundas gjør han dette for ikke å pålegge noe ordre som kunne være i strid med hanseatens privilegier i Bergen.²⁴³ Han unnskylder seg så med å si at han ikke var kjent nok med landsdelen, og man kan derfor tro at Christoffer Valkendorf valgte å håndtere dette på en mer skånsom måte.

Videre ser man forbindelsen som eksisterte mellom skomakerne og Kontoret. For da skomakerne skal finne fram privilegiene som kunne bekrefte deres posisjon må de ha samtykke av Kontoret.²⁴⁴ Dette er med på å understreke betydningen til Kontoret i disse forhandlingene, og det vitner om betydningen kontoret hadde som organisator og arkiv for

---

²⁴⁰ Smst s. 114.

²⁴¹ Helle 1982 s. 744.

²⁴² Bergen Fundas s. 94.

²⁴³ Smst s. 95.

²⁴⁴ Smst s. 95.

håndverkerne. Disse forhandlingene skjer altså ikke uten Kontorets samtykke. Uansett får skomakerne den samtykke de trenger for å gi høvedsmannen en kopi av de aktuelle privilegiene, selv om det viser seg at disse privilegiene ikke skulle tilsi at de hadde retten til å ekskludere andre fra å benytte seg av den nye bryggen i Vågen.²⁴⁵ Dette ender med at bryggen skal bli tilgjengelig for alle i byen, inkludert hanseatene. I tillegg tilgir Christoffer Valkendorf skomakerne for dette, men får dem til å love at tilsvarende hendelser ikke skal skje igjen.

I kjølvannet av brygge-saken skal det ha oppstått konflikt innad hos skomakerne, noe som kan tyde på at utfallet ikke var like godt tatt imot av alle håndverkerne. Dette var også noe Christoffer Valkendorf slo ned på, og som et resultat av denne konflikten la han fram en rekke artikler som skulle bøte på dette. Disse artiklene innebar blant annet at høvedsmannen skulle ha inntekter fra øl-tapping og at skomakerne ikke skulle ta seg til rette i like stor grad som de tidligere skal ha gjort.²⁴⁶ Slik som med brygge-saken velger skomakerne å gå med på dette, og lovte at de skulle holde ved de framlagte artiklene. De skal også ha akseptert at de kunne straffes hvis noen brøt med dette. Igjen er det utenkelig at ikke Kontoret skulle ha hatt en finger med i spillet da skomakerne gikk med på denne avtalen. Derfor er det tenkelig at Kontoret, på forhånd, må ha godkjent artiklene som skomakerne nå måtte forholde seg til.

Ser man så dette under ett, får man et inntrykk av at Christoffer Valkendorf ikke uaktet gikk inn for å underminere Kontorets posisjon i Bergen. Ved å oppsøke skomakerne og Kontoret, før han tar en endelig beslutning, viser høvedsmannen at han var i stand til å forstå hanseatens stilling. Det var først etter at han fikk bekreftet de manglene privilegiene at det ble satt i gang tiltak mot tyskerne, og når dette førts var tredd i kraft blir det også godtatt uten større utfordringer. Nå skal man huske at høvedsmannens posisjon i Bergen var mye sterkere enn tidligere, samtidig som Kontorets og hanseatenes maktgrunnlag var svakere. At Christoffer Valkendorf modererer seg i møtet med kjøpmennene og deres håndverkere kan derfor tyde på at det ikke eksistere noe større konflikter mellom partene på dette tidspunktet, og at det snarere er snakk om et anstendig forhold mellom han og bryggefolket.

Hvis man tar utgangspunkt i at forholdet mellom Christoffer Valkendorf og Kontoret ikke var så problematisk som man først skal ha det til, vil de neste årene av høvedsmannens styringstid være av en annen karakter. En stund etter de tidligere hendelsene med Kontoret og dets håndverkerstand blir Christoffer Valkendorf kalt inn til kongen i København. På denne turen

---

²⁴⁵ Smst s. 95.

²⁴⁶ Smst s. 95-96.

vitner han om forholdene på Bryggen, og hva som har skjedd mens han har vært kongens representant i byen.²⁴⁷ Dette reagerer kongen sterkt på, og da Christoffer Valkendorf vendte tilbake til Bergen, 2. april 1558,²⁴⁸ gjorde han kongens vilje kjent for de tyske håndverkerne. De måtte nå vende seg vekk i fra Kontoret og isteden sverge ed til kongen.²⁴⁹ Hvis de ikke gjorde det måtte de forlate Norge. Det kan se ut til at Christoffer Valkendorf forventet at dette ville føre til en større konflikt med tyskerne, for på dagen før han møtte med håndverkerne skal han ha gjort klar kanonene på Bergenhus og vaktholdet rundt festingen ble holdt strengere.²⁵⁰ I tillegg skal høvedsmannen ha sendt 13 klokker til Mogens Gyldenstjerne, hvor de her skulle omstøpes til enda flere kanoner.²⁵¹ Disse kanonene var ment å bruke mot tyskerne hvis det skulle komme til konflikt. Det kan også se ut til at denne maktutmålingen fungerte, for det ser ikke ut til at verken Kontoret, eller håndverkerne velger å ta til våpen. Tvert imot velger nå en del av håndverkerne å slutte seg til Christoffer Valkendorf, og sverget med det ed til kongen.²⁵²

Bergen Fundas gir oss med dette et bilde av en mektig og gjennomføringsdyktig høvedsmann som evner å få gjennom kongens ønsker om å presse Kontorets makt til side. Samtidig gir det oss et inntrykk av et etterstrebes Kontor som velger å lure til seg privileger de ikke hadde.²⁵³ Man sitter igjen med en forståelse av at dette forholdet ikke var spesielt vennskapelig, og da er det i hovedsak Christoffer Valkendorfs opprustning som vitne til dette. Hensikten bak denne handlingen forteller at det ikke kan ha vært et spesielt vennskapelige forhold mellom Bergenhus og Bryggen. På tross av dette er det enkelte forhold som tilsier at det ikke kan ha vært så voldsomt. Wiberg nevner blant annet hvordan disse hendelsene ikke er inntegnet hos Absalon Pedersson.²⁵⁴ Og her har han i og for seg et godt poeng. For i Absalon Pederssons dagbok får man mange detaljer om alt som skjedde i Bergen på denne tiden, men når det kommer til disse tilsynelatende dramatiske, men også helt sentrale hendelsene mellom Valkendorf og hanseatene er det slående lite å finne. Det mest oppsiktsvekkende av Absalons nedtegnelser er fra den 3. oktober 1558. Her skriver han: «3. Octobris var skomagerne forbudit at bruge deris embede aff Valkendorff.»²⁵⁵ Absalon Pederssons dagbok er i høyeste

---

²⁴⁷ Smst s. 96.

²⁴⁸ Absalon Pederssons dagbok, Kommentarbånd s. 7.

²⁴⁹ Bergen Fundas s. 97.

²⁵⁰ Smst s. 96.

²⁵¹ DN II, nr. 1160.

²⁵² DN V, nr. 1133.

²⁵³ Bergen Fundas s. 99.

²⁵⁴ Wiberg 1941 s. 116-117.

²⁵⁵ Absalon Pederssons dagbok. s. 4.

grad en samtidskilde. At det ikke forekommer flere passasjer om disse hendelsen kan tyde på at det ikke var så problematiske forhold likevel. Ifølge Wiberg skal dette bety at Absalon ikke har kjent til den krigerske stemningen mellom partene, og at det derfor heller ikke kan ha vært tilfelle.²⁵⁶

I et forsøk på å ta hanseatene i forsvar går nok Wiberg litt for langt i å avfeie konflikten som eksisterte mellom Christoffer Valkendorf og Kontoret. Det er nok ingen tvil om at Bergen Fundas og dens beskrivelser må behandles med varsomhet, og det er også, slik som han påpeker, bemerkelsesverdig at Absalon er såpass fratredende. Men når det er flere kilder som vitner til en opprustning på Bergenhus, og da det i tillegg var et resultat av Kontoret og håndverkerne, kan man ikke unngå og forså dette som en åpenbar konflikt. Samtidig er det verdt å legge til at denne konflikten ikke kan ha vært av den største og mest definerende. Hver fall ikke hvis man sammenligner med konflikter som høvedsmenn har hatt med Kontoret i senmiddelalderne. Innledningsvis i dette kapittel om Valkendorf ble det lagt til grunn at maktforholdet nå var endret. Hansaforbundet var etter grevefeiden varig svekket,²⁵⁷ noe som også påvirket Kontorets posisjon. Dette kan derfor ses på som en årsak for at konflikten med Valkendorf ikke ble større. Det er høyst tenkelig at Kontoret kjente til sine egne begrensinger, og med det aksepterte utfallet av forhandlingene om håndverkerne. For da Kontorets oldermann og dets achteiner møter Valkendorf i Korskirken, for så å love at de aldri mer skal holde håndverkere i byen,²⁵⁸ betyr det at det nye maktforholdet mellom partene var blitt anerkjent.

4. 8. 2. Erik Rosenkrantz

Helt til slutt må man også nevne Erik Rosenkrantz, Christoffer Valkendorfs etterfølger. Erik Rosenkrantz hadde allerede i 1559 blitt utpekt som høvedsmann på Bergenhus, men på grunn av forpliktelser i riksrådet kom han ikke til byen før året etter.²⁵⁹ Denne stillingen skulle han holde i 8 år, fram til han forlot Bergen i 1568.²⁶⁰ Han skulle visst nok aldri komme tilbake til Norge igjen. I likhet med hans forgjenger var forholdet til Kontoret en sentral del av Erik Rosenkrantz virke, og faglitteraturen kan vitne om at dette forholdet ikke alltid var like godt. Blant annet hos Anders Bjarne Fossen, i *Bergen bys historie – Bind 2*, får man en forståelse av dette forholdet da han skrivet som følger:

---

²⁵⁶ Wiberg 1941 s. 117.

²⁵⁷ Ersland 2000 s. 115.

²⁵⁸ Bergen Fundas s. 100.

²⁵⁹ Absalon Pederssons dagbok, Kommentarb. s. 12.

²⁶⁰ Fossen 1979 s. 125.

«Med vårt kjennskap til Rosenkrantz' holdning overfor tyskerne kan vi lett forstå at bryggekjøpmennene ikke fikk noen nye innrømmelser gjennom resten av tidsrommet. Kontorets politikk når det gjaldt handelen med bondevarer så vel som på andre felt, kom da også naturlig nok i den følgende tid ikke til å gå i retning av krav om utvidede rettigheter, men ble i første rekke en kamp for å bevare de rettigheter det fortsatt hadde ifølge Odense-avtalen.»²⁶¹

Likefult kan diplomaterialet underbygge dette. I 1561, kun ett år inn i Erik Rosenkrantz tid i Bergen, skriver han til kong Fredrik 2. hvor han forteller at han har fått opp en rettsak mot de tyske kjøpmenn og at lagmannen med hans dommere har avsatt en dom mot dem.²⁶² Denne rettsaken, med påfølgende dom var et resultat av at Kontoret angivelig skulle ha brutt loven og overskredet deres egne privilegier. Erik Rosenkrantz skriver videre at dette er til skade for kongens undersåtter, og spør til slutt om hva han skal gjøre ut av dommen.²⁶³ Man finner med andre ord antydninger på at høvedsmannens forhold til Kontoret ikke var av det beste. Ikke en gang Wiberg legger skjul på at det har eksistert en gjensidig irritasjon i dette forholdet.²⁶⁴ Likevel konkluderer Wiberg med at Erik Rosenkrantz var klar over at konflikt med hanseatene ikke var til hjelp, og på grunn av dette var hans forhold til Kontoret, og dets ledende skikkelser av det beste.²⁶⁵

I motsetning til Valkendorf kan det se ut til at Wiberg i større grad har rett når det kommer til beskrivelsene av Erik Rosenkrantz og Kontoret, og at det til tross for den tidligere beskrivelsen av dette forholdet, faktisk eksisterte et meget godt forhold hos partene. Det er også slik at innvendingene Erik Rosenkrantz hadde mot Kontoret var fra hans første år i Bergen. Det er tenkelig at han etter hvert lærte Kontoret bedre å kjenne, etter som hans tid i byen varte. Dette ser man også antydninger til i Absalon Pederssons dagbok. Et eksempel fra Absalon som kan bekrefte en slik utvikling finner man når han skriver om Erik Rosenkrantz og innkallingen av en mønstring i september 1563.²⁶⁶ Her ble alle byborgerne kalt inn, samtidig som det understrekes at tyskerne ikke var blant dem. Denne mønstringen skulle være mest mulig hemmelig slik at tyskerne, eller andre fremmede ikke skulle få kjennskap til byens militære styrke på Bergenhus.²⁶⁷ Med dette viser Erik Rosenkrantz en viss skepsis til Kontoret da de uttrykkelig ikke skal inkluderes i dette. Denne mønstringen var et resultat av krigen

---

²⁶¹ Smst s. 30.

²⁶² DN XXII, nr. 518.

²⁶³ Smst.

²⁶⁴ Wiberg 1941 s. 120.

²⁶⁵ Smst s. 120.

²⁶⁶ Absalon Pederssons dagbok s. 40.

²⁶⁷ Absalon Pederssons dagbok, Kommentarbånd s. 51.

mellom Sverige og Danmark-Norge, som i ettertiden er blitt kalt sjuårskrigen (1563-1570).²⁶⁸ Denne skepsisen ser også ut til å spille en mindre rolle da det året etter, igjen blir holdt en ny mønstring. Denne gangen blir også tyskerne innkalt, og Absalons nedtegnelser vitner om at kjøpmennene stilte mannsterke i et felles forsvar av Bergen.²⁶⁹ Denne tyske villigheten skyldes helt klart at Lübeck var alliert med Danmark under sjuårskrigen.²⁷⁰ Etter denne alliansen mellom høvedsmannen og de hanseatiske kjøpmennene er det heller ingen tvil om at forholdet mellom dem var av en god karakter.

I april 1564 får man vite at Erik Rosenkrantz gir tyskerne tomter til å bygge hus på²⁷¹ og i det etterfølgende året er det flere tilfeller hvor oldermannen og andre ledende på Kontoret blir invitert i en rekke bryllup.²⁷² Dette bekrefter at Kontoret i stor grad er blitt inkludert i det bergenske samfunnet, og når de til og med fester i lag med Høvedsmannen er det ingen tvil om at det må ha eksistert et brukbart forhold mellom partene. Når man også kan lese i Absalons dagbok, at Kontorets Oldermann står til fadder for Anne Rosenkrantz²⁷³, kan det ikke herske noe tvil om at det også må ha vært et nært og personlig forhold mellom høvedsmannen og lederen for Det hanseatiske Kontor.

Den nære tiden etter senmiddelalderen og utviklingen av kongemakten etter reformasjonen har som har sett her i aller høyeste grad påvirket det sosiale forholdet mellom høvedsmennene og de hanseatiske kjøpmennene på Kontoret. Gjennom Hansaforbundets svekkede stilling var de ikke lengre i stand til å stå imot presset fra den lokale kongelige representasjonen og dets kamp for sterkere, nasjonal kontroll. Til tross for denne utviklingen ser det ikke ut til at forholdet mellom partene forverres ytterligere. Det er selvsagt tendenser som peker i den ene eller den andre rettingen, men sammenligner man Christoffer Valkendorf og Erik Rosenkrantz tid med mange av de foregående høvedsmenn er det nå i stor grad snakk om en tid med relativt god stabilitet. Det er åpenbart at Kontoret stritter imot de uunngåelige endringene som en mektigere høvedsmannsinstitusjon fører med seg. Når det er sagt kan man gjøre seg opp et inntrykk av at hanseatene forstår denne utviklingen, og at de forstår sin svakere politiske stilling i Bergenssamfunnet, men også i resten av Nord-Europa. Nå som partene i mindre grad var sammenlignbare i den maktpolitiske sfæren var de heller ikke lengre like store konkurrenter. På grunn av dette, og etter en tilvenning- og erkjennelsesfase under Valkendorf,

---

²⁶⁸ Ersland 2000 s. 145.

²⁶⁹ Absalon Pederssons dagbok s. 59.

²⁷⁰ Absalon Pederssons dagbok, Kommentarb. s. 62.

²⁷¹ Absalon Pederssons dagbok s. 63.

²⁷² Absalon Pederssons dagbok s. 93-95.

²⁷³ Absalon Pederssons dagbok s. 115.

kunne høvedsmannsinstitusjonen og Det hanseatiske Kontor i større grad enn tidligere utvikle en bedre, sosial sameksistens.

4. 9. Oppsummering.

Gjennomgangen som her foreligger, har sett på en lengre utvikling av det sosiale forholdet mellom den lokale kongemakten i Bergen og Det hanseatiske Kontoret. Gjennom senmiddelalderen, og fram til de første ti-årene etter reformasjonen har den enkelte høvedsmann påvirket og tilpasset sin institusjon i møtet med et utenlandsk handelsfolk som hadde sitt tilholdssted på Bryggen i Bergen. Gjennom internasjonale konflikter og indre stridigheter innad i en nordisk union, har dette forholdet gjenspeilet de politiske og økonomiske forbindelsene til den sosiale relasjonen mellom to maktsterke parter i en og samme by. Forholdet mellom høvedsmenn og Kontoret har i tillegg vært svært så forskjellig, men ved å se på disse forskjellene, og de utviklingstrekkene som foreligger i det bergenske senmiddelalder-samfunnet kan man sette opp hypoteser som svarer til denne utviklingen.

Den overordnede problemstilling har dreid seg om å belyse hvordan de sosialhistoriske perspektivene kommer til uttrykk i interaksjonen mellom to store institusjoner i en og samme by. For å undersøke dette har det vært nødvendig å se på de enkelte høvedsmennene og hvordan de forholdt seg til Kontoret til enhver tid. En kronologisk gjennomgang har derfor vært det mest hensiktsmessige. Det har samtidig åpnet opp for å se eventuelle utviklingstrekk over en lengre tid. Høvedsmannen Olav Nilsson var den første som ble sett på i denne sammenhengen, og allerede her finner man lavpunktet i det sosiale forholdet mellom kongens lokale representant og kjøpmennene på Bryggen. Årsaken til den ansente situasjonen hang tett sammen med Olav Nilssons personlige oppfatning av tyskerne, men også av kjøpmennenes styrkede posisjon etter svartedauden. Hansakjøpmennene hadde etter svartedauden organisert seg i større grad enn tidligere, noe Kontoret var et resultat av. En svekket kongemakt og et styrket Kontor gav grobunn for konflikt, noe Olav Nilsson i aller høyeste grad fikk kjenne på kroppen.

Etter noen år med et svakt kildegrunnlag kom man så til Jørgen Hansson. På dette tidspunktet var Kalmarunionen under press, noe som gav utslag i denne sammenhengen. I tillegg blir den økonomiske avhengigheten til utenlandsk import tydeliggjort. Med en presset kongemakt og

en overhengende fare for hungersnød ser man at høvedsmannen blir nødt til å kompromisere med Kontoret. I forhold til Olav Nilsson og hans forhold til kjøpmennene er det her snakk om et betraktelig bedre klima, likevel er det antydninger til en viss skepsis. I motsetning til dette ser man at forholdet blir betraktelig endret ved den neste høvedsmannen. Vincens Lunge representerer med dette en unik stilling i så måte. Deretter fulgte Eske Bille, og med det også den siste høvedsmannen i senmiddelalderen. Hans forhold til Kontoret er også det som svinger mest. Likevel begynner man nå å se tendenser til en større maktpolitisk endring mellom partene. Kongemakten ser ut til å styrkes etter hvert som den nærmet seg reformasjonen, samtidig som hansabyenes tidligere så mektige posisjons begynner segner hen. Når man så kommer reformasjonen og de første tiårene etter den kan man oppdage at premisene for det sosiale forholdet er endret. Kongemakten var nå den desidert største parten i dette forholdet, og kunne med det regjere i større grad. Dette ser man blant annet gjennom måten Christoffer Valkendorf klarer å underkaste de hanseatisk skomakerne under kongen. Til slutt ender denne diskusjonen med Erik Rosenkrantz. Han har uten tvil hatt et særdeles godt forhold til de hanseatisk kjøpmennene.

Når man nå ser på dette under ett, og i en egen sammenheng ser det ut til at de sosiale forholdene mellom høvedsmannsinstitusjonen og Det hanseatisk Kontoret har variert i stor grad gjennom denne, drøye 100 års perioden. Likefult viser denne utviklingen at det sosiale forholdet avhenger av maktforholdet mellom partene. Det ser også ut til at påstanden og hypotesen om maktforholdets påvirkning av det sosiale forholdet også i stor grad var korrekt.

Kapittel 5. Høvedsmannens organisatoriske tilnærming

5. 1. Innledning:

Så lang har de sosiale aspektene stått i sentrum når forholdet mellom høvedsmannsinstitusjonen og Det hanseatiske Kontor har blitt diskutert, og i den forbindelse har en rekke offisielle dokumenter og brever vært til stor nytte i arbeidet med å granske utviklingen av det samme forholdet. Det er slik at de sosialhistoriske aspektene ved middelalderen ikke alltid er like lett å få et godt bilde av, og mangelen på kilder som belyser en direkte forhåndsbeskrivelse gjør det ekstra vanskelig. Kilder av en økonomisk, politisk og organisatorisk karakter har derfor vært helt nødvendige når de mange sosiale aspektene skal belyses. Foruten om Absalon Pederssons dagbok og hans beskrivelser av Erik Rosenkrantz tilværelse i Bergen, er det i grunn veldig få kilder og beskrivelser av høvedsmenns private tilnærming til Kontoret og dets hanseatiske kjøpmenn. Det kan derfor være krevende å gjøre seg opp et inntrykk av hvordan høvedsmannens forhold til hanseatene utspilte seg gjennom store deler av senmiddelalderen. For å kunne si noe om denne relasjonen har det derfor vært nødvendig å benytte seg av kilder som i større grad tar for seg dette samspillet i en mer offisiell forstand. De forhåndsbeskrivelsene som deretter kommer til uttrykk, vil dernest kunne fortelle noe om høvedsmannens relasjoner til Kontoret.

Gjennomgangen av høvedsmannens sosiale forhold til Kontoret har med andre ord åpenbart en del organisatoriske og politiske mønstre. Som et resultat av det foregående kapittelet kan man altså se hvordan kongens lokale representant blir definert som en egen institusjon, men også hvordan den samme institusjonen blir definert i møtet med hanseatene og deres organisasjon. Det er med andre ord enkelte trekk ved høvedsmenn og dets organisasjon som gjenspeiles i møte med Kontoret. Det er allerede blitt vist hvordan kongen er involvert i en rekke sammenhenger hvor partene møtes, og at maktforholdet mellom kongemakt og Kontor påvirker den sosiale relasjonen i dette forholdet. Samtidig kan kildene vise at de samme utviklingstrekkene også påvirker høvedsmannsinstitusjonens organisatoriske og politiske strukturer. Maktforholdet som tidligere har vært med på å forklare de sosiale sammenhengene er derfor også med på å kaste lys på de mer formelle forholdene. Det er altså denne delen av høvedsmanns forhold til Det hanseatiske Kontoret som her vil bli belyst.

I det tidligere kapittelet ble problemstillingen diskutert i en kronologisk ordning hvor man så på de enkelte høvedsmennene og hvordan deres forhold til Kontoret var. Det kapittelet vil derfor kunne fungere som bakgrunnen for gjennomgangen av dette kapittelet, og av den grunn vil denne delen, i større grad ha en tematisk oppbygging. På grunn av det må man også definere hva det er som skal bli lagt vekt på når man her ser på et annet forhold mellom høvedsmann og Kontor. Hva er det som skal bli vurdert når jeg velger å ta opp det organisatoriske og det politiske forholdet?

I motsetning til det sosiale forholdet vil denne delen av avhandlingen gå mer inn i hva som definerte høvedsmannsinstusjonen. I kapittelet om høvedsmannen ble de greid ut om hva høvedsmannen utgjorde i senmiddelalderen, og hvilke ansvarsområder som lå til dette embetet. Da var det i grunn tre områder som karakteriserte instusjonen, og det var som nevnt den militære funksjonen, det økonomiske funksjonen, og til slutt det administrative funksjonen.²⁷⁴ Dette er helt sentrale trekk ved høvedsmannen, men i møtet med hanseatene kan man registrere enkelte roller som definerer dette ytterligere. Spørsmålet man da kan stille seg er som følger: Hvordan påvirket hanseatene og Det hanseatiske Kontor høvedsmannens organisasjon og ansvarsområder? Dette spørsmålet vil svare på hypotesen om at Kontoret, i stor grad påvirket høvedsmannsinstusjonen. Dens organisasjon og arbeidsområde. Som sagt er maktforholdet helt sentralt i møtet mellom høvedsmann og Kontor, og det er ingenting som tyder på at dette ikke skal være tilfellet her også. Med denne bakgrunnen kan man sette opp en hypotese som svarer til dette.

5. 2. Høvedsmann og konge – sammen mot Kontoret.

Et trekk med høvedsmannsinstusjonen som er tydelig gjennom store deler av senmiddelalderen, men som også er til stede etter reformasjonen er høvedsmannens rolle når det kommer til konkrete aksjoner mot hanseatene og Kontoret på Bryggen. Vi har allerede vært innom situasjoner hvor høvedsmenn opptådte egenrådig i møte med kjøpmennene (Olav Nilsson), men i all hovedsak er det ikke til å unngå å oppfatte instusjonen som kongens organ i byen. Kongen peker ut sin representant som skal styre i hans sted, og som skal ta beslutninger i tråd med kongens ønsker og føringer. På grunn av de kompliserte

---

²⁷⁴ Jfr. Kap. 2.

politiske utviklingene på denne tiden ser man at det ikke alltid er like lett for høvedsmennene å forholde seg til Kontoret i så måte. Kongen blir derfor involvert i stor grad.

Man kan til stadighet registrere at høvedsmenn ber kongen om råd når det kommer til problemstillinger knyttet til kjøpmennene på Bryggen. Det er i tillegg stor variasjon når det kommer til tematikken i disse spørsmålene, og det kan være fra enkle bekreftelser til større avgjørelser om hvordan forholdet mellom kongemakt og hanseatene var. Jørgen Hansson er blant dem som i stor grad velger å skrive til kongen. I disse tilfellene ser man at han ofte baserer sine avgjørelser på kongens meninger. Første eksempelet på dette finner man da han skrev til kongen, våren, 1521. I dette brevet som er sendt til Christian 2., beskriver Jørgen Hansson at han har møtt på problemer med konrimporten i Bergen.²⁷⁵ Det går fram av dokumentet at han var blitt lovet korn, men at dette hadde blitt sendt til Viken i stedet. Derfor må høvedsmannen supplere lageret sitt ved å handle med de tyske kjøpmennene. Det å øke handelen med hanseatene var ikke ønskelig da store deler av maktkampen mellom partene dreide seg om å styre handelen. Han ba derfor kongen om råd, og om hvordan han i framtiden skal stille seg i møtet med lignende problemer.²⁷⁶

Året etter kommer man igjen ovenfor en lignende situasjon da Jørgen Hansson skriver til Christian 2. Denne gangen ser det ut til at det er selve oppfatningen av Kontoret og hanseatene som blir tatt opp til vurdering. Jørgen Hansson er nokså direkte når han ber kongen om å skrive til ham, og hvor han der legger til at det første kongen må skrive tilbake om er hvordan kongen forholdt seg til hansabyene, og hvordan forholdet mellom kongen og hanseatene var.²⁷⁷ Dette skriver Jørgen Hansson slik at han selv kan rette seg etter kongen, i hans eget forhold til Kontoret i Bergen. I forbindelse med dette er det interessant å se på den utviklingen som skjedde i Jørgen Hanssons forholdt til Kontoret. For det er først etter at dette brevet var sendt, og etter at høvedsmannen ber om å få vite hvordan han skal forholde seg til kjøpmennene at man ser tendenser til endring i den sosiale relasjonen mellom partene.²⁷⁸

Nå er det også flere høvedsmenn som velger å rådføre seg med kongen. Også Eske Bille og Erik Rosenkrantz velger å gå til kongen når de står ovenfor Kontoret i kompliserte saker. I Eske Billes tilfellet skriver han til kongen hvor han informerer om at han har mottatt kongens brev om hanseatenes overgrep mot Bergens byborgere.²⁷⁹ Dette gjør han i februar, 1530.

---

²⁷⁵ DN XXII, nr. 127.

²⁷⁶ Smst.

²⁷⁷ DN III, nr. 1088.

²⁷⁸ Jfr. Kap. 4.

²⁷⁹ DN XXIII, nr. 217.

Denne konflikten og de ankepunktene som kongen skriver om skal Eske Bille i tillegg ha tatt opp med kjøpmennene på Bryggen, og de skal ha blitt enige om å utsette forhandlingene til sankthans. Det er i forbindelse med de kommende forhandlingene at Eske Bille nå rådfører seg med kongen. Høvedsmannen ønsker derfor å få vite kongens mening, og han spør i tillegg «[...] hvor wiitt langt och breth ieg ther maae handle paa.»²⁸⁰ Slik som hos Jørgen Hansson er også Eske Bille i en posisjon hvor kongens oppfatning av situasjonen vil kunne definerer hva som eventuelt kunne bli en løsning på de nevnte problemer.

For Erik Rosenkrantz sitt vedkommende er det hanseatens brudd med privilegiene og den negative påvirkningen som dette kunne medføre byborgerne, som gjør at han oppsøker kongen for klarlegging. Det som skjedde i dette tilfellet, var at Erik Rosenkrantz, etter kongens befaling, hadde ført sak mot de tyske kjøpmennene som angivelig skulle ha brutt sine privilegier og derfor også loven. Dette fører til at en rekke lagmenn og landsdommere dømmer hanseatene i tråd med høvedsmannens sakføring.²⁸¹ Dette reagerer Kontoret på, men siden de ikke har noe privilegiebrev å vise til, som kan bekrefte det motsatte, hevder kjøpmennene at de forholdt seg til gammel sedvane. Kjøpmennene vil derfor ikke vike for dommen og de avsto fra å opphøre de handlingene som angivelig brøt med privilegiene.²⁸² Det er i den forbindelse at Erik Rosenkrantz henvender seg til Kongen. På grunn av at hanseatene viser til gammel sedvane, ber han kongen om å stadfeste om kjøpmennene skal holdes til dommen eller ikke.

Disse eksemplene bekrefter i stor grad høvedsmannens avhengighet til kongen, samtidig som det understreker hva denne organisasjonen var i praksis. Selv om det finnes eksempler hvor høvedsmenn har handlet ut ifra egen overbevisning, tyder dette på at kongens vilje i stor grad definerer hvordan høvedsmannen skulle forholde seg til hanseatene. Nå har det kun blitt tatt opp eksempler hvor det var en direkte dialog mellom konge og kongens lokale representant og hvor det eksisterte et konkret spørsmål om hvordan kongemakten skulle forholde seg til kjøpmennene. Det er likevel innlysende fra det forrige kapittelet at høvedsmenn i stor grad forholdt seg til kongens vilje, selv om det ikke blir bedt om direkte føringer. Dette viser også at i møtet med Kontoret var det viktig for høvedsmannen å trå forsiktig. Tar man eksempelet med Erik Rosenkrantz kommer dette tydelig fram.

---

²⁸⁰ Smst.

²⁸¹ DN XXII, nr. 518.

²⁸² Smst.

For som kjent var Rosenkrantz høvedsmann i Bergen etter reformasjonen, og det er allerede vist til hvordan maktforholdet mellom partene hadde utviklet seg i en slik retning hvor kongemakten i større grad dominerte i Bergen. Hvis man da ser dette i lys av høvedsmannens handlinger i denne sammenhengen, dukker det opp noen aspekter som belyser denne varsomheten. For når maktforholdet var så skjevt som det her er lagt til grunn for, er det en bemerkelsesverdig registrering at høvedsmannen velger å konsultere kongen i en sak som dette. Han har tross alt mottatt en befaling fra kongen om å føre sak mot kjøpmennene, og når maktforholdet blir tatt til betraktning, er det lite som skulle tilsi at ikke Høvedsmannen ville ha vært i stand til å fullbyrde dommen. Da Erik Rosenkrantz likevel velger å forhøre seg med kongen, tyder det på at saker som handlet om hanseatene skulle behandles med forsiktighet. Man kan samtidig se på dette som en indikator på viktigheten av Kontoret, og betydningen av kjøpmennene på Bryggen. Hvis det var snakk om en liten gruppe av utenlandske handelsfolk, uten innflytelse og påvirkningskraft ville nok denne saken vært håndtert uten noe nevneverdig innblanding fra Kongen. Siden kongen heller velger å involvere seg må det bety at det var av stor interesse for ham. Dette må Erik Rosenkrantz ha vært klar over da han skrev om domsslutningen og ba om å få avklart saken. I disse sammenhengene får man ett inntrykk av at høvedsmannsinstitusjonen til en viss grad er handlingslammet, og at håndteringen av de hanseatiske spørsmålene krever oppfølging av en høyere myndighet. Den tette korrespondansen mellom høvedsmann og konge kan derfor indikere på at høvedsmannens organisasjon i mindre grad spilte en selvstendig rolle i møte med Kontoret når det kom til de større juridiske og økonomiske spørsmål.

5. 3. Høvedsmann og mekler.

Et annet, men samtidig helt sentral trekk ved høvedsmannen i denne perioden var rollen som mekler, og med hensyn til tyskerne var dette en betydelig del av institusjonens arbeid i Bergen. Tidligere har det i stor grad blitt sett på situasjoner hvor høvedsmenn og Kontor møttes som to forskjellige parter, enten i konflikt, eller i fellesskap. På den måten har man kunne observere hvordan disse tilfellene har vært med på å definere det sosiale forholdet. Men her opererer de altså i lag med en tredjepart. Kildene som har vært med på å beskrive denne todelte samhandlingen har i grunn kun frontet dette. Hvor man har kongen og hans representant på den ene siden, og Kontoret og dets kjøpmenn er på den andre. Sagt på en

annen måte har denne topartsoppfatningen vært i førersetet for diskusjonene. Når man nå skal se på høvedsmannsinstitusjonen og dets meklingsfunksjon vil man kunne oppfatte kongens lokale myndighet som en overhøyhet tredjepart. I de tilfellene hvor dette forekommer vil Kontoret, samt den aktuelle motpart, være underordnet høvedsmannens deltagelse. I motsetning til tidligere vil man altså her se at høvedsmannen ikke er en direkte involvert part, men at han heller fungerer mer som en observatør. Det er for så vidt som forventet når det tross alt er snakk om en mekler.

Hvordan fungerer så høvedsmannen som mekler, og i hvilke saker er det som fører til at Kontoret må forholde seg til denne partsinndelingen? Det første tilfellet som kan trekkes fram i denne sammenheng finner man i noen rettsdokumenter fra 1489. På dette tidspunktet var det Otte Matsson som satt med embetet på Bergenhus. Han fungerte som Høvedsmann for det nordafjelske Norge fra 1488 til 1499.²⁸³ Riktig nok med et avbrudd på ett år mellom 1496 og 1497. Uansett var han til stede som mekler i denne rettsprosessen som ble ført mot hanseatene. Sammen med erkebiskop Gaute Ivarsson og en rekke andre tok de opp klager fra byens borgere.²⁸⁴ Det går fram av dokumentet at hanseatene hadde satt opp ulovlige bygg på Strandsiden. Ifølge innbyggerne som bodde på denne siden av Vågen skulle dette ha medført stor forargelse, og de ba derfor om at det nevnte personer måtte sette opp en rettsak, slik at de kunne orde opp i denne forbrytelsen.²⁸⁵ Denne forespørselen ble også imøtegått noe som resulterte til at myndighetene gjennomførte en rekke ransaker av hanseatens bygg på Strandsiden. Etter disse ransakelsene, som man kan tro ble gjennomført for å skaffe beviser til retten, ble det avgjort at de tyske kjøpmennene skulle forlate denne siden av Vågen. Men til tross for dette utfallet kan det se ut til at dette var et resultat av et kompromiss. Hanseatene som hadde bygd opp hus på Strandsiden fikk nemlig tre år på å seg til å selge seg ut av byggene. Hvis ikke dette var gjort etter disse tre årene, ville byggene bli regnet som kongens eie. At de tyske kjøpmennene fikk tre år på seg til å selge byggene forsvarer ideen om at det her ble inngått en avtale, og at hanseatene og bybefolkningen møttes til et forlik. Dette viser også at høvedsmannen var deltagende i slike prosesser. Blant annet må man tro at det var høvedsmannen som stod for ransakelsesprosessen og det resterende arbeidet med å få på plass en tiltale. Etterforskning og andre generelle politioppgaver var underlagt høvedsmannens

---

²⁸³ Helle 1982 s. 828.

²⁸⁴ DN I, nr. 963.

²⁸⁵ Smst.

ansvarsområder,²⁸⁶ og man kan derfor regne med at det var Otte Matsson som kom med den grunnleggende informasjonen som gjorde det mulig for dette forliket.

Hopper man fram noen år finner man også enda flere eksempler som konkretiserer denne delen av høvedsmannsinstusjonen. I 1532 blir høvedsmannen igjen involvert i arbeide med å forsone to motstridende grupper i Bergen. Denne gangen var det Eske Bille som fungerte som mekler da Fredrik 1. ba han om å håndtere spliden og uenigheten som eksisterte mellom Kontoret og de skotske. Eller som kongen selv sa det i brevet som ble sendt til høvedsmannen: «wilde giøre oc bruge ethers yttherste fliidt ther wdj ether mwelig kunde were: saa attj kunde hafft forligt thenum oc kommith thett tiill en endelig oc wenlig fordragt etc.»²⁸⁷ Intensjonen er med en gang klar i denne befalingen. Eske Bille skal få i stand et godt forhold mellom de hanseatiske kjøpmennene og skottene, hvor det i tillegg skal skapes et endelikt og vennlig forhold. Det er samtidig interessant å registrere at Fredrik 1. gjentar dette flere ganger i det forholdsvis korte brevet. Når det åpenbart var så viktig for kongen å få på plass en fredelig løsning mellom de to motstridige partene sier det en del at det var Høvedsmannen som fikk ansvaret av å ordne det. Ikke bare konstaterer det premisset for denne delen, men det forteller også noe om viktigheten av høvedsmannen i kongens øyner. Det var han som var i stand til å ordne opp i dette.

Om vinteren, samme år, opptrer Eske Bille igjen som mekler og mellommann. Denne gangen skal man tilbake til stridighetene mellom Fredrik 1. og Christian 2. Som det tidligere har vært beskrevet utgjorde Christian 2. en trussel for Bergen, noe som resulterte til at Kontoret og dets medlemmer sluttet seg til forsvaret av byen.²⁸⁸ Dette var også et bakteppe for de neste forhandlingene. Denne gangen var det forholdet mellom Kontor og byborgerne som ble tatt opp. For på grunn av stridighetene som Fredrik 1. hadde med Christian 2. økte han skattene til borgerne i Bergen. Dette ble dårlig mottatt, noe som førte til at lagmannen i byen, 13 rådmenn og seks skotter gikk til Høvedsmannen.²⁸⁹ Samtidig som de har ytret sin misnøye om de ekstraordinære skattene er det tenkelig at de også frontet klagemål mot hanseatene. For da de kom til en enighet hos høvedsmannen var hanseatens oppførsel i den nære fortiden et viktig poeng. Både den økte skatten, men også problemene med hanseatene, ble derfor møtt med et kompromiss fra høvedsmannens side. Man kan anta at det forekom større forhandlingsmøter i forkant av dette når man ser at partene til slutt kom til en enighet, da de godtok Eske Billes

---

²⁸⁶ BHF 1973 s. 176.

²⁸⁷ DN XI, nr 585.

²⁸⁸ Jfr. s. 49.

²⁸⁹ DN XI, nr. 587.

forslag til løsning. Dette kompromisse dreide seg om at lagmannen, rådet og skottene skulle si fra seg erstatningskravene som de holdt mot hanseatene. Dette kunne de godta siden Kontoret og kjøpmennene på Bryggen hadde deltatt i byens forsvar og beskyttelse under kamphandlingene med Christian 2. Men som en kompensasjon for dette, krevde lagmannen, byrådet og skottene at de skulle slippe denne økte skattebyrden.²⁹⁰

Det ser også ut til at denne meklingsfunksjonen blir holdt ved høvedsmannen, selv etter reformasjonene. I 1556, da Trond Benkestokk satt på Bergenhus, og styrte på kongens vegne, henvendte Borgermesteren og byrådet seg til høvedsmannen. Enda en gang er det hanseatene som er oppe til debatt, noe borgermester og byråd selv påpeker i det som var et brev til kongen. Det blir beskrevet i dette brevet at hanseatene igjen har brutt med lov og privilegier, noe de «titt og ofte» gjør.²⁹¹ På grunn av disse lovbruddene hadde borgermester og råd oppsøkt Trond Benkestokk, hvor de der ba han om å legge til rette for et møte med hanseatene, slik at de kunne komme dem til ord. Hva som ble resultatet av disse forhandlingene, kommer ikke klart fram av kildematerialet, men siden dette brevet, som forklarer hendelsesforløpet blir sendt til kongen, kan man tenke seg at byborgerne ikke likte resultatet fra møtet med hanseatene og høvedsmannen. Det er heller ikke så viktig i denne forstand å vite hva som ble resultatet. Det sentrale i denne sammenhengen er å se på rollen som høvedsmannen hadde.

Disse eksemplene som her er gjengitt viser at i møte med Kontoret og de hanseatiske kjøpmennene, velger byborgeren å forholde seg til Høvedsmannen som en mellommann. Naturligvis velger også kongen å gjøre det samme. Høvedsmannsinstitusjonen fungerer derfor som en mekler ovenfor tyskerne i byen. Sakene som blir tatt opp ser ut til å være av økonomiske og lovmessige anliggende. I tillegg kan man registrere at det i hovedsak er henvendelser fra «norsk side» som dominerer når det kommer til denne delen av høvedsmannsorganisasjonen. I forhold til kongen er det åpenbart at han benyttet seg sin lokale representant i disse sakene, men at byborgerne og byens styre skulle gjøre det samme er ikke nødvendigvis innlysende. Når man samtidig oppdager at Kontoret i mindre grad henvender seg til høvedsmannen for mekling, bekrefter det at det må ha eksistert et skjevt forhold mellom byborgerne og hanseatene. Høvedsmannsinstitusjonen fungerer derfor som en

---

²⁹⁰ DN VI, nr. 721.

²⁹¹ DN XXII, nr. 483.

sikkerhet, og som et verktøy som byens råd og befolkning kunne benytte seg av i møte med det mektigere Kontoret.

Går man tilbake til kongen igjen er det unektelig å tenke seg at også han anerkjente denne rollen. Det må være klart at kongen, til enhver tid ønsket minst mulig splittelse innad i riket, og i forbindelse med Kontoret, ser det ut til at høvedsmannen ble flittig brukt for å oppnå dette. Med den mellomposisjonen som høvedsmannsinstitusjonen hadde, kunne kongen sikre forlik mellom stridige parter i samfunnet, og som man har sett var det ofte myntet mot kjøpmennene på Bryggen. Spesielt tydelig er dette når man ser på Fredrik 1. og hans forhold til Eske Bille. Denne delen av høvedsmannens organisasjon var derfor helt sentral da det kom til Kontoret og de interne forholdene i Bergen. Dette underbygger derfor betydningen av kongens lokale representant i senmiddelalderen og de første årene etter reformasjonen. Man kan bare spekulere i hvordan samfunnet ville ha forholdt seg til Kontoret og dets kjøpmenn uten at høvedsmannen hadde denne helt sentrale funksjonen.

5. 4. Oppsummering.

I kraft av å være kongemaktens lokale representant i Bergen og i det nordafjelske Norge under senmiddelalderen, har høvedsmannen spilt en helt sentral rolle når det kom til å forvalte forholdet til Kontorets kjøpmenn. Siden tyskerne var av en såpass stor betydning på denne tiden, ser man at de påvirket høvedsmannsinstitusjonen på flere måter. Det gjør derfor at enkelte organisatoriske strukturer skiller seg ut fra hva som er forventet. Av de åpenbare ansvarsområdene som blir beskrevet i faglitteraturen har den militære og den økonomiske funksjonen vært framhevet, men når man tar forholdet til hanseatene i betraktning er det andre organisatoriske elementer som blir mer framtrepende.

Man oppdager, blant annet, at høvedsmannen ofte henvendte seg til kongen i København og ber om råd i sammenhenger som gjeller de hanseatiske kjøpmennene. Som høvedsmann hadde man et personlig ansvar over sitt område. Samtidig regjerte de etter kongens velsignelse. Når høvedsmenn da velger å inkludere kongen i en slik grad som det her vises til, vitner det om at forholdet til Kontoret var av en helt spesiell betydning. Det hyppige skiftet av allianser kan være en forklaring på dette. Det ville derfor resultere i at høvedsmannen, til enhver tid måtte forsikre seg om hvor kongen stod i forhold til Hansabyene og dets

representanter i Bergen. Like fullt kan man påstå at Kontorets stilling i Bergen var av en såpass viktig karakter at høvedsmannsinstitusjonen ikke kunne unngå å involvere kongen. Høvedsmannens organisasjon var derfor spesielt avhengig av kongen da det kom til tyskerne på Bryggen

Høvedsmannens meklingsfunksjon kommer også tydelig fram når hanseatene er involvert. Da er det hovedsakelig i sammenhenger hvor de utgjorde et problem i møte med en annen tredjepart. Byborgere eller skottene er som regel de aktuelle i så måte. I disse tilfellene går det klart fram at høvedsmannen fungerer som en mellommann, og la med det til rette for forhandling mellom de berørte parter. Høvedsmannens rolle som utøvende myndighet har også vært til nytte i denne sammenhengen. Etterforskning og bevisføring var kjente arbeidsoppgaver i så måte og man må tro at disse erfaringene har vært med på å gjøre det naturlig for høvedsmannen å innta denne meklerrollen. Det skjeve styrkeforholdet mellom Kontoret og byborgerne var også en forutsetning for betydningen av denne meklerfunksjonen. Høvedsmannen var derfor helt essensiell da det oppstod konflikt mellom disse to enhetene. Hanseatens posisjon i Bergen var derfor en avgjørende faktor i utviklingen av høvedsmannens ansvarsområder.

Ser man disse karakteristikkenes under ett er det ingen tvil om at høvedsmannens organisasjon ble påvirket av den hanseatiske tilstedeværelsen i byen. Både med tanke på hvordan kongemakten skulle forholde seg til dem, men også i tilfeller hvor hanseaten forholdt seg til andre grupper i samfunnet. Den prekære stillingen som Kontoret hadde under senmiddelalderen, gjorde det nødvendig for kongemakten å utvide høvedsmannens betydning i samfunnet. Like fullt var det et behov for høvedsmannsinstitusjonen og knytte seg tettere opp mot kongen i saker som omhandlet kjøpmennene.

Kapittel 6. Avslutning og konklusjon

Denne masteroppgaven har nå tatt for seg forholdet mellom høvedsmannsinstitusjonen i det nordafjelske Norge og Det hanseatiske Kontoret på Bryggen, gjennom senmiddelalderen og gjennom de første tiårene etter reformasjonen. Det overordnede temaet har i så måte vært å se på de sosiale aspektene ved dette forholdet, samt å se på utviklingen av det samme forhold. I tillegg til dette har det også blitt sett på hvordan hanseatene har vært med på å påvirke høvedsmannsinstitusjonens organisasjon og arbeidsområder.

For å kunne si noe om dette har det også blitt etablert enkelte problemstillinger. Den første problemstillingen var som følger: *Hva påvirket det sosiale forholdet mellom høvedsmannsinstitusjonen og Det hanseatiske Kontor, og hvordan utviklet dette seg gjennom den aktuelle tidsperioden.* Det har i tillegg til dette blitt satt opp en hypotese om hvordan dette skjedde og at dette forholdet avhenger av den kontinuerlige maktutviklingen i Bergen. I denne sammenheng har jeg påstått at når kongemakten var svak, ville den sosiale relasjonen mellom partene være tilvarende. Foruten om dette har det også blitt stilt spørsmål rundt Kontorets påvirkning av høvedsmannsinstitusjonens organisasjon, og i den forbindelse var det også en problemstilling knyttet til dette: *Hvordan påvirket hanseatene og Det hanseatiske Kontor høvedsmannens organisasjon og ansvarsområder.*

Til å svare på disse problemstillingene begynte jeg med å se på de sosiale forholdene, og for å få en god nok oversikt var det nødvendig med en kronologisk gjennomgang av de relevante høvedsmenn. Etter en omfattende gjennomgang og analyse av det aktuelle kildematerialet kan jeg til slutt konkludere med at problemstillingen, med den tillagte hypotesen stemte. Man ser at det er en tydelig utvikling i det sosiale forholdet mellom høvedsmannsinstitusjonen og Det hanseatiske Kontor, og at denne utviklingen var et resultat at det interne styrkeforholdet. Man kan derfor si at den sosiale relasjonen mellom partene styrket seg etter hvert som kongemakten vokste utover senmiddelalderen og i de første tiårene etter reformasjonen. Da til tross for Hanseatens stagnasjon på den samme tiden.

Når avhandlingen deretter diskuterte hanseatenes og Det hanseatiske Kontorets påvirkning av selve organiseringen til høvedsmannsinstitusjonen var det mer hensiktsmessig å forholde seg til en tematisk struktur. Kapitlet om det sosiale forholdet fungerte da som en overordnet

kronologisk bakgrunn. Her ble det lagt vekt på særlig to faktorer og hanseatens påvirkning av dem. Institusjonens forhold til kongen og institusjonens rolle som mekler utgjorde disse undersøkelsesområdene. Kildene, og den etterfølgende diskusjonen rundt dette viser at man også her kunne konkludere til fordel for problemstillingen, og at man i stor grad kan registrere den påvirkningskraften som hanseatene hadde. I møte med kjøpmennene går det klart fram at forholdet til kongen var nødvendig. Dessuten understrekes betydningen av høvedsmannens meklingsrolle.

Forholdet mellom høvedsmannsinstitusjonen og Det hanseatiske Kontoret i senmiddelalderen har med andre ord vært en komplisert forbindelse mellom to store maktkonstellasjoner i en og samme by. På grunn av partenes betydning for det bergenske samfunnet og på grunn av deres egenartede karakter har det utviklet seg et spennende forhold mellom dem. Et forhold som tar for seg store deler av samfunnsutviklingen fra den samme tiden. Denne avhandlingen har samtidig vist at den sosiale tilnærmingen til historieforskning i stor grad vil kunne gi nye og spennende opplysninger om middelaldersamfunnet. Samtidig understreker dette at videre forskning rundt hanseatene i Bergen er nødvendig for å skape et enda klarere bilde av hvordan deres tid i Bergen påvirket samfunnet rundt seg. Å se på høvedsmannsinstitusjonens forhold til Det hanseatiske Kontoret har derfor vært et forsøk på å berike denne delen av historieforskningen.

Litteratur og kilder:

Absalon Pederssøns Dagbok. Utg. Iversen Ragnvald. Bergen. 1963.

Absalon Pederssøns Dagbok – Kommentarbånd. Utg. Nilsen Halkild. Bergen 1970.

Bergen Fundas. Utg. Nesse, Agnete. Bergen. 2021.

BHF = *Bergen Historiske Forening*, nr. 72/73. Utne, Bjørn Saxe. *Høvedsmanns-institusjonen i det nordafjelske Norge 1500 – 1524 – En studie i regional- og lokalforvaltning*. 1973.

DBL = *Dansk biografisk Lexikon: tillige omfattende Norge for Tidsrummet 1537-1814*. Bind 2 og 16. 1888/1902.

DM = *Diplomatarium Norvegicum*. Nettutgave fra *Dokumentasjonsprosjektet*, Bind I-XXIII. Universitetet i Oslo.

Dollinger, Philippe. *The German Hansa*. 2002. Først publisert 1970.

Ersland, Geir Atle, Holm, Terje H. *Norsk Forsvarshistorie bind 1 – Krigsmakt og kongemakt 900-1814*. 2000.

Ersland, Geir Atle. *Hanseatene og Bryggen i Bergen*. 2005.

Ersland, Geir Atle, Sandvik, Hilde. *Samlagets Norsk historie 800-2000: Band 1: Norsk historie 1300-1625 – Eit rike tek form*. Oslo. 3. utgave. 2008.

Ersland, Geir Atle. *Das Kaufmannshaus – Det hanseatiske kontorets rettslokale og administrasjonshus i Bergen*. 2011. (Det Hanseatiske Museums skrifter, nr. 30)

Fossen, Andreas Bjarne. *Bergen Bys Historie - Bind 2, Borgerskapets by 1536-1800*. Bergen. 1979.

Helle, Knut. *Bergen Bys Historie - Bind 1, Kongssete og kjøpstad Fra opphavet til 1536*. Bergen. 1982.

Holberg, Ludvig. *Den Berømmelige Norske Handel-Stad Bergens Beskrivelse*. 4. utgave. Ved. Johan Nordahl-Olsen. Bergen. 1920.

HR = *Hanserecesse* Bind 3. Leipzig. 1910.

NHL = *Norsk Historisk Leksikon*: Fladby, Rolf. Imsen, Steinar. Winge, Harald. *Norsk Historisk Leksikon – Næringsliv, rettsvesen, administrasjon, mynt, mål og vekt, militære forhold, byggeskikk m.m. 1500-1850*. 2. utgave. 1981.

Nicolaysen Nicolay. *Norske magasin: skrifter og optegnelser angaaende Norge og forfattede efter reformationen*. 1. 1885.

Nielsen, Yngvar. *Bergen fra de ældste Tider indtil Nutiden. – En historisk-topografisk Skildring*. 1877.

NM = *Norske Magasin*. Bind 1. Utg. av N. Nicolaysen. Christiania. 1858.

Schreiner, Johan. *Hanseatene og Norges nedgang*. Oslo. 1935.

Wiberg, Christian Koren. *Hanseatene og Bergen – Forholdet mellem de kontorske og det bergenske bysamfund*. 2. utgave. 1941. (Det Hanseatiske Museums skrifter, nr. 6)

Wittendorff, Alex. *Danmarkshistorie Bind 7. – På Guds og Herkabs nåde 1500-1600*. København. 1993.